

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ PROGRAMLAR ENSTİTÜSÜ
HUKUK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

LAİKLİK İLKESİ BAĞLAMINDA
TÜRKİYE'DE ZORUNLU DİN DERSİ VE MUAFİYET SİSTEMİ

ÖZGE DEMİR

114612013

Dr. Öğr. Üyesi GÖKÇE ÇATALOLUK ASAL

İSTANBUL

2018

**LAİKLİK İLKESİ BAĞLAMINDA
TÜRKİYE'DE ZORUNLU DİN DERSİ VE MUAFİYET SİSTEMİ**

**COMPULSORY RELIGIOUS COURSES AND EXEMPTIONS SYSTEM IN
CONTEXT OF SECULARISM IN TURKEY**

ÖZGE DEMİR

114612013

Tez Danışmanı : **Dr. Öğr. Üyesi Gökçe Çataloluk Asal**

Istanbul Bilgi Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Dr. Öğr. Üyesi Alişan Çapan**

Istanbul Bilgi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Serkan Gölbaşı

Uludağ Üniversitesi

Tezin Onaylandığı Tarih : 29/06/2018

Toplam Sayfa Sayısı : 150

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) Zorunlu Din Dersi
- 2) Muafiyet Sistemi
- 3) Laiklik
- 4) Eğitim Hakkı
- 5) Din ve Vicdan Özgürlüğü

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) Compulsory Religious Courses
- 2) Exemption System
- 3) Secularism
- 4) Rights of Education
- 5) Freedom of Religion and Conscience

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
ABSTRACT	ix
ÖZET	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: LAİKLİK İLKESİ BAĞLAMINDA ZORUNLU DİN DERSİ	3
İKİNCİ BÖLÜM: ZORUNLU DİN DERSİNİN YASAL DAYANAKLARI 19	
2.1. 1924 ANAYASASINDA ZORUNLU DİN DERSİ	19
2.2.1961 ANAYASASINDA ZORUNLU DİN DERSİ	27
2.3.1982 ANAYASASINDA ZORUNLU DİN DERSİ	31
2.3.1. 2005 Tarihli Müfredat Değişikliği ve Zorunlu Din Dersi.....	40
2.3.2. 2012 Tarihli Eğitim Sistemi Değişikliği ve Zorunlu-Seçmeli Din Dersleri.....	42
2.3.3. 2017 Tarihli Müfredat Değişikliği Sonrası Zorunlu Din Dersi	50
2.3.4. Zorunlu Din Dersi Kitaplarının İçeriği ve Uygulama.....	54
2.4. ULUSLARARASI HUKUKA GÖRE ZORUNLU DİN DERSİ	63
2.4.1. İnsan Hakları Evrensel Beyannameşi	63
2.4.2. Çocuk Hakları Sözleşmesi	64
2.4.3. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.....	66
2.4.4. Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi.....	72
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ZORUNLU DİN DERSİNDEN VE SEÇMELİ DİN DERSLERİNDEN MUAFİYET	77
3.1. OKULA VEYA İLÇE MİLLİ EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜ'NE BAŞVURU	78
3.2. İDARİ DAVA	83
3.2.1. Dava Süreleri	83

3.2.2. Zorunlu Din Dersinden Muafiyet Davasının Esasları.....	84
3.3. ZORUNLU DİN DERSİNDEN MUAFİYET HAKKINDA VERİLEN BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İNSAN HAKLARI KOMİTESİ KARARLARI	94
3.4. ZORUNLU DİN DERSİNDEN MUAFİYET HAKKINDA VERİLEN AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARI	96
3.5. ZORUNLU DİN DERSİNDEN MUAFİYET HAKKINDA VERİLEN YEREL MAHKEME KARARLARI	105
SONUÇ	123
KAYNAKÇA	127
1. KİTAPLAR VE MAKALELER.....	127
2. E-KAYNAKLAR	133
3. ANAYASA MAHKEMESİ'NİN ZORUNLU DİN DERSİ VE LAİKLİK İLKESİ HAKKINDAKİ KARARLARININ LİSTESİ	139
4. İDARE MAHKEMESİ VE DANIŞTAY'IN ZORUNLU DİN DERSİ HAKKINDAKİ KARARLARININ LİSTESİ	141
5. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ'NİN ZORUNLU DİN DERSİ HAKKINDAKİ KARARLARININ LİSTESİ	142
6. BİRLEMİŞ MİLLETLER İNSAN HAKLARI KOMİTESİ'NİN ZORUNLU DİN DERSİ HAKKINDAKİ KARARLARININ LİSTESİ..	144

KISALTMALAR

AIHM	:	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AIHS	:	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK Parti	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
AYM	:	Anayasa Mahkemesi
BM	:	Birleşmiş Milletler
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
DKAB	:	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
DP	:	Demokrat Parti
İHK	:	İnsan Hakları Komitesi
İMKB	:	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
MEB	:	Millî Eğitim Bakanlığı
MGK	:	Milli Güvenlik Kurulu
MNP	:	Milli Nizam Partisi
MSHS	:	Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi

ABSTRACT

With the 24th article of the Constitution of 1982, compulsory religious culture and ethics courses have begun to be taught in primary, secondary and high schools. However, religious culture and ethics education, since the foundation of the Republic of Turkey, is one of the most important discussion topics in context of the principle of secularism. This dissertation examines how the issue should be approached in accordance with the secularism principle, the history of the compulsory of religious culture and ethics education, ways to exempt from it and and in the last part, the decisions on exemption from compulsory religious education

When we look at the the structure and curriculum of the religious course, we see that the view of religious course changed according to the political and economic conditions of the country in 1924, 1946, 1950, 1974, 1982, 2005, 2012 and 2017. As of today, when the text books of compulsory religious culture and ethics courses in curriculum are examined, it is observed that it does not cover all religions but only the Fundamentals of suni Islam.

On the other hand, exemption from compulsory religious culture and ethics education has many problems.

Jewish and Christian children have been exempted from compulsory religious culture and ethics courses. However, the children of Alevi, Atheist or or those families with other beliefs and philosophical views can not be exempted from compulsory religious culture and ethics education.

The National Court and the European Court of Human Rights states that the in this case, compulsory religious education which violates human rights must be either abolished from the curriculum or children must be exempted from compulsory religious culture and ethics education without the need to document the religions of their families.

ÖZET

1982 tarihli Anayasa'nın 24. maddesi ile birlikte, ilk ve orta öğretim kurumlarında din kültürü ve ahlak bilgisi dersi zorunlu olarak öğretilmeye başlandı. Ancak din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri, laiklik ilkesi bağlamında en önemli tartışma başlıklarından birini oluşturmaktadır. Okuyacağınız tez zorunlu din dersine laiklik ilkesi uyarınca nasıl yaklaşılması gerektiğini, zorunlu din dersinin tarihçesini, bugününü ve bu dersten nasıl muafiyet sağlanacağını, son bölümde ise zorunlu din dersinden muafiyet kararları ele almaktadır.

Din dersinin yapısının ve müfredatının 1924, 1946, 1950, 1974, 1982, 2005, 2012 ve 2017 tarihlerinde ülkenin siyasal ve ekonomik koşullarına göre, değiştiğini görüyoruz. Bugün itibarıyla, zorunlu din dersi müfredatı ve kitapları incelendiğinde ise, tüm dinlerin değil sadece Sünni İslam dinini içerdiği tespit edilmektedir.

Diğer yandan, zorunlu din dersinden muafiyet sistemi ise pek çok sorunu barındırmaktadır. Musevi ve Hristiyan velilerin inançlarını belgelendirmeleri kaydıyla çocuklarının dersten muaf tutulması söz konusu iken, Alevi, Ateist veya başkaca inanç ve felsefi görüşlere sahip ailelerin çocuklarının söz konusu dersten muaf tutulmadığına şahit oluyoruz.

Ulusal mahkeme ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları göstermektedir ki, bu koşullar altında insan haklarını ihlal eden zorunlu din dersinin ya bütünüyle müfredattan kaldırılması ya da velilerin dinlerini belgelendirmesine gerek duyulmaksızın, sadece talepleri doğrultusunda zorunlu din dersinden küçüğün muaf tutulması gerekmektedir.

GİRİŞ

1982 tarihli Anayasa'nın 24. maddesinin dördüncü fıkrasına göre, ilk ve ortaöğretim kurumlarında din kültürü ve ahlak bilgisi dersi müfredatta zorunlu olarak yer almaktadır. 1982 yılından beri din kültürü ve ahlak bilgisi okullarda öğretilmeye başlansa da söz konusu ders, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri laiklik ilkesi bağlamında en önemli tartışmalardan biri haline gelmiştir.

3 Mart 1924 tarihli ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu ve 21 Nisan 1924 tarihli Anayasa ile, tüm üst yapı kurumlarından dinin gölgesi kaldırılmaya çalışılmıştı. Yine aynı anlayış doğrultusunda 5 Şubat 1937 yılında yapılan değişiklik ile, 'laiklik ilkesi' Anayasa'da yerini aldı. Ancak çok geçmeden, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından, oy kaybetme korkusuyla din kültürü ve ahlak bilgisi dersi -seçmeli olması kaydıyla- yeniden gündeme getirildi.

1950 yıllarda ise, Demokrat Parti tek başına iktidara gelirken, en önemli söylemlerinden biri, halkın dini ihtiyaçlarının karşılanacağı ve dini değerlere hoşgörü ile yaklaşılacağıydı. Demokrat Parti'nin çalışmaları sonucunda, aynı yıl ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında program dışı ve isteğe bağlı olarak din kültürü ve ahlak bilgisi dersi verilmeye başlandı. 1974'ten itibaren ise ahlak bilgisi dersi okullarda zorunlu olarak okutulmaya başlandı¹.

1982 anayasası ile birlikte din kültürü dersi, ahlak bilgisi dersi ile birleştirilmiş, ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu dersler arasında müfredata girmiştir. 2005 yılında her ne kadar müfredat değiştiyse de zorunlu din dersi Sünni İslam inancını göre verilmeye devam etmiştir².

---

¹ Ahlak bilgisi dersi 22/07/1974 tarih ve 1798 sayılı Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisinde yayınlanarak, ilkokul 2. sınıftan, lise 2. sınıfa kadar haftada 1 saat zorunlu olarak öğretilmeye başlanmıştır. Meb (1974). Tebliğler Dergisi. 301 ve 308. Sayfalarında yer aldığı üzere ahlak bilgisi dersi, milli destanların, Türk kültürünün, milli değerlerin öğretilmesi amacıyla müfredata koyulmuştur. Söz konusu dersin 1971 tarihli mihtıra ve 1974 tarihli Kıbrıs Barış Harekâtından sonra konulmasının sebebi elbette dönemin siyasi koşulları ile ilgilidir.

² Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Tarafından Hazırlanan İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı Ve Kılavuzu incelendiğinde dersin İslam inanç dininin inanç, ibadet, ahlak değerleri ile insani ve kültürel

2012 yılında 4+4+4 eğitim modeline geçilmesiyle birlikte, 'Kur'an-Kerim; Peygamberimizin Hayatı; Temel Dini Bilgiler' adlı seçmeli dersler de zorunlu din dersinin yanında verilmeye başlandı. Böylelikle, imam hatipli ile devlet okullarında okuyan çocuklar arasında din eğitimi farkı fiilen kaldırılmış oldu.

Nitekim, 2017 tarihinde değişen müfredata göre hazırlanmış olan zorunlu din dersi kitaplarının içeriği de incelendiğinde, çocuklara Sünni İslam eğitimi verildiği gözler önüne serilmektedir.

Okuyacağınız tez, ilk bölümde laiklik ilkesi bağlamında zorunlu din dersine nasıl yaklaşılması gerektiğini, ikinci bölümde zorunlu din dersinin tarihsel sürecini, yasal dayanaklarını, içeriğini ve uygulandığını, üçüncü bölümde ise, küçüğün bu dersten muaf tutulması için velilerin yapması gerekenleri, zorunlu din dersinden muafiyet hakkında ulusal mahkemelerin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'nin kararları içermektedir. Bu anlamıyla tez, bugüne kadar ki, zorunlu din dersinden muafiyeti sağlayan kararların birçoğunu da içermektedir.

Son tahlilde, zorunlu din dersinin şuanki içeriği ile insan haklarını ihlal ettiğini ve bu nedenle dersin müfredattan kaldırılması gerektiğini; zorunlu din dersin müfredattan kaldırılincaya kadar ise, velinin talebi ile küçüğün bu dersten muaf olması için uygun bir muafiyet sistemin düzenlenmesi gerektiğini savunmaktadır.

---

mirasını öğrenen bireyler yetiştirmek vizyon edinilmiştir Müfredat değişikliğinin amacı dersin Sünni İslam inancına göre verilmeye devam edileceğini göstermektedir.
https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_08/17174424_DinKulturu_4-8.siniflar_2010.pdf

BİRİNCİ BÖLÜM

LAİKLİK İLKESİ BAĞLAMINDA ZORUNLU DİN DERSİ

Zorunlu din dersinin tarihi ve elbette bugünkü konumlanması, siyasi koşullar ve devletin laiklik anlayışı ile yakından ilgilidir. Bu nedenle öncelikle laiklik kavramına nasıl yaklaştığımızın açıklanması gerekmektedir.

Laiklik kelimesi Fransızca'da 'laïcité' kelimesi ile ifade edilirken, toplum ile devletin ayrımı anlamına gelir. Laiklik kelimesi İngilizcede 'secularism' iken, Almanca'da 'säkularismus' olarak ifade edilmiştir. İngiliz-Alman tipi laiklik yani anglo sakson tipi laiklik ise dinin toplumsal hayattaki öneminin azalması ve dindarlığın zayıflaması anlamına gelir³.

Laiklik kelimesinin Fransızca ve İngilizce'deki çeviri farklılığı sadece dile ilişkin bir mesele değil; aynı zamanda din ve kamu hayatının nasıl ayrılacağına dair farklı yorumların uzantısıdır. Bu yorum farklılığı 1700'lerden 1900'lere kadar süren İngiliz tipi siyasal dönüşüm ile Fransız tipi siyasal dönüşüme dayanmaktadır. Fransa'da ruhan sınıfı ve burjuvanın savaşı sonucunda laiklik veya laikleştirme kiliseyle katı- çatışmacı bir biçimde gerçekleşmiştir⁴. Anglo-Amerikan tipi laiklik anlayışında ise çatışmadan ziyade din ve vicdan özgürlüğü bir kamusal haktır. Devlet dinler karşısında tarafsızdır, bireylerin din ve çeşitli cemaatler ile arasındaki ilişkiye devlet müdahale etmez. Dine veya dinin kamusal alandaki izlerine dokunmaz⁵.

Fransız tipi laiklik, bu sert ve köktenci müdahaleler ile, din ve devlet işlerinin mutlak bir biçimde ayırır, kamuda dine yer vermez. Fransız Aydınlanmacıları Montesquieu (1689-1755) ve J.J. Rousseau (1712-1778), dinsel olanın

---

³ Fatih Özkul. Anayasalarımızda Laiklik İlkesi, Ankara Barosu, 2014. s. 276

⁴ Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu. 1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku, Beta Basımevi. 2018 s. 90-91

⁵ Jean Michel Belorgey, Laiklik ve Demokrasi Açık Bir Toplumda Laiklik. (Der.) İbrahim Ö. Kaboğlu, Laiklik ve Demokrasi, (35-47), İmge Kitabevi. Ankara 2001 s. 44.

sorgulanamaz ve ispatlanamaz olduğu için bilimin dışında, bireyin özgürlüğünü ve aklın ilerlemesini kısıtlayan bir şey olarak görmüşlerdir⁶.

Fransız tipi laiklik; devletin, bireyleri dinin taleplerinden koruması yoluyla kiliseyi devletten ayırırken; ABD’de uygulanan sekülerizmde dinlerin devlet müdahalesinden korunmasının sağlandığını, dinin özgür bırakıldığına şahit oluruz⁷.

“Nitekim, Fransa’da eğitim alarak Fransa Aydınlanmasından etkilenen Jön Türkler, dini bir kısım uygulamaları ve dinsel kurumları da çöküşün sebebi olarak görmüşlerdir. Hükümdarın yetkilerinin parlamento ve hukuk karşısında sınırlandırılması, şariat hükümlerinin yanı sıra medeni hukuk hükümlerinin de yürürlüğe sokulması, eğitimde, bilimde ve sanatta seküler kurumların ve uygulamaların işlev kazanması laikleşme sürecinin sadece siyasi değil, sosyal ve kültürel boyutlarda Cumhuriyet öncesinden başladığını açıkça göstermektedir. Bu uygulamalarda en öncelikli olarak örnek alınan model Fransız Aydınlanması ve Modernleşmesi olmuştur. Türkiye’deki laikliğin Fransız tipi laiklikle çok benzerlik göstermesinin tarihsel sebebi budur⁸.”

Türkiye’deki laiklik anlayışının kategorik olarak, Fransız tipi laiklik anlayışına benzediğini söyleyebiliriz. Elbette, Türkiye ile Fransa arasında yapılan karşılaştırmalarda, her iki ülkenin siyasal ve ekonomik koşullarının birbirinden oldukça farklı olması nedeniyle ‘aynılıktan’ söz edilemez, ancak benzerliklerden bahsedebilmek mümkündür.

Fransız laikliği, Devrim Laikliği (1789), Konkordato Laikliği (1801-1905) ve Devlet – Kilise Ayrılığı Laikliği (1905) olarak çeşitli evreler geçirmiştir. Türkiye’nin örnek aldığı laiklik ise Konkardato dönemi (1801) ile 1789 Devrimi laikliğinin karışımıdır. Bu dönemde devlet dini bir kamu hizmeti olarak sunmuş, din görevlilerini memur haline getirmiştir. Bu dönemde Fransa’da devlet çok sayıda

---

⁶ Alan Swingewood. Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, Çev., O. Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları. Ankara 1998 s.28-33

⁷ Joan Wallach Scott. Örtünmenin Siyaseti. M. Tabur (Çev.) Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012 s. 29

⁸ Bernard Lewis. The Emergence Of Modern Turkey, Oxford University Press. London 1962 s. 223-225

laikleştirici kurumsal, eğitsel ve ideolojik düzenleme yaparken örgütlü dinle ilişkisini de bir tür mütakere ile düzenlemiş dini kamu hizmeti olarak örgütlemiştir⁹. Bu dönem Fransız tipi laiklikte dini kurumlar ve dinsel olan devlet kontrolü ve tekeli altındadır¹⁰. Türkiye'nin örnek aldığı bu döneme göre, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından verilen zorunlu din dersi ve Diyanet İşleri Başkanlığı dinin bir kamu hizmeti olarak örgütlenmesinin görünümüdür. Türkiye'deki Cumhuriyetçi anlayışta devlete toplum laikleştirme görevi verilmektedir. Toplumsal alanı dini inançların 'vesayetinden kurtarma' amaçlanmaktadır¹¹.

“Cumhuriyet döneminde laikleşmeye dair ilk adımlar, 3 Mart 1924'de Hilafet'in ve Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması ile eğitimde birliği sağlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulüyle atılmıştır. 1924 tarihli düzenlemelerden bir diğeri, 394 sayılı Hafta Tatili Kanunu, İslamiyet için kutsallık taşıyan cuma günü olan tatil uygulamasını batıda olduğu gibi pazar gününe taşıyarak laikleşme sürecinin simgesel fakat önemli bir habercisi olmuştur. Yine laikleşmenin simgesel anlamda bir belirtisi olarak, hilâfetin kaldırılmasından hemen sonra 31 Mayıs 1925 tarihli bir Bakanlar Kurulu kararıyla bütün devlet binalarında ve okullarda bulunan ve eski rejimi hatırlatan arma, tuğra ve saltanat resimleri, Cumhuriyet kavramıyla uyummadığı gerekçesiyle kaldırılmıştır. Nihayet 1925 tarihli bir yasa ile halk İslâmı'nı temsil eden ve bu yönüyle Müslüman kitleler üzerinde yerleştirilmek istenen resmî din anlayışından daha köklü, daha geniş bir etki yaratan derviş tarikatları, tekkeler ve türbeler de kapatılarak dinî nitelikli tüm kurumların, yeni rejimin devlet denetiminde olacağı bir din anlayışının güçlenmesinin sağlanması amaçlanmıştır. Yine 1925 yılında, şapka giyilmesini zorunlu kılan yasa ve hemen ardından bu adımı tamamlayıcı bir gelişme olarak dinsel giyimi sadece din görevlileriyle sınırlandıran yasa ile saat ve takvimin batılılaştırıldığı Kasım 1925

⁹ Onur Karahanoğulları. III. Cumhuriyet'te Din Kamu Hizmetinin Kaldırılması, Laiklik. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt: 72. No: 4. 2017. s. 855

¹⁰ Özgür Sarı ve Güncel Önkal. Dönüşen Kimlikler Ve Vatandaşlık Bağlamında Laik Düşünce, Seküler Eylem. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt:4, Sayı:7 Ankara s. 105

¹¹ Ahmet Kuru. Reinterpretation of Secularism in Turkey: The Case of the Justice and Development Party der. Hakan Yavuz, The Emergence Of A New Turkey: Democracy And The AK Parti. University of Utah Press ss. 136-159. State Lake City: 2006 s.136

tarihli ve 697 sayılı yasa, laiklik uygulamalarının sadece kurumsal alanı kapsamadığını, sivil toplumu biçimlendirmeye yöneldiğinin, böylelikle sekülerleşmeden laikleşmeye geçişin simgesel birer göstergesi olmaları bakımından önemlidir. 1926'da İsviçre'den aktarımla düzenlenen Türk Medenî Kanunu'nun ve Borçlar Kanunu'nun kabulleri bu alanlarda da geleneksel/dinsel Osmanlı hukukunun etkilerinin giderilmiş olması bakımından, hukuk düzeninin laikleştirilmesi yolunda önemli düzenlemelerdir¹².”

Türkiye'nin kuruluş döneminde yapılan bu değişiklikler, devletin dinden arındırılması uğraşı, Fransız tipi laiklik olarak çoğunlukla 1905 yılındaki Devlet Kilise ayrımı döneminden örnek alındığı düşünülür. Bu nedenle, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından verilen zorunlu din dersi laikliğe aykırı görülmektedir. Çünkü Batı'da da dini “hizmetler ve eğitim”, Katolik (veya diğer) kiliseler tarafından üstlenilir¹³. Halbuki daha önce bahsettiğimiz üzere, zorunlu din dersi ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi, devletin dine müdahalesinin izlerini Fransa'nın Konkardato dönemi (1801) ile 1789 Devrimi laikliğinin karışımında bulmak mümkündür. Burada bir ekleme yapmak gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasındaki laikleşme hareketi, saltanatın ve hilafetin kaldırılması oldukça cesurdur ve önemlidir. Cumhuriyetçi kadroların dinsel bağları temizlemeye çalıştığı ve Fransız tipi laikliğin izinden gittiği doğrudur. Ancak Türkiye'de devletin Millî Eğitim Bakanlığı aracılığıyla zorunlu din dersi ve Dinayet İşleri Başkanlığı ile topluma müdahale etme çabası, tüm toplumu dini açıdan şekillendirmeye çalıştığı için sorunludur. Devlet, toplumdaki dinci gerici unsurları temizlemek için değil, sünni İslam anlayışı ile teolojik bir müdahalede bulunmayı amaçlamıştır. Toplumun laikleştirme değil, toplumun inançlarına şekil verme ve onu elinde tutma amaçlanmıştır. Laikliğin yaşayabileceği toplumsal bir alan yaratılmaya çalışmamıştır¹⁴.

---

¹² Ahmet Vedat Koçal. Bir Hegemonya Aracı Olarak Sekülerleş(Tir)Me: Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Laikliğin Politik Ekonomisi. Akademik İncelemeler Dergisi Cilt: 7, Sayı: 2, Sakarya 2012 s. 119

¹³ Korkut Boratav. Aydınlanma, Laiklik ve Bilim. Yeni Bir Aydınlanma İçin Gericiliğe Karşı Aydınlanma Mücadelemiz. Yazılama Yayınevi. İstanbul 2016 s. 66

¹⁴ Özgür Şen. Türkiye'de Laiklik ve Sol. Yazılama Yayınevi. 2016 s. 105

Türkiye’de başından beri, dinin devletin tahakkümü altında olmasının tercih edilmesinin sebebi, aksi halde, tekke, zaviye ve çeşitli cemaatlerin toplum içerisinde örgütlenmesinden korkulmasıdır. Bu nedenle Diyanet İşleri Başkanlığı kurularak din, devlet tahakkümü altına alınmaya çalışılmıştır.

Türk devrimine hâkim olan bu laiklik anlayışı, gerek 1961 gerek 1982 Anayasaları dönemlerinde Anayasa Mahkemesi tarafından benimsenmiştir. Anayasa Mahkemesi, 1961 Anayasası döneminde verdiği kararlarında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın devlet teşkilatı içinde yer almasını, laiklik ilkesine aykırı bulmak şöyle dursun, “tarihi nedenlerin, gerçeklerin ve ülke koşullarıyla gereksinmelerin doğurduğu bir zorunluluk” olarak görmüştür. Bu yöndeki kararları 1982 Anayasası’nda da devam etmiştir¹⁵.

Söylemek gerekir ki, Anayasamızda Cumhuriyet’in kuruluşundaki ‘laiklik’ anlayışı toplumda da izlerini bırakmıştır.

1982 Anayasasında, laiklik ilkesi pek çok maddede kendini göstermektedir. Örneğin, 13. Maddesine göre temel hak ve hürriyetlerin sınırlanmasında “laik cumhuriyetin gerekleri”ne göre sınırlama yapılabileceği belirtilmiştir. 14. Maddede, “Temel hak ve hürriyetlerin lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılmayacağı” belirtilmiştir. 68. Maddede “Siyasî partilerin tüzük ve programları ile eylemleri lâik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamayacağı” ifade edilmiştir. 80. Maddesine göre, milletvekilleri, lâik Cumhuriyete bağlı kalacağına dair yemin ederek göreve başlamaktadır. 103. Maddeye göre ise, cumhurbaşkanı lâik Cumhuriyete bağlı kalacağına dair yemin ederek göreve başlamaktadır. Yine 136. Maddeye göre, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın lâiklik ilkesi doğrultusunda görevleri yerine getireceği belirtilmiştir.

Anayasa’nın 174. Maddesinde: “Anayasanın hiçbir hükmü, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyeti’nin lâiklik niteliğini koruma amacını güden, aşağıda gösterilen inkılâp kanunlarının, Anayasanın

---

¹⁵ Ergun Özbudun. Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları. Ankara: 2011 s. 80

halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin, Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilir ve yorumlanamaz.” denmiştir.

Laiklik ilkesi, Anayasanın her yerinde kendisini hissettirmekte, kimi zaman cumhuriyetin kurucu unsuru olarak, kimi zaman milletvekilleri ve cumhurbaşkanının görevlerine başlarken yeminlerini, kimi zaman ise temel hak ve hürriyetleri sınırlayan bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Laiklik ilkesinin içeriği ise Anayasa Mahkemesi kararları ile oluşmuştur.

Anayasa Mahkemesi 21/10/1971 gün ve 53/76 sayılı kararında, 1961 Anayasası döneminde verdiği, 1982 Anayasası döneminde tekrarladığı laiklikle din ve vicdan hürriyeti arasındaki ilişkiye yaklaşımının esaslarını şöyle özetlemiştir:

“Laiklik:

- a) Dinin, devlet işlerinde egemen ve etkili olmaması esasını benimsemiştir.
- b) Dinin, bireyin manevi hayatına ilişkin olan inanç bölümünde aralarında ayırım gözetmeksizin sınırsız bir hürriyet tanımak suretiyle anayasal güvence altına alma,
- c) Dinin, bireyin manevi hayatını aşarak toplumsal hayatı etkileyen eylem ve davranışlara ilişkin bölümlerinde, kamu düzenini, güvenini ve çıkarlarını korumak amacıyla, sınırları kabul etme ve dinin kötüye kullanılmasını ve sömürülmesini yasaklama,
- d) Devlete, kamu düzeninin ve haklarının koruyucusu sıfatıyla dini hak ve hürriyetler üzerinde denetim yetkisi tanıma niteliklerinden oluşmuş bir ilkedir (E. 1986/11, K. 1986/12 k.t. 4.11.1986 AMKD Sayı 22, s. 312-13; E. 1989/1, K. 1989/12, k.t. 7.3.1989 AMKD Sayı: 25, S.146).¹⁶”

Görüldüğü üzere, devlet tüm dinlere karşı tarafsız olacak, devlet üzerinde dinin etkisini kaldıracak ancak aktif olarak da dini şekillendirecek ve onu denetleyecektir. Elbette, buradaki denetleme ve şekillendirme laiklik ilkesinin gereğidir. Bu konuda

---

¹⁶ Özbudun. s. 80

laik ve muhafazakarların çatışması ilk kez 1946'da Demokrat Parti ile başlamıştır. İlerleyen dönemlerde ise, zorunlu din dersi Milli Nizam Partisi ile Huzur Partisi'nin kapatılmasına sebep olmuştur. Zorunlu dersi sebebi ile olmasa da laiklik ilkesine aykırı eylemleri sebebiyle Refah ve Fazilet Partisi de kapatılmıştır.

Devletin zorunlu din dersi eğitimi vermesini laiklik ilkesi gereği değil, İslam dinini esas alarak vermesi gerektiğini savunan Necmettin Erbakan'ın başını çektiği, Adalet Partisi içinde örgütlenen siyasal İslamcı akım 1970'de Milli Nizam Partisini kurmuştur. Anayasa Mahkemesi, 20 Mayıs 1971 tarihinde, Milli Nizam Partisi'nin söylemlerinden biri de din dersinin ihtiyari değil zorunlu olması gerektiğini savunmasıydı. Anayasa Mahkemesi, Milli Nizam Partisi'nin eylemlerinin 61 Anayasası'nda yer alan laiklik ilkesine aykırı olduğuna hükmetti ve Parti'yi kapatma kararı aldı¹⁷.

22/07/1983 tarihinde kurulan Huzur Partisi'nin programında yer alan 12, 17/1 ve 21. maddelerinin laiklik ilkesine aykırı olması gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'nin, 1983/2 Esas, 25/10/1983 tarihli ve 1983/2 sayılı kararı ile kapatılmasına neden oldu. Yine kapatılan Huzur Partisi din dersinin içeriğinin genişletilmesi gerektiğini savunuyordu.

Refah Partisi'nin kapatılma kararı olan Anayasa Mahkemesi'nin 16/01/1998 gün, 1997/1 Esas ve 1998/1 sayılı kararında da benzer bir yaklaşım söz konusudur. Söz konusu davaya konu Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın 21/05/1997 gün, SP.13-Hz.1997/109 sayılı iddianamesinde Genel Başkan Necmettin Erbakan ve Refah Partisi'nin tüm yöneticileri, devlet dairelerinde başörtüsü ile öğrenim görme ve çalışmanın Anayasal bir hak olduğunu ısrarla iddia ederek halkı kışkırtmak için eylemler düzenlemek; ...mezheplere dayalı çok hukuklu bir sistem olması gerektiğini savunma; ...Refah Partisi'nin islami cihad ordusu olduğunu söylemek gibi laikliğe aykırı söylemleri tespit edilmiştir. Ayrıca iddianamede "din adamı" ihtiyacını karşılamak için açılan okullar dseyenişinde, milyonlarca çocuğunun din

---

¹⁷ Anayasa Mahkemesi'nin 1971/1 Esas, 20/05/1971 gün ve 1971/1 sayılı Milli Nizam Partisi'nin kapatılması kararı için bkz. http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/kararlar_dergisi/kd_09.pdf

eğitimi görerek ve düşünce yapısının bu eğitime göre Őekillenmesine rıza gösteren bir devlet, lâik devlet olarak nitelendirilemez denilmiştir. Bu amaçla Refah Partisi'nin 1) Gereğinin fazla ilahiyat fakültesi aılması, 2) İmam-Hatiplik gibi din görevi görececek memurların yetişmesini sağlayacak adedi geçecek Şekilde, başka bir anlatımla milyonlarca çocuğumuzu dini eğitime tabi kılacak Şekilde İmam-Hatip okulları aılması açıkça Anayasaya ve eğitimde lâiklik ilkesine aykırı olduğu belitilmiştir. Yine iddianamede, Milli Güvenlik Kurulu'nun, görevi gereği "ihtiyaç fazlası İmam Hatip okullarının kapatılmasını veya bundan böyle yeni İmam-Hatip Okulları aılmamasını" hükümetimize tavsiye ve ısrarla takip etme hakkı doğmuşken; Refah Partisi'nin mütemadiyen yeni İmam-Hatip okulları aılması gerektiğinin propagandasını yapması; Milli Güvenlik Kurulu'nun aldığı sekiz yıllık kesintisiz eğitim yapılmasını hükümete tavsiye etme karar, İmam-Hatip okullarından bir tanesini bile kapatma sonucu doğurmayacağı, öğrencilerin bu okullarda dört yıl dini eğitim görmelerini engellemediği halde, bu tavsiye kararının hayata geçmemesi için düzenlediği eylemler ve tüm yöneticilerinin bu konuda halkı kışkırtıcı konuşmalar yapmalarının, lâiklik ilkesine aykırı eylemler olduğundan kuşku duyulmamalıdır." Denmiştir. Mahkeme, lâik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle Anayasa'nın 68. ve 69. maddeleri ile 2820 sayılı Siyasî Partiler Yasası'nın 101. maddesinin (b) bendi ve 103. maddesinin birinci fıkrası gereğince Refah Partisi'nin Kapatılmasına, Haşim Kılıç ile Sacit Adalı'nın karşıoyları ve Oy çokluğuyla 16.01.1998 gününde karar verdi¹⁸. Anayasa Mahkemesi, devletin ve toplumun dine göre Őekillenmesini isteyen Refah Partisi'nin eylemlerini laiklik ilkesine aykırı bulduğu için kapatmıştır.

Anayasa Mahkemesi laiklik konusundaki yaklaşımını 22/06/2001 gün, 1999/2 Esas, 2001/2 sayılı Fazilet Partisi'nin kapatılması kararında da srdrmştir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın 07/05/1999 gnl, 1999/116 sayılı iddianamede Fazilet Partisi Genel başkanı ve yöneticilerinin Mecliste başörtüsünün serbest bırakılmasını savunması; dini kullanmaları sebebiyle kapatılması

---

¹⁸ Anayasa Mahkemesi'nin 16/01/1998 gün, 1997/1 Esas ve 1998/1 sayılı Refah Partisi'nin kapatılma kararı için bkz: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23266.pdf>

istenmiştir. Mahkeme, Laik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle Anayasa'nın 68. ve 69, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun değişik 101. maddesinin (b) bendi .ve 103. maddesi gereğince Fazilet Partisi'nin temelli kapatılmasına, Haşim Kılıç, Sama Akbulut, Sacit Adalı'nın karşıoyları ve oyçokluğuyla karar vermiştir¹⁹.

Anayasa Mahkemesi'nin 30/07/2008 gün, 2008/1 Esasa ve 2008/2 sayılı kararında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kapatılması amacıyla hazırlanan iddianame kabul edilmiştir. Ancak, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin eylem ve söylemlerinin laiklik ilkesine aykırı olduğuna ama kapatılmasının yerine hazine yardımından yoksun bırakılmasına karar verilmiştir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı 14/03/2008 gün, 2002/3 sayılı iddianemesinde “türban yasağını zulüm ve zorbalık olarak gösterilmesinin kamu düzenini bozan eylem olduğu, Davalı partinin, Cumhuriyetin kazanımlarına karşı mücadeleyi esas aldığı, Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi ve Fazilet Partisi çizgisinin devamı olduğu, ‘ılımlı İslam’ amaçladıkları, kuran kurslarında uygulanan yaş kısıtlamasının ve İmam Hatip Liselerine uygulanan katsayı sınırlamasının kaldırılması talepleri, dinsel duyguları istismar eden eylemlerinin laiklik ilkesi ile bağdaşmayacağı iddia edildi. Söz konusu iddianame kabul edildi, üstelik 11 üyeden sadece Haşim Kılıç iddianamenin reddi yönünde oy kullanmıştır. Yani kararı veren 11 üyeden, 10’u Ak Parti’nin dinsel duyguları istismar ederek siyaset yaptığını kabul ediyordu. Ancak 4 üye Parti’nin kapatılması yerine Devlet yardımından yarı oranında yoksun bırakılması yönünde oy kullandı, 6’sı kapatılması yönünde oy kullandı²⁰.

Fazilet, Refah Partisi ve Ak Parti’nin kapatılması hakkındaki davalarda Anayasa Mahkemesi zorunlu din dersinden hiç söz etmese de Kur’an kursu, imam hatip lisesi gibi dinsel uygulamaların yaygınlaşmasını, kamunun dinselleşmesinin

---

¹⁹ Anayasa Mahkemesi laiklik konusundaki yaklaşımını 22/06/2001 gün, 1999/2 Esas, 2001/2 sayılı Fazilet Partisi’nin kapatılması kararı için bkz: <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0a6f1734-1ab5-49f7-aea8-77764a0fb3b7?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>

²⁰ Anayasa Mahkemesi’nin 30/07/2008 gün, 2008/1 Esasa ve 2008/2 sayılı AK Parti’nin kapatılmaması kararında kapatılma kararı için bkz: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/10/20081024-10.htm>

savunulmasını laiklik ilkesine aykırı görmüştür. Devleti, dinsel uygulamaları benimsemesine karşı çıkmıştır. Söz konusu kararların hepsinde devletin dini kurallardan arındırılmasının laikliğin temel işlevi olduğu vurgulanmıştır. Halbu ki, sünni İslam eğitimi olan zorunlu din dersi Cumhuriyetin kuruluşundan beri zaman zaman ancak 1982'den beri sürekli olarak devlet tarafında verilmektedir. Aynı laiklik anlayışı içerisinde zorunlu din dersinin müfredattan kaldırılması ve kaldırılincaya kadar da uygun bir muafiyet sistemin düzenlenmesi gerekmektedir.

Laiklik ilkesi ile ilgili olarak dikkat çeken bir diğer karar ise 'Türban' kararı olarak bilinen Anayasa Mahkemesi'nin 05/06/2008 gün, 2008/16 Esas, 2008/116 sayılı kararıdır. 5735 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun, 1. maddesi ile Anayasamızın 10 uncu maddesinin dördüncü fıkrasının Anayasamızın 42. maddesinin altıncı fıkrasına eklenen hükümlerin iptali amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri Hakkı Süha Okay, Kemal Anadol ile birlikte 110 milletvekili tarafından iptal davası açılmıştır. Mahkeme, Yükseköğretim hakkını kullananların dinî amaçlı örtünmesini serbest bırakan değişikliklerin, "dini siyasete alet etmesi ve başkalarının haklarını ihlale ve kamu düzeninin bozulmasına yol açması nedeniyle laiklik ilkesine açıkça aykırı olduğundan bahisle, Anayasa'nın 2. maddesinde belirtilen Cumhuriyetin temel niteliklerini dolaylı bir biçimde değiştirmesi ve işlevsizleştirilmesi nedeniyle iptaline karar verildi²¹.

Anayasa Mahkemesi laiklik kavramını yine 2005/16 Esas, 08/10/2009 tarihli ve 2009/139 sayılı kararında da açıklamış ve laiklik ilkesinin, eğitim ile ilişkisine değinmiştir.

Mahkeme:

"Anayasanın Başlangıç bölümünde Atatürk ilkelerine ve inkılâplarına bağlılık vurgulanmış, 2. maddesinde laiklik ilkesi Cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılmıştır. Anayasa Mahkemesinin birçok kararında belirtildiği üzere, Atatürk

---

²¹ Anayasa Mahkemesi'nin 05/06/2008 gün, 2008/16 Esas, 2008/116 sayılı Türban kararı için bkz: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/10/20081022-15.htm>

ilkelerinin en önemlisi laikliktir. Çağdaşlaşmayı hızlandıran ve Türk Devriminin kaynağı olan laiklik ilkesi, toplumun akıl ve bilim dışı düşüncelerden ve yargılardan uzak kalmasını, toplumda karşılıklı saygı, hoşgörünün egemen olmasını sağlayarak, ulusal birliğin korunmasını ve devamını amaçlar. Özellikle eğitim-öğretim alanında laikliğe bağlılık ve saygı, ulusun geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

Anayasanın 42. maddesinin üçüncü ve dördüncü fıkralarında, eğitim ve öğretimin, Atatürk ilkeleri ve inkılâpları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılacağı, bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmayacağı, eğitim ve öğretim hürriyetinin, Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmayacağı belirtildikten sonra, beşinci fıkrada, ilköğretimin kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunlu ve devlet okullarında parasız olduğu kuralına yer verilmiştir.

Anayasanın 42. maddesindeki düzenlemeyle, laiklik ilkesine uygun eğitim ve öğretim öngörülmüş, kapsamlı ve nitelikli öğretim programlarıyla toplumu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak amaçlanmıştır. Türk milli eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin tüm bireylerini, Atatürk ilke ve inkılâplarına ve Anayasada anlatımını bulan Atatürk Milliyetçiliğine bağlı, Anayasanın başlangıcında belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları yaşamında uygulayan vatandaşlar olarak yetiştirmektir.

Devletin eğitim ve öğretimdeki gözetim ve denetim görevi, laiklik ilkesine aykırı etkinlik ve öğretim yapılmasına izin verilmemesi görevini de kapsamaktadır.

Örgün veya yaygın, her türlü eğitim ve öğretimin Atatürk ilkeleri ve inkılâpları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre yapılması Anayasanın gereğidir. Kişinin kendisinden başlayarak, yaşadığı toplumu ve doğayı değiştirip geliştirmesi yönünde yapılan etkinliklerin tümünü içerecek nitelikteki geniş bir anlamı olan eğitim, bir ülkenin bugününü olduğu kadar, geleceğini de çok yakından ilgilendirmekte ve etkilemektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin, Cumhuriyetin ve toplumun aydınlık geleceği için, çağdaş bilim ve eğitimin gereği olan laik

eğitimi, temel eğitim yıllarında kesintisiz olarak ve bir bütünlük içinde gerçekleştirmesi Anayasanın Başlangıç bölümünde, 2. ve 42. maddelerinde belirtilen ilke ve esasların gereğidir.

Bu eğitim yıllarında, çocukların bilimsel veriler ışığında yetişerek çağdaş eğitimlerini tamamlamaları, onların gelecekte laik Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları yaşamında uygulayan yurttaşlar olmalarını sağlayacaktır.

Çađdař uygarlık düzeyine ulaşabilmek, pozitif bilimleri yeterince öğrenmiş, neden-sonuç ilişkisini kurabilen, özgür dūřünebilen, tartışan, beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı bireylerin yetişmesiyle gerçekleřebilir²²” demiştir.

Anayasa Mahkemesi yukarıda belirtmiş olduğumuz pek çok kararında özellikle laiklik anlayışının yani tüm dinlere karşı eşit ilkesinin ‘din ve eğitim ilişkisine’ hâkim olması gerektiğine değinmiştir ve hatta dinin kötüye kullanılmayacağını vurgulamıştır. Ancak Anayasa Mahkemesi'nin bu yaklaşımı yakın zamanlı bir kararda oldukça değişmiştir. Kararda bireylerin din ve vicdan özgürlüğü aynı zamanda kamusal alanda kendini de gösterme özgürlüğünü kapsadığı belirtilmiştir ve bu haliyle anglo sakson tipi laikliğe yaklaşılmıştır.

Bu yeni tip laiklik, daha sonra içeriğini açıklayacağımız 2012 yılında uygulanmaya başlanan 4+4+4 eğitim sisteminin iptali için açılan davada Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu kararda kendisini göstermiştir. Anayasa Mahkemesi'nin 20/09/2012 gün, 2012/65 Esas ve 2012/128 sayılı kararında “Lâik devletin, doğası gereği resmî bir dininin bulunmaması, belli bir dine üstünlük tanımamasını, onun gereklerini yasalar ve diğer idarî işlemlerle geçerli kılmaya çalışmamasını gerektirir. Bu bağlamda, lâik bir devlette belli bir dinin, eğitim ve öğretilimi zorunlu hale getirilemez. Laikliğin daha esnek ya da özgürlükçü yorumu ise dinin bireysel boyutunun yanında aynı zamanda toplumsal bir olgu olduğu tespitinden yola

---

²² Anayasa Mahkemesi'nin 2005/16 Esas, 08/10/2009 tarihli ve 2009/139 sayılı kararı: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/03/20100319-17.htm>

çıkılmaktadır. Bu laiklik anlayışı, dini sadece bireyin iç dünyasına hapsetmemekte, onu bireysel ve kollektif kimliğin önemli bir unsuru olarak görmekte, toplumsal görünürlüğüne imkân tanımaktadır. Laik bir siyasal sistemde, dini konulardaki bireysel tercihler ve bunların şekillendirdiği yaşam tarzı devletin müdahalesi dışında ancak, koruması altındadır. Bu anlamda laiklik ilkesi din ve vicdan özgürlüğünün güvencesidir²³.” Yorumu yapılmıştır.

Anayasa Mahkemesi laiklik konusundaki yorum farklılığını 13/12/2017 gün, 2016/7 Esas ve 2017/171 sayılı kararında da sürdürmüştür. Mahkeme laik bir siyasal sistemde dinî konulardaki bireysel tercihler ve bunların şekillendirdiği yaşam tarzı devletin müdahalesi dışında, ancak koruması altındadır. Bu anlamda laiklik ilkesi din ve vicdan özgürlüğünün güvencesidir²⁴” ifadelerini kullanarak bireylerin dinlerini nasıl yaşayacağına devletin müdahale etmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Söz konusu kararda, Mahkeme Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin siyaset yasağına uymayarak işe son verileceğini düzenleyen 22/06/1965 tarihli 633 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunu’nun 25. Maddesinin iptali talebini reddetmiştir.

Görüldüğü üzere, dinin toplumsal görünürlüğünün laiklik ilkesinin bir unsuru olduğundan söz edilmektedir. Bu anlamıyla laiklikten sekülerizme geçiş sağlanmıştır. Zira cumhuriyetçiler zorunlu din dersini, devletin din üzerinde denetiminin bulunmasının bir unsuru olarak görürken, iktidarda siyasal islami savunuların bulunması ile birlikte; zorunlu din dersi, toplumun da Sünni İslam dinini benimsemesi için bir araç haline gelmiştir. Halbu ki, aydınlanmacı, laik cumhuriyetçi ve bilimden yana bir toplumun oluşması için din ve devlet işlerinin mutlak bir biçimde ayrılması, zorunlu din dersinin, Kuran kursu gibi uygulamaların ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kaldırılması gerekmektedir. Tarikat ve cemaatlerin hayat bulacağı toplumsal bir yapının oluşmasına izin verilmemelidir. Zorunlu din

---

²³ Anayasa Mahkemesi’nin 20/09/2012 gün, 2012/65 Esas ve 2012/128 sayılı kararı için bkz: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130418-10.htm>

²⁴ Anayasa Mahkemesi’nin 13/12/2017 gün, 2016/7 Esas ve 2017/171 sayılı kararı için bkz: <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/b629eda8-312b-46b6-9858-af85bd9d96ee?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>

dersinin kaldırılması ve muafiyetin genişletilmesi hususunda Fransız tipi laiklik anlayışının benimsenmesi zorunluluktur.

Yine de Fransız tipi laiklik anlayışı içinde de zorunlu din dersinin devletin dininin olmaması ilkesiyle çelişmediğini hatta bunun bir ihtiyaç olduğunu savunan yazarlar bulunmaktadır. Örneğin, zorunlu din derslerinin gerekliliğini ortaya koyan bir önemli bir çalışma Yüksek İslam Enstitüsü Temsilcileri olan Halis Ayhan, Mustafa Uzunpostalcı, Ali Şakir Ergin, Ahmet Gürtaş ve Mevlüt Ferligül tarafından 1981’de, din eğitimi ile ilgili hazırlanan rapordur. Bu raporda:

“1. Din eğitimi, okul öncesi çağdan itibaren ele alınarak, Temel Eğitimin ve Orta Öğretimin bütün sınıflarına yayılmalıdır. 2. Din Bilgisi ile Ahlak dersleri birleştirilmeli ve haftada en az iki saat olarak, mecburî ortak dersler arasına alınmalıdır²⁵.” denmiştir

Diğer yandan, öğretilerde bazı yazarlar, zorunlu din dersinin laiklik ilkesi ile mutlak bir çatışma içinde olduğunu söylemektedir. Ergun Özbudun resmi dini olmayan devletin belli bir dinin eğitimini veremeyeceğini ve buna zorlayamayacağını belirtmiştir:

“Din ve ahlak eğitim ve öğretiminin Devletin gözetim ve denetimi altında yapılması, dini öğretme hürriyetinin, Anayasa’nın 14. Maddesindeki amaçlarla kötüye kullanılmasını önlemek bakımından gerekli görülebilir. Ancak yasa koyucu, belki bu hükmü dengeleyecek bir unsur olacağı düşüncesiyle, din kültürü ve ahlak öğretiminin ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alacağını da belirtmiştir. Gerçi bu sözü edilen derslerin dini benimsetme veya onun propagandasını yapma amacına değil, bütün belli başlı dinler hakkında tarafsız ve tanıtıcı bilgiler vermek amacına yönelik olduğu söylenebilir. Madde metninde <<din eğitimi>> değil, <<din kültürü>> deyiminin kullanılmış olması, Anayasa koyucunun amacının bu olduğunun akla getirebilir. Ancak uygulamadaki bu iki hususun ayırt edilmesi çok güç ve din kültürü derslerinin belli bir propagandası

---

²⁵ Halis Ayhan. Türkiye’de Din Eğitimi, Dem Yayınları Ankara: 2014, s. 537

haline gelmesi ihtimali kuvvetlidir. Günümüzün uygulaması, bu endişenin haksız olmadığını göstermektedir²⁶.”

İbrahim Kaboğlu da zorunlu din dersi laiklik ne de yansız eğitim ve öğretimle bağdaşmadığını belirtir²⁷.”

Benzer bir yargıyı dile getiren Bülent Tanör aslında, olguyu özetlemektedir: “Hiç şüphe yok ki din derslerinin mecburi kılınması mecburi hale getirilmiş olması laikliğe kesin aykırıdır. Her türlüüne aykırıdır...Nüfus cüzdanlarında din ve mezhep hanesi vardır, doğru değildir...Türkler bence en azından devrimci cumhuriyet döneminde 45'lere kadar jakobenizm yaptılar. Her alanda ve din-devlet ilişkileri alanında da. Fransa etkisi vardır²⁸.”

Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu ile birlikte zorunlu din dersi hususundaki düşüncelerini 1982 Anayasası'na göre Türk Anayasa Hukuku adlı kitabında da dile getirmişlerdir. Tanör ve Yüzbaşıoğlu “Genel olarak devletin laiklik niteliğini, özel olarak da burada ele aldığımız din ve devlet ayrılığı, esasını yakından ilgilendiren ve asıl sarsan uygulama, ilk ve orta öğretimdeki zorunlu din dersleridir. 1982 Anayasasıyla getirilen ve zorunlu kılınan “Din kültürü ve ahlak öğretimi” derslerinin uygulamada belli bir dinin belli ir mezhebin aşılması şeklinde yürütülmesi durumunda, bu ayrılık çok daha belirgin hale gelir...1961 Anayasası döneminde Anayasa Mahkemesi, din derslerinin zorunlu hale getirilmesini talep eden Milli Nizam Partisi ile 1982 Anayasası döneminde zorunluluk kapsamının genişletilmesini isteyen Huzur Partisi'nin bu taleplerini laikliğe aykırı bulmuş, her iki partinin de kapatılmasına karar vermiştir²⁹.”

Yargıç Süleyman Mortaş ise şöyle der: “Devletin, belli bir dinin naslarını vatandaşlarına benimsetemeyeceği ve buna zorlayıcı kurallar koyamayacağı ve bu bağlamda devletin belli bir dinin eğitim ve öğretimini zorunlu kılamayacağı

---

²⁶ Özbudun. s. 81.

²⁷ İbrahim Kaboğlu. Anayasa Hukuk Dersleri. Legal Yayıncılık. 2005 s. 491

²⁸ Bülent Tanör. Laiklik, Cumhuriyet, Demokrasi, Laiklik ve Demokrasi, Editör: İ. Ö. Kaboğlu, Ankara: İmge Yayınları, 2001 s. 30- 31

²⁹ Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu. 1982 Anayasası'na göre Türk Anayasa Hukuku. Beta Basımevi. 2018 s. 107-108

şeklinde olmuştur³⁰.” Ayrıca bu düzenlemenin devletin resmi dininin olmasına dair laiklik ilkesinden bir sapma olduğunu vurgulanır.

Örsan Öymen zorunlu din dersi hakkındaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Zorunlu Din Dersi: İlkokul, Ortaokul ve Lise’de 1982’den beri var olan ve Kenan Evren’in askeri dikta rejimi tarafından dayatılan zorunlu din dersi uygulaması laiklik ilkesine aykırıdır. Zorunlu din dersi, içinde tüm dinlere ve mezheplere eşit yer ayırsa da dinin eğitim sistemine doğrudan müdahalesi anlamına gelmektedir. Din, (yukarıda ifade edildiği biçimde), öznel ve tartışmalı bir konu olduğu gibi, temelinde “vahiy” ve “iman” olan ve sorgulama içermeyen bir alandır. Din, Matematik ile, Felsefe ile, Astronomi, Fizik, Kimya, Biyoloji gibi Doğa Bilimleri ile, Tarih, Sosyoloji, Psikoloji gibi Sosyal Bilimler ile, Türkçe, İngilizce gibi dil çalışmaları ile aynı kategoride görülemez. Ayrıca kendisi veya ailesi dindar olmayan öğrenciler için de din dersinin zorunlu olması laiklik ilkesine aykırıdır ve dinin, dindar olmayan vatandaşa eğitim yoluyla zorla dayatılması anlamına gelmektedir. Din, bir ders haline dönüştürülemez, dönüştürülse bile, ancak seçmeli bir ders olarak varlığını sürdürebilir. Ancak Dinler Tarihi formatında bir dersin, tüm dinlere ve mezheplere eşit yer ayırması ve ders programındaki diğer derslerin birisinden daha fazla ders saatinden oluşmaması koşuluyla, zorunlu ders olarak verilmesi, laiklik ilkesine aykırı değildir³¹.”

Elbette, laik olmayan, belli bir dini benimseyen bir ülkede, devletin dinine ait eğitim verilmesi hukuken olanaklıdır. Ancak bu halde de din ve vicdan özgürlüğü neticesinde aynı dine mensup olmayan kişiler ve çocukları için tam ve uygun bir muafiyet sisteminin tanınması gerekmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti ise, Anayasasında belirtildiği üzere, laik bir hukuk devletidir. Cumhuriyetin kurulduğunda, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından verilen zorunlu din

---

³⁰ Süleyman Mortaş, Lâiklik, Din-Vicdan Özgürlüğü Ve Eğitim Hakkı Açısından Türkiye’de Zorunlu Din Eğitimi. Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, Sayı: 108, Şubat 2011 s. 26

³¹ ‘32 Kısım Tekmili birden laiklik nedir, ne değildir?’ Erişim Tarihi: 06/09/2016
<https://odatv.com/32-kisim-tekmili-birden-laiklik-nedir-ne-degildir-0609161200.html>

dersi ve Diyanet İşleri Başkanlığı gerçekten de zorunlu bir ihtiyaçtır. Zira o dönemde, feodal ve dine dayalı bir devlet anlayışından, cumhuriyetçi ve laik bir devlet anlayışına geçilmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi kuşkusuz bu ihtiyaç din inancına şekil vermek amaçlıdır, toplumu laikleştirmek amaçlı değil. Din dersleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı toplumun dini bakış açısını denetlemek ve şekillendirmek için kullanmışlardır. Bugün ise, laiklikten sekülerimize doğru hızlı bir geçiş mevcuttur. Söz konusu zorunlu din dersinin içeriği de gittikçe daha çok dine dayalı bir toplum yetiştirmeye yönelmiştir.

Bahsi geçen Anayasa Mahkemesi kararları ve laiklik ilkesi, öncelikle din dersinin nesnel, çoğulcu, eleştirel ve bilimsel olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Bu çalışmada ileri sürüleceği üzere, 4. Sınıftan 12. Sınıfa kadar zorunlu olarak müfredatta yer alan din dersinin, ‘dinler tarihi’, ‘tüm dinlerin özelliklerini’ anlatan bir ders olduğundan bahsedebilmenin imkânı yoktur. Açık bir dille söylemek gerekirse din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, ‘Sünni mezhebine dayalı İslam dini dersidir’, ‘din kültürü ve ahlak bilgisi’ dersi değildir. Açık bir şekilde söz konusu dersin verilmesi insan haklarını ihlal etmektedir. Bu halde, Anayasa’ımızda yer aldığı üzere, Türkiye’nin bir dininin olmadığını kabul edersek, Sünni İslam dini eğitimi olan zorunlu din dersinin müfredattan kaldırılması gerekmektedir. Devletin dini olduğunu kabul edersek de zorunlu din dersinden uygun bir muafiyet sisteminin tanınması gerekmektedir. Söz konusu çelişki giderilmediği sürece ne hukuki olarak ne de siyasi olarak ‘laik’ kesim ile ‘siyasal islamcı’ kesim arasında zorunlu din dersi konusunda çatışma giderilemeyecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

ZORUNLU DİN DERSİNİN YASAL DAYANAKLARI

2.1. 1924 ANAYASASINDA ZORUNLU DİN DERSİ

1924 Tarihli Anayasamızda zorunlu din dersi olmamakla birlikte, Osmanlı döneminden kalan ve dini eğitim veren okullar bulunmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde, medreseler ve mektepler adı altında çeşitli eğitim kurumları mevcuttur. Medreseler Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri var iken, mektepler sonradan açılmıştır.

Fatih döneminde ilk kez kurulan medreselerden 8 yüksek düzeyde, 8 tane orta düzeyde okul vardı. Bu medreselerde Kelam, Fıkıh Hadis, Tefsir, Sarf ve Nahiv gibi dersler okutulmaktaydı³². Dine dayalı bir eğitim anlayışı hakimdi.

Ancak Osmanlı Devleti son dönmlerinde arka arkaya gelen yenilgilerden sonra askeri alanda yenilemeler yapmaya başladı. Öncelikle, batı ülkelerine benzer bir eğitim verilmesi amacıyla modern eğitim veren 'mektepler' (okullar) açılmaya başlamıştır. Bu maksatla ilk askeri deniz okulu olan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun 1776 yılında açılmıştır. Orta öğretim düzeyinde eğitim veren bu okulda okuma yazma öğretilirdi. Sonrasında ise Arapça, Farsça, Fransızca öğretilir, Matematik ve Denizcilik eğitimi verilirdi. 1795 yılında ise askeri kara okulu olan Mühendishane-i Berri-i Hümayun kuruldu. Bu okulda ise topçuluk, istihkam, haritacılık öğretimi verilirdi. Ayrıca bu okulda matematik ve modern fizik de öğretiliyordu ve döneminin en iyi hocaları bu okuldaydı. 1807'de de İstanbul Tersanesi içerisinde bir Tıp mektebi kurulmuştur. Askeri alanda yenilikler daha sonra da devam etti. 1834 yılında yine bir askeri okul olan Mekteb-i Funün-ı Harbiye ve Mızıka-ı Humayun Mektebi kurulmuştur.³³

Sonraki yıllarda ise, bugün bazı üniversitelerin nüvesini oluşturan ve çeşitli mesleklere eleman yetiştiren mektepler açılmıştır³⁴.

Öte yandan, Osmanlı tebaasından olan gayrimüslimler ile, yabancı devletler tarafından açılan değişik isimli birçok okul da bulunmaktadır. İlk örneği, Fatih zamanına kadar giden azınlık ve yabancı okul sayısı XIX. Yüzyılın başında yüzlerle ifade edilmektedir³⁵. 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesine çıkartılmış,

---

³² Yahya Akyüz. Türk Eğitim Tarihi MÖ. 1000 – MS. 2016. Pegem Akademi 2016. s. 67-69

³³ Yahya Akyüz. s. 144-146

³⁴ Mustafa Öcal. Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat. Ensar Neşriyat, Ankara, 2008 s. 401

³⁵ Öcal. 2008 s. 402

böylelikle yabancı okullar düzenlenmiştir. Bununla birlikte, Osmanlı'nın gittikçe gerilemesi sonucunda Gayri-Müslimlere ve yabancılara özel yeni düzenlemeler, fermanlar ile yabancı okulların sayısını artmıştır³⁶.

Osmanlı Devleti'nde birden fazla dine ve dile göre eğitim veren okulların yanı sıra bilimsel eğitim veren okullar mevcuttu. Ancak devlet, bütünsel bir eğitim sisteminden uzaktı. 1921 tarihli Anayasa ve 1923 yılında Cumhuriyetin ilanından sonra da eğitimdeki mevcut çoklu model devam etmiştir.

Eğitimdeki çoklu modele son verilmesi, eğitime bütünsel bir yaklaşım getirilmesi, 03/04/1924 günü, 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile sağlanmıştır. Saruhan Mebusu Vasıf (Çınar) Bey ve 57 arkadaşının önerdiği Tevhid-i Tedrisat Kanunu adı altında eğitimin birleştirilmesini önermesiyle bu konu gündeme gelmiş oldu. Nitekim, önerinin ardından 2 Mart günü Parti Grubu toplantısında üç konu görüşülmüş ve ilkeler üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Bunlar, 3 Mart 1924 günü, Meclisin birinci oturumuna şu önergeler olarak gelmiştir:

“1.Halifeliğin kaldırılması ve Osmanoğulları soyundan olanların Türkiye dışına çıkarılması ile ilgili Şeyh Saffet Efendi ile elli arkadaşının yasa önerisi.

2.Din İşleri ve Evkaf Bakanlığı ile Genelkurmay Bakanlığının kaldırılması ile ilgili Siirt Milletvekili Halil Hulki Efendi ve elli arkadaşının yasa önerisi. 3.Eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ile ilgili Manisa Milletvekili Vâsıf Bey ve elli arkadaşının önerisi³⁷.”

Sadece 7 maddeden oluşan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, öncelikle tüm eğitim kurumlarını Maarif Vekaleti'ne bağlayarak, eğitimdeki medrese ve mektep ikiliğine son vermiştir. Medreseler yerine, Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi açılmasına karar verilmiştir. Modern, milli ve çağdaş bir eğitim modeli benimsenmiştir. Kız ve

---

³⁶ Hidayet Vahapoğlu. Osmanlı'dan Günümüze Azınlık Ve Yabancı Okullar (Yönetimleri Açısından) Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990 s. 70-71

³⁷ Asım Arı.Tevhidi Tedrisat ve Laik Eğitim. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 22 (2), 2014, s. 187

erkek öğrenci ayrımı ortadan kalkmıştır. Din dersi okullardan çıkartılmamıştır ama laik bir eğitim modeli uygulamaya konulmuştur

Yine bu kanunla birlikte, ilkokullar 5 yıla indirilmiştir. Bu düzenlemeyi takiben, okul programlarında Din Bilgisi öğretiminde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelere göre; Din Bilgisi öğretimine İlkokul programlarında “Kur’an-ı Kerim ve Din Dersleri” adı ile 2, 3, 4 ve 5. sınıflarda ikişer saat; Lise programlarının birinci devresinin 1. ve 2. senelerinde (yani bu günkü 6. ve 7. sınıflar) “Din Bilgisi” adıyla birer saat yer verilmiştir. Bu durum 1930 yılına kadar devam eder³⁸.”

Bu düzenlemelerin ardından ise, 20 Nisan 1924 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası kabul edilmiştir. Anayasa'nın 1. maddesine göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim şekli artık Cumhuriyettir. 2. maddesine göre: 'Türkiye Devletinin dini, dinî İslam'dır.' 75. maddesine göre: Hiçbir kimse felsefi inanından, din ve mezhebinden dolayı kınanamaz. Güvenliğe ve edep törelerine ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir. 'denmiştir. Yine bu madde ile bağlantılı olarak “Hiçbir kimse mensup olduğu, din, mezhep, tarikat ve felsefi içtihadından dolayı muaheze edilemez. Asayiş, adabı muaşeretini umumiye ve kavanine mugayir olmamak üzere her türlü ayinler serbesttir”

Görüldüğü üzere, 1924 tarihli Anayasa ile, laiklik konusunda kısmi bir ilerleme sağlamıştır. Devletin dininin İslam olduğu belirtilmiş, inanç özgürlüğüne yer verilmiş, tarikatların ayinlerine izin verilmiştir. Zorunlu din dersi ie Anayasa'da yer almamıştır.

30 Kasım 1925 tarihinde, 677 sayılı “Tekke Ve Zaviyeler İle Türbelerin Kapatılmasına Ve Türbedarlıklar İle Bazı Unvanların Men Ve İlgasına Dair Kanun” kabul edilerek, Türkiye’de bulunan bütün tekke ve zaviyeler kapatılmıştır

10 Nisan 1928 tarihinde, 1924 tarihli Anayasa'nın 2. maddesinde yer alan “Türkiye devletinin dini, Din-i İslâm'dır” ifadesi Anayasa'dan çıkarıldı.

---

³⁸ Mortaş, s.100

1927 yılında Orta ve Lise müfredat programları değiştirilmiştir. Bu düzenleme yapılırken ortaokullarda din dersi müfredattan kaldırılmıştır. İlkokullarda ise 3. 4. ve 5. Sınıflarda 1er saat yer aldı. Maarif Vekaleti Talim ve Terbiye Heyet’ni 30/11/1929 tarihli kararı ile birlikte ilkokullarda din dersi yer almaya devam etti ama öğrencilerin bu dersten sınav yapılmadı. 2, 3, 4 ve 5. sınıf öğrencileri için ise haftada ikişer saat olmak üzere “Kur’an-ı Kerim ve Din Dersleri” adı altında din eğitimine verilmeye devam edildi³⁹. 1930 yılından itibaren ise, ilkokul müfredatında sadece 5. sınıf öğrencilerine program içerisinde, perşembe günleri öğleden sonra yarım saat verilmeye başlandı⁴⁰.

5 Şubat 1937 tarihinde, Anayasa'nın 2. maddesine 'laiklik' ilkesi eklendi ve Anayasanın 75. Maddesindeki “hiç kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi inancından dolayı kınanamaz” ibaresinden 'tarikat kelimesi çıkartıldı.

Buna mukabil, din bilgisi dersi müfredatta kaldı. Cumhuriyetin ilk yıllarında din dersleri özelinde din eğitiminin amacı ve hedefi, din alanında yerleşmiş yanlış kanaatlerin düzeltilmesi ve modernleşme çabalarında dinden yararlanılması olmuştur⁴¹.

Ancak daha sonrasında, din hızlıca kamusal alandan çıkartılmaya çalışılmıştır. 1939 yılına gelindiğinde, kanunların tamamı dini kurallardan arındırılmış, toplumsal yaşamdan da dinin ağırlığı silinmeye çalışılıyordu.

İkinci Dünya Savaşının ağırlığı altında ekonomik olarak sıkışan Türkiye'nin, Amerika'dan mali yardım alma çabaları, çok partili hayatı zorunlu kıldı. 7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar tarafından Demokrat Parti kuruldu. Böylelikle, 1946 yılında CHP ilk defa başka partilerin de katıldığı bir seçim tecrübesi yaşamış ve

---

³⁹ Yahya Akyüz. Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999’a). 7. Baskı Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1999 s. 302

⁴⁰ Mustafa Öcal. Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi. Dergah Yayınları. İstanbul 2017 s. 411-412

⁴¹ Doğan Recai. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitimi Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar. Cumhuriyetin 75. yılında Türkiye’de din eğitimi öğretimi. Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1999, s. 273; Altaş Nurullah. Türkiye’de Örgün Öğretimde Dinin Yeri (1924-1980 Arası Din Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme), Marife, Sayı 1, ss. 219-229. Bahar 2002, s. 221

seçimleri CHP kazanmıştır. Yine, katıldığı ilk seçimde DP'nin 62 milletvekili meclise girmiştir⁴².”

Bazılarına göre Cumhuriyet Halk Partisi'nin oy oranının düşmesi doğrudan din karşısındaki tutumu ile ilgiliydi. Dolayısıyla parti, bir reform sürecine girerek din eğitimi alanındaki politikalarını da değiştirdi. Cumhuriyet Halk Partisi din eğitimi bayrağını ele alarak oylarını eski haline geleceğini öngörüyordu⁴³.”

CHP de bu düşünce ile, din eğitimini yeniden başlattı. 15 Şubat 1949 tarihinde, 4 ve 5. sınıf öğrencilerine, velilerinin yazılı müracaatı şartıyla ders saatleri dışında ve sınıf geçmeyi etkilemeyecek şekilde haftada 2 saatlik, isteğe bağlı din bilgisi dersleri okutulmaya başlandı.

9 Mayıs 1949 tarihinde Ankara Üniversitesi'nde İlahiyat Fakültesi açıldı. Hemen ardından ise, imam ve hatip yetiştirme kursları yeniden eğitime başladı.

Ancak yine de Cumhuriyet Halk Partisi iktidarda kalamadı. 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerde, Demokrat Parti tek başına iktidara geldi. Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes Başbakan, Fuat Köprülü Dışişleri Bakanı ve Refik Koraltan ise, Meclis Başkanı oldu.

Demokrat Parti ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında program dışı ve isteğe bağlı olarak okutulan din bilgisi dersiyle ilgili çalışmalar yapan Diyanet İşleri Reisliği ve İlahiyat Fakültesi temsilcilerinin aralarında bulunduğu İlmi Heyet'in raporlarına dayanılarak, ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında okutulan din bilgisi derslerinin program içine alınması ve isteğe bağlı olarak okutulmasının da devam ettirilmesi 4 Kasım 1950 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından kararlaştırılmıştır⁴⁴.

---

⁴² Eyüp Şimşek. Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi ve Öğretimine Dönüş Süreci (1946-1960). Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. Sayı 49. ss. 391-414. Erzurum 2013, s. 396

⁴³ Mehmet Can Şahin. Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Din, Siyaset ve Eğitim İlişkileri. Toplum Bilimleri Dergisi. 2012, s. 33.

⁴⁴ Ömer Okutan. Din Eğitimi. Cumhuriyet Döneminde Eğitim. Millî Eğitim Basımevi. İstanbul 1983, s 423; İbrahim. Yıldız. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi: Zorunlu mu Kalmalı, Yoksa Seçmeli mi Olmalı? Tünav Bilim Dergisi. Cilt:2, Sayı:2. Ankara 2009, s. 244

MEB'in aldığı bu karar, Bakanlar Kurulu tarafından da kabul edilmiş ve alınan kararlar 7 Kasım 1950 tarih ve 2949 sayılı Bakanlar Kurulu genelgesiyle de tüm valiliklere bildirilmiştir. Bakanlıkça yayınlanan genelge şu şekilde olmuştur:

“a. Türk çocuklarının diğer ihtiyaçlarına olduğu gibi din ihtiyaçlarına da cevap vermek üzere ilkokullarda din öğretimi yapılması ve bu derslerin diğer dersler arasına alınması uygun bulunmuştur.

b. Bakanlıkça bastırılmış olup 1950 ders yılı kitap listesine alınmış olan ilkokul din dersleri kitapları şimdilik maksada yeter görülmüştür.

c. Bu hususta öğretmenlere rehber olacak bir kitabın hazırlanması kararlaştırılmıştır.

d. Çok öğretmenli ilkokullarda din derslerinin bu dersleri bilhassa okutmak isteyen öğretmenlere verilmesi, bunlar da çok olduğu takdirde içlerinden daha yaşlılarının tercih edilmesi muvafık bulunmuştur.

e. Çocuklarına din dersi okutmak istemeyen ebeveyn, bu hususu sene başında okul idaresine yazı ile bildirdiği takdirde bu çocukların Din Bilgisi dersleri ve imtihanlarından muaf tutulması kabul edilmiştir.”⁴⁵

Kuşkusuz Demokrat Parti sadece din dersini yeniden yürürlüğe koymakla kalmamıştı. Aynı dönemde ezanın Arapça okunmasını yeniden yürürlüğe koydu.

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Ahmet Özel ise, 29 Mart 1956 tarihinde ortaokullarda da Din Bilgisi dersinin okutulacağını kamuoyuna açıkladı. Ancak aradan 6 ay kadar bir zaman geçtikten sonra Millî Eğitim Bakanlığı'nın 17 Eylül 1956 tarih ve 921 sayılı genelgesi, Talim ve Terbiye Dairesince 1956 gün ve 1-1968 11/4286 sayılı genelge olarak yayınlanmıştır. Genelge ile ortaokulların 1. ve 2. sınıflarına haftada 1 saat ve isteğe bağlı olarak okutulmak üzere Din Bilgisi dersi

---

⁴⁵ Tebliğler Dergisi 20 Kasım 1950: 116; Ulus Gazetesi 24 Kasım 1950; Aktaran: Şimşek. s. 399

konulmuştur. Karara göre çocuklarına dersi aldirmek istemeyen veliler okul idarelerine dilekçe vereceklerdi⁴⁶.

1960'lara kadar olan süreçte, din dersi dışında toplumun dinselleşmesi konusunda başka gelişmeler de yaşanmıştı. Örneğin, Kuran kursu sayısı gittikçe artmıştır. 1932-1933 yılları arasında Kur'an Kursu sayısı 9, öğrenci sayısı 232 iken; 1942-1943 yılları arasında kurs sayısı 37, öğrenci sayısı 1329'dur. 1952-1953 yılları arasında ise, bu sayı gözle görülebilir şekilde artmış, kurs sayısı 183 iken, öğrenci sayısı 11836'dır.

Toplumdaki hızla dinselleşme elbette tesadüfi değildi. 1945 yılına kadar laiklik ilkesini katı bir biçimde uygulayan Cumhuriyet Halk Partisi, İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği denge politikasının bedeli olarak, çok partili hayata geçmiştir. Demokratikleşen Türkiye'de, aynı zamanda İslamcı muhafazakâr kesimin de önü açılmıştı. Demokrat Parti de tam bu iklimde doğmuştur ve muhafazakâr kesim tarafından desteklenmiştir. Demokrat Parti döneminde kursan kursu sayısı, imam hatiplerin sayısı, camilerin sayısı hızla arttı.

Din bilgisi dersinin ise, önce ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında isteğe bağlı olarak okutulmasına başlandı. Sonrasında ise orta okulların 1. ve 2. sınıflarında haftada 1 saat ve isteğe bağlı olarak okutulmak üzere müfredatta yerini aldı. Ancak Demokrat Parti'nin gün geçtikçe ülkenin toplum üzerindeki baskıyı arttırdı, ifade özgürlüğünü sınırladı. Sonunda ise 27 Mayıs 1960 tarihinde, düşük rütbeli askerlerden oluşan Milli Birlik Komitesi 1960 darbesini gerçekleştirdi. 9 Temmuz 1961'de yeni bir Anayasa yürürlüğe girdi. Zorunlu din dersi tartışması ise, yeni dönemde, bambaşka bir Anayasal düzende tartışılmaya devam etti.

---

⁴⁶ Öcal. 2017 s. 262

2.2.1961 ANAYASASINDA ZORUNLU DİN DERSİ

9 Temmuz 1961 yılında kabul edilen Anayasa'nın 19. Maddesinde yer alan düşünce ve inanç hal ve hürriyetleri, din dersi konusunda izlenecek politikayı da belirlemiştir.

“IV. Düşünce ve İnanç Hal ve Hürriyetleri

a) Vicdan ve Din Hürriyeti

Madde 19- (20.9.1971-1488 (3)

Herkes, vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

Kamu düzenine veya genel ahlaka veya amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler, dini ayin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklayamaya zorlanamaz. Kimse, dini ve inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz.

Din eğitim ve öğretimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır.

Kimse, devletin sosyal, iktisadi, siyasi ve hukuki temel düzenini, kısmen de olsa, dini kurallara dayandırma veya siyasi veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanmaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır; dernekler, yetkili mahkemece ve siyasi partiler Anayasa Mahkemesi'nce temelli kapatılır.” Görüldüğü üzere, Anayasa'nın 19. maddesinde din eğitimi ve öğretimini küçüğün veya kanuni temsilcisinin talebine bağlanmıştır. Elbette din eğitimi ve öğretimi Anayasa'nın 50. Maddesinde yer alan ‘öğrenimin sağlanması’ ile birlikte düşünülmelidir:

“VIII. Öğrenimin Sağlanması

Madde 50- Halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama Devletin başta gelen ödevlerindedir.

İlköğrenim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için mecbûridir ve Devlet okullarında parasızdır.

Devlet, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, en yüksek öğrenim derecelerine kadar çıkmalarını sağlama amacıyla burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar.

Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları, topluma yararlı kılacak tedbirleri alır.

Devlet, tarih ve kültür değeri olan eser ve anıtların korunmasını sağlar.”

Söz konusu maddede devletin eğitim ihtiyacını giderme ödevinin olduğu ve eğitim hakkının ücretsiz sağlanacağı vurgulanmıştır.

1960 yılından sonra eğitim plan hazırlamakla görevlendirilen komisyonun çalışmalar sırasında bir de "Din ile ilgili Eğitim ve Öğretim Komitesi" teşkil edilmiş, hazırlanan rapor 1962 yılında toplanan 7. Milli Eğitim Şurası'na verilmiştir. Bu rapora dayalı olarak din eğitim ve öğretiminin hedefi anılan Şurada şu şekilde belirlenmiştir: "Öğrencilere, gelişim ve anlayış seviyelerine uygun olarak, karakter ve ahlak eğitimini de tamamlamak üzere, dini duygularla inanç ve ibadet hakkında temel bilgileri kazandırmaktır". Şura'da dini eğitim ve öğretiminin hedefleri arasına artık duygu faktörünün de katıldığı tespit etmek mümkündür. Çünkü din öğretiminin hedefleri arasında daha önce "dini duygu" kazandırılması yer almamıştır⁴⁷. Yine de ilkokul ve ortaokullarda din eğitim ve öğretimi seçmeli olmaya devam etmiştir.

1967 yılında, 271 milletvekilinin meclise sunduğu önerge ile, Talim Terbiye Dairesi, 23 Ekim 1967 tarihli 1475 sayılı kararıyla din dersi seçmeli olarak derslerin lise ve dengi okulların 1. ve 2. sınıflarında okutulmasını kabul edilmiştir. Bu kararda derslerin amacını, Talim Terbiye Kurulu şu şekilde belirlemiştir: "Milli birlik ruhu

---

⁴⁷ Altaş. s. 227

içinde, Anayasanın laiklik prensibine ve isteğe bağlılık şartına uygun olmak üzere, lise çağındaki öğrencilere din bilgisi dersi okutmanın başlıca amacı, ilk ve ortaokullarda edinmiş oldukları bilgilere dayanarak, bir manevi alemin varlığını kavratmak, maddi ve manevi değerler arasında sıkı bir bağlılık bulunduğuna, bunların birbiriyle çelişmediğine dikkatleri çekmektir⁴⁸.

MEB Talim Terbiye dairesinin 21.10.1968 tarih ve 1525 sayılı Tebliğler Dergisi'ndeki kararıyla Lise ve Dengi Okullarında okutulmasına karar verilen Din Bilgisi I ders kitabında türklerin Müslüman oldukları, islam dininin yayılmasındaki katkılarından, Türklerin bilime ve güzel sanatlara katkılarından bahsedildiği görülmektedir⁴⁹.

Seçmeli din dersinin yanında 'ahlak bilgisi' dersi 22/07/1974 tarih ve 1798 sayılı Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisinde yayınlanarak 1974-1975 yılından itibaren ilkokul 2. sınıftan, lise 2. sınıfa kadar, 7 yıl boyunca haftada 1 saat zorunlu olarak öğretilmeye başlanmıştır⁵⁰.

Din dersi her ne kadar seçmeli olarak okutulsa da alınan kararlardan da anlaşılacağı üzere, çocuğun günlük hayatına, duygularına, maddi ve manevi bütünlüğüne müdahale edici bir şekilde şekillendirilmiştir. Bu müdahaleci tavır, zorunlu ahlak bilgisi dersi ile de devam etmiştir.

Yine de Türkiye'nin siyasi tarihinde 1960 ve 1971 tarihleri arasındaki dönem aynı zamanda siyasallaşmanın arttığı bir dönemdir. Sendikal faaliyetlerin en güçlü olduğu, sol düşüncenin yaygınlaştığı, Türkiye İşçi Partisi'nin güçlendiği, din dersinin ve toplumda dinselleşmenin yarattığı tahribatın en az hissedildiği dönem olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Bu durumun somut örnekleri de vardır:

Necmettin Erbakan'ın başını çektiği, Adalet Partisi içinde örgütlenen siyasal İslamcı akım 1970'de Milli Nizam Partisini kurdu. Milli Nizam Partisi'nin ömrü uzun olmadı. Anayasa Mahkemesi, 20 Mayıs 1971 tarihinde, Milli Nizam

---

⁴⁸ Altaş. s. 228

⁴⁹ Ahmet Gürtaş ve Mustafa Uzunpostalcı Din Bilgisi I-II. İrfan Yayınevi, İstanbul 1968, s.70-78

⁵⁰ Öcal, 2017 s. 408

Partisi'nin söylemlerinin ve uygulamalarının 61 Anayasası'nda yer alan laiklik ilkesine aykırı olduğuna hükmetti. Kapatılma sebeplerinden biri de MNP'nin din dersinin zorunlu hale getirilmesini talep etmesiydi.

Kararın din dersi ile ilgili kısımlarında şu ifadelere yer verilmiştir:

“09/01/1971 tarihli, Ankara Yenimahalle İlçe Kongresinde: (C. 2. E. 5)

19 Mayıs Bayramlarında kızların çıplak gösteri yapmalarını istemediklerini din derslerinin okullara göz boyamak için konulduğunu, Millî Nizamın sonuna parti kelimesinin kanuna uysun diye mecburen konulduğunu, kendilerinin parti olmayıp imanla küfrün mücadele ettiğini, Millî Nizamın insanlara hem bu dünya ve hem de öteki dünya saadeti getireceğini, Türkiye'de parayı Masonlarla gayri Müslimlerin kazandığını;

‘Basında Prof. Dr. Necmettin Erbakan’dan: (Erbakan'ın gazetecilere söyledikleri):

“Din dersleri ihtiyarî olmamalıdır. Gençlerin bu mevzuda bilgisiz yetiştirilmesi hüznün vericidir, çok acıdır. Okutulmakta olan din dersleri de heyecansız ve inançsız okutulmaktadır. Bazı hocalar Peygamberimiz Efendimizden hürmetsiz bir eda ile bahsetmektedirler... Gençlere manevî yapımız sütunları öğretilmemektedir. Dinin ilahi bir hakikat olduğu anlatılmamaktadır.’ İfadelerini kullanması sebebiyle; Anayasa Mahkemesi: “söz konusu talebin Anayasa'nın 19. maddesinde yer alan laiklik ilkesine aykırı olduğunu, Anayasa'nın dışına çıkan partilerin kapatılacağı hükmünden yola çıkılarak partinin kapatılmasına karar verdi⁵¹.”

Elbette, MNP'nin tek talebi, din dersinin zorunlu olması değildi; toplumun dinci gerileşmesine neden olacak pek çok başka talepleri bulunmaktaydı ve laiklik ilkesine aykırı hareket ettikleri için kapatıldılar.

12 Eylül 1980 tarihinde Kenan Evren önderliğinde gerçekleştirilen askeri darbe ile Süleyman Demirel'in Başbakanı olduğu hükümete son verildi, Türkiye Büyük

---

⁵¹ Anayasa Mahkemesi'nin 1971/1 Esas, 20/05/1971 gün ve 1971/1 sayılı Milli Nizam Partisi'nin kapatılması kararı. http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/kararlar_dergisi/kd_09.pdf

Millet Meclisi hükümsüz kılındı. 1961 Anayasası rafa kaldırıldı. Öyle görünüyor ki, 1982'den önce din dersinin zorunlu hale gelmesini talep etmek, laiklik ilkesin aykırı olduğu gerekçesiyle siyasi partilerin kapatılması sebep olurken, 1982 Anayasasının 24. maddesine din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin zorunlu olacağı ibaresi eklendi.

2.3.1982 ANAYASASINDA ZORUNLU DİN DERSİ

12 Eylül askeri darbesinden sonra, darbeyi gerçekleştiren askerler tarafından hazırlanan Anayasa, 18 Ekim 1982 tarihinde, yapılan referandum sonucunda %91 oranında halk tarafından kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Yeni Anayasada zorunlu din dersi ile ilgili hükümler bulunmaktadır.

Anayasa'nın 2. maddesi 'Cumhuriyetin Nitelikleri'ni laiklik ilkesi yer almıştır. Bu maddede yer aldığı üzere: “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğe bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.”

Söz konusu Anayasa'nın 4. Maddesinde, “Cumhuriyetin temel niteliklerinden olan laiklik ilkesini de düzenleyen 2. Maddesinin değiştirilemeyeceği ve değiştirilmesinin dahi teklif edilemeyeceği” düzenlemesi getirilerek, laiklik ilkesi anayasal koruma altına alınmıştır.

Laiklik ilkesi ile bağlantılı olarak din dersinin eğitimdeki yeri, Anayasası'nın 24. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre:

Din ve Vicdan Özgürlüğü:

“Herkes vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dinî âyin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibadete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta-öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.' denmiştir.

Kuşkusuz zorunlu din dersi, laiklik, din ve vicdan özgürlüğü ve eğitim hakkı ile birlikte değerlendirilmelidir.

Eğitim hakkı ise 1982 tarihli Anayasa'nın 42. Maddesinde düzenlenmiştir:

“II. Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi

Madde 42 –

Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz.

Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir.

Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz.

Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz.

İlköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır.

Özel ilk ve orta dereceli okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenlenir.”

Anayasa'nın 24. ve 42. Maddesi birlikte okunduğunda, çağdaş, bilimsel, Atatürk ilkelerine ve inkılaplarına uygun eğitime herkesin erişimin sağlanacağından, zorunlu din dersinin de bu ilkelere uygun verileceğinden bahsetmektedir yasa koyucu.

1982 tarihli Anayasa'daki zorunlu din ders konusundaki bu değişiklikle bağlantılı olarak, eğitimi düzenleyen bir diğer kanun olan 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nunda da değişikliğe gidilmiştir. İlgili kanunun 12. maddesinde de 16 Haziran 1983 tarihinde değişiklik yapılmıştır. Buna göre, “Türk Milli Eğitimi'nde laiklik ilkesinin esas olduğu, din kültürü ve ahlak öğretiminin ilköğretim okulları ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alacağı” belirtilmiştir.

Anlaşıldığı üzere, 1982 Anayasası, din dersi hususunda keskin bir geçiş yapmıştır. Her şeyden önemlisi dersin zorunlu olmasına karar verilmiştir. 1946 yılından beri seçmeli olarak verilen din dersi ile, 1974 tarihinden itibaren verilen ahlak dersi birleştirilmiştir. Ancak 1961 Anayasası'nda olduğu gibi hem 1982 tarihli Anayasa'da, hem de 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin laiklik ilkesine uygun olarak öğretilmesi konusunda vurgu yer almıştır.

MEB Talim ve Terbiye Başkanlığının 18/02/1982 tarih ve 30 sayılı kararı uyarınca “Din ve Ahlak Bilgisi” dersi adıyla birleştirilen dersin ilkokulların 4. ve 5. sınıfları ile ortaokulların her 3 sınıfında haftada 2’şer, lise ve mesleki liselerin her 3 sınıfında ise 1’er saatlik “zorunlu olarak okutulması” mecburiyeti getirilmiştir⁵².

29/03/1982 tarih ve 2109 sayılı Tebliğler Dergisinde yayınlanan ve 1982–1983 öğretim yılı başından itibaren uygulamaya konulan Din ve Ahlak Bilgisi dersinin programında Din ve Ahlak öğretiminin genel amacı aşağıdaki gibi belirtilmiştir

---

⁵² Acar, 2006, s.12; Öcal, 1999, s.326; Akyüz, 1999, s.306

(MEB, 1982, s.155): “Temel eğitim ve ortaöğretimde öğrenciye Türk milli eğitim politikası doğrultusunda, genel amaçlarına, ilkelerine ve Atatürk’ün laiklik ilkesine uygun, din, İslam dini ve ahlak bilgisi ile ilgili yeterli temel bilgi kazandırmak; böylece Atatürkçülüğün, milli birlik ve beraberliğin, insan sevgisinin dini ve ahlaki yönden pekiştirilmesini sağlamak, iyi ahlaklı ve faziletli insanlar yetiştirmektir.”

Programda verilen “Din ve Ahlak Bilgisi öğretiminin ilkeleri arasında Türk Kültürü ve Atatürkçülük ile ilgili olarak iki ilkenin yer aldığı görülmektedir. Bu ilkeler şunlardır: (MEB, 1982, s.156):

“Örf, adet ve geleneklerimizle milli değerlerimiz daima göz önünde tutulacak ve dinin milleti oluşturan önemli unsurlardan biri olduğu benimsenilecektir. Ders konuları daima Atatürk ilkeleri ile bütünleştirilecektir⁵³.”

1982 tarihli Anayasası'na paralel olarak, 14 Haziran 1973 tarihli ve 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 12. maddesinde de 1983 yılında değişiklik yapılarak, laiklik ilkesinin esas olduğu, Din Kültürü ve Ahlak Öğretimi'nin ilköğretim okulları ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alacağı belirtilmiştir.

Aynı kanununun 4. maddesine göre:

Genellik ve eşitlik ilkesine göre,

“Eğitim kurumları dil, ırk, cinsiyet ve din ayırımı gözetilmeksizin herkese açıktır. Eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz”

1982 Anayasası ile din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin zorunlu hale getirilmesi başkaca bir soruna sebep oluyordu. Bugüne kadar din kültürü ve ahlak bilgisi dersi

---

⁵³ Feridun Merter ve Şefik Kartal. 1967'den Günümüze lise din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri öğretim programlarında Atatürkçülük ve Türk kültürü konuları, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. Sayı: 28. 2013, s.10

seçmeli olduğu için, bu dersi almayan ve Türk okullarında okuyan Hristiyan ve Musevilerin de bu dersi alması zorunlu hale gelmiştir.⁵⁴

Her ne kadar zorunlu din dersi getirilmiş olsa da ders programında 'laiklik' ve Atatürkçülük' vurgusu yapılmaya devam edilmiştir.

1980 Darbesi ve devamında kabul edilen 1982 Anayasası, ülkedeki siyasi paradigmayı değiştirse de hukukun söz konusu paradigmaya alışması zaman almıştır. Milli Nizam Partisi'nin kapatılmasından sonra, zorunlu din dersi bu sefer de Huzur Partisi'nin kapatılmasına neden oldu.

22/07/1983 tarihinde kurulan Huzur Partisi'nin programında yer alan 12, 17/1 ve 21. maddelerinin laiklik ilkesine aykırı olması gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'nin, 1983/2 Esas, 25/10/1983 tarihli ve 1983/2 sayılı kararı ile kapatılmasına neden oldu.

Mahkeme:

“Bilimsel ve nesnel ölçülere göre biçimlendirilmiş üniversitenin bir öğretim ve eğitimin gerçekleştirilmesi, sözü geçen bu kararda da açıklandığı gibi, o öğretim ve eğitimin sadece bilimsel kriterler doğrultusunda yapılması, dogmalardan ve bilime ters düşen öteki etkilerden uzak tutulması suretiyle sağlanabilir. Bu itibarla Anayasanın 24. maddesinin dördüncü fıkrasında ifadesini bulan ‘[D]in ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır, bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır’ yolundaki kural, Atatürk ilke ve inkılaplarıyla, daha açık bir anlatımla Türk Devrimleriyle birlikte ele alınıp değerlendirilmelidir. Çünkü, Türk Devrimi, Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen ulusal bağımsızlığın ve çağdaşlaşma hareketinin adıdır ve bu düşünce sistemi 1982 Anayasasının temel dayanağını ve felsefesini oluşturmuştur.

---

⁵⁴Lozan Barış Antlaşması'nın kabul edildiğinde dair kanun: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf

Anayasamızın kabul ettiği lâiklik ilkesi, soyut bir kavram değil, Devletin, hukukun ve eğitimin lâikleşmesini içeren sistemler topluluğudur. Bu nedendir ki Anayasamızın 24. maddesinin dördüncü fıkrası hükmüne başka manalar izafe etmek, Atatürkçü düşünceye ve Türk Devrimine ters düştüğü kadar bizatihi hükmün açık olan ve yoruma elverişli bulunmayan beyanına ve ayrıca bilimsel özerkliği ilke olarak benimseyen Anayasa kurallarına da aykırı olur.

Yukarıdan beri yapılan açıklamalar, Partinin programında yer alan hükümlerin 22.4.1983 günlü, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 78., Atatürk ilke ve inkılaplarını koruyan 84., lâiklik ilkesini koruyan 86. ve dini istismar konusu yapmayı yasaklayan 87. maddelerine aykırılıklar taşıdığını ortaya koymaktadır⁵⁵.” denilerek Türkiye Huzur Partisi'ni kapatma kararı almıştır.

Görüldüğü gibi, siyasal İslam'ın henüz iktidarı tam olarak ele geçirememesi sebebiyle, yargıda aksi yönde kararlar çıkmaktadır.

1982 Anayasası'nda din dersinin zorunlu hale getirilmesi ile ortaya çıkan bir diğer sorun ise, İslam dinine mensup öğrencilerin bu dersi alıp, almayacağıdır. Gerçekten de din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin içeriği tüm dinleri kapsayan çoğulcu bir anlayış ile, dinlerin gelişimini anlatan bir ders olsaydı, tüm dinlere mensup öğrencilerin her halde bu dersi alması sorun olmayacaktı. Ancak din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde bütünüyle Sünni mezhebine dayalı İslam dini inancına göre şekillenmiş olduğundan Hristiyan ve Musevi çocuklar ve velileri, okullarda verilen din eğitiminden oldukça rahatsız oldular. Nitekim Eğitim ve Öğretim Kurulu Başkanlığı'nın aldığı kararı ile bu durumu çözüme kavuşturuldu.

09/07/1990 tarihli ve 1 sayılı Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığı kararında: “Milli Eğitim Bakanlığı'nın teklifi üzerine azınlık okulları dışında kalan ilk ve orta öğretim okullarımızda öğrenim gören T.C uyruklu Hristiyanlık ve Musevilik dinlerine mensup öğrencilerin bu dinlerden birine mensup olduklarını

---

⁵⁵ Anayasa Mahkemesi'nin 1983/2 Esas, 25/10/1983 tarihli, 1983/2 sayılı Huzur Partisi'nin kapatılması kararı:

<http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/034016a8-00eb-4288-910a-d4cfce5ac17a?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>

belgelendirmeleri kaydıyla Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine girmelerinin zorunlu olmadığı, ancak bu derslere girmek istedikleri takdirde velilerinden yazılı dilekçe getirmelerinin gerekli olduğu hususunun kabulü kararlaştırıldı⁵⁶.” denilmiştir.

Söz konusu karara imza atanlar ise: Milli Eğitim Bakanı Avni Akyol, Milli Savunma bakanı S. Giray, Maliye ve Gümrük Bakanı A. Kahveci, Sağlık Bakanı I. Şıvgın, Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanı İ. Kayalar, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı İ. Aykurt, Kültür Bakanı N. K. Zeybek'tir.

Daha sonra tekrar bahsedeceğimiz ama Hristiyan ve Musevi dinlerine mensup velilerin, bu dine mensup olduğunu belgelendirmeleri kaydıyla yani dinlerini açıklamaları ile din dersinden muaf tutulacaklardır. Bahsi geçen karar ile birlikte, idare açık bir biçimde, 1982 Anayasası'nın 24. maddesinde yer alan din ve vicdan özgürlüğüne aykırı bir biçimde velileri inançlarını açıklamaya zorlamıştır.

Öte yandan MEB Açık Öğretim Ortaokulu Yönetmeliği'nin 30/c maddesindeki “Müslümanlıktan başka diğer dinlere mensup olanlar, beyanlarına göre isterlerse Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinden, muaf tutulurlar” hükmü, bu alandaki muafiyeti daha da genişletmiştir.

MEB Açık Öğretim Ortaokulu Yönetmeliği'nin zorunlu din dersinden muafiyeti genişlettiği bu uygulamanın, örgün eğitim yapan devlet okullarında uygulanmadığını belirtmek gerekir. Yani Ateist bir veli, açık öğretimde ortaokul okuyan çocuğunu zorunlu din dersinden muaf tutabilecekken, örgün eğitime devam eden çocuğunu zorunlu din dersinden muaf tutamayacaktır.

Devlet okullarındaki ilk ve orta eğitimde, Rum ve Ermeni Hristiyanlar ile Musevi topluluklara dinlerini belgelendirmeleri kaydıyla muafiyet hakkı tanınmışken, başka dini ve felsefik inançlara bu muafiyetin tanınıp tanınmayacağı konusunda

---

⁵⁶ Millî Eğitim Bakanlığı 2317 Sayılı Tebliğler Dergisi. Cilt: 53. s. 553
<http://tebligeler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar/finish/54-1990/492-2317-temmuz-1990>

belirsizlik açığa çıkmıştır. Bu belirsizlik uygulamada, hak özneleri açısından olumsuz bir seyir izlemiştir.

1997 yılında ise eğitim sisteminde değişiklik yapılmıştır. 'Zorunlu' ve 'kesintisiz' sekiz yıla çıkarılması için ilk çalışmalar 1973 yılında başlatılmıştır. 1981-1982 öğretim yılında üç ilde bu uygulama hayata geçirilmiştir. Ardından da 1990'dan sonra çalışmaları hızlandırılmış, aynı zamanda kırsal kesimde fırsat eşitliği sağlamak ve personel yetersizliğini bir ölçüde aşmak için "taşınmalı eğitime" geçilmiştir. Ancak bu geçiş hâlâ pilot uygulama düzeyinde olup ülke geneline yaygınlaştırılmamıştır. Aslında, 1973 Tarihli Milli Eğitim Temel Kanunu, ilköğretim süresini idealde sekiz yıl olarak düzenlemiş; ancak buna daha planlı, programlı ve aşamalı bir geçiş yapılması önerilmiştir. Bu karar, 1981-82 öğretim yılında deneme olarak uygulanmaya başlanmış ve bu tarihten sonra sekiz yıllık kesintisiz eğitim uygulamasının 200 okulda deneme amaçlı uygulanması kararlaştırılmıştır. 1989- 1990 öğretim yılının 2. yarısında taşınmalı eğitim uygulamasına da başlanarak sekiz yıllık eğitimin yaygınlaştırılma çalışmalarına hız verilmiştir⁵⁷. Ancak yine de proje, tam anlamıyla uygulamaya konulamamıştır.

28 Şubat 1997 yılında ise Türkiye başka bir sürece girdi. 9 saat süren Milli Güvenlik Kurulu toplantısından sonra, 406 sayılı 18 maddelik 'Rejim aleyhtarı irticai faaliyetlere karşı alınması gereken tedbirler' başlıklı kararlarını ve ek kararlarını açıkladı. Söz konusu kararda, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Başbakan Necmettin Erbakan'ın, Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'in, Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan'ın, İçişleri Bakanı Meral Akşener'in, Genel Kurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı'nın, Deniz Kuv. Komutanı Oramiral Güven Erkaya'nın, Hava Kuvvetleri Komutanı Oramiral Ahmet Çörekçi'nin, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Teoman Koman'ın imzası vardır. Türkiye tarihinde '28 Şubat' olarak anılan bir süreç başladı. Bu sürecin esasında 'laiklik' ilkesinin tehlikede olduğu vurgusu vardı.

---

⁵⁷ Gündüz, Mustafa. Zorunlu Ve Kesintisiz Eğitimin Kısa Tarihi. Eğitime Bakış. Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırmalar Dergisi. Yıl: 7 Sayı: 21 2011 s. 7

Bu kararlardan üçü doğrudan eğitim ile ilgiliydi:

“Madde 2. Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okullar, devletin yetkili organlarınca denetim altına alınarak, Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği Millî Eğitim Bakanlığı’na devri sağlanacaktır.

Madde 3. Genç nesillerin körpe dimağlarının öncelikle cumhuriyet, Atatürk, vatan ve millet sevgisi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ülkü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından:

a. 8 yıllık kesintisiz eğitim, tüm yurttta uygulamaya konulmalıdır.

b. Temel eğitimi almış çocukların, ailelerinin isteğine bağlı olarak, devam edebileceği Kur’an kurslarının Millî Eğitim Bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idarî ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Madde 4. Cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılaplarına sadık, aydın din adamları yetiştirmekle yükümlü, milli eğitim kuruluşlarımız, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun özüne uygun ihtiyaç düzeyinde tutulmalıdır⁵⁸.”

1982 tarihli Anayasa’nın 118. Maddesine göre MGK’nın 28 Şubat 1997 tarihli gündeminde kabul edilen gerici tarikat ve irtica ile mücadeleyi içeren kararların Bakanlar Kurulunda öncelikli olarak ele alınıp gerekli adımların atılması gerekmektedir⁵⁹.

Nitekim, söz konusu kararlar uygulamaya da konuldu. İçişleri Bakanlığı tarafından tüm vali ve kaymakamlara 28.03.1997 tarihli ve 70674 sayılı “Anayasa ve Yasaların Uygulanmasına Uyulacak Usul ve Esaslar” konulu genelge yollandı.

18 Ağustos 1997’de de 23084 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak zorunlu eğitim 8 yıla çıkartıldı. Zorunlu eğitimin 8 yıla çıkartılması, imam hatip ortaokullarının

---

⁵⁸ Gündüz. s.8

⁵⁹ Emre Kongar. 21.Yüzyılda Türkiye, 2000’li Yıllarda, Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, 38. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006 s. 282-283

kapatılması anlamına geldi. Bu nedenle, toplumun dinci kesimini bu durum rahatsız ettiğinden söz konusu yasaya karşı iptal davası açılmıştır.

Anayasa Mahkemesi, bu davayı 16 Nisan 1998 tarihinde reddetmiştir. Anayasa Mahkemesi: “Laik devletin doğası gereği resmi bir dini bulunmaması belli bir dine üstünlük tanınmamasını, onun gereklerini yasalar ve diğer idari işlemlerle geçerli kılmaya çalışmamasını gerektirir⁶⁰.” ifadelerini kullanarak bu davayı 16 Nisan 1998 tarihinde reddetmiştir

Söz konusu MGK kararları ve Anayasa Mahkemesi kararında da eğitimde laiklik ilkesinin önemi ve bununla birlikte devletin dininin olmayacağı da vurgulanmıştır.

Diğer yandan, 1982'den 2005'e kadar din kültürü ve ahlak bilgisinin müfredatında önemli bir değişiklik yapılmadığını da vurgulamak gerekir.

2.3.1. 2005 Tarihli Müfredat Değişikliği ve Zorunlu Din Dersi

1982 yılında hazırlanan ortaöğretim DKAB öğretim programı ise 2005 yılında yeniden geliştirilerek, M.E.B. Talim ve Terbiye Kurulunun 31.03.2005 tarih ve 16 sayılı kararı ile yürürlüğe girmiştir. Yeni müfredat, 2005-2006 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır⁶¹.

DKAB dersi için belirlenen yedi öğrenim alanı (1) inanç, (2) ibadet, (3) Hz. Muhammed, (4) vahiy ve akıl, (5) ahlak ve değerler, (6) din ve laiklik ve din, (7) kültür ve medeniyettir⁶².

---

⁶⁰ Anayasa Mahkemesi ve geleceğin karanlığı! Erişim Tarihi: 26/04/2013

<http://haber.sol.org.tr/yazarlar/rifat-okcabol/anayasa-mahkemesi-ve-gelecegin-karanligi-72026>

⁶¹ Süleyman Karataş ve Necla Tabak. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim ve Programına İlişkin Öğretmen Görüşleri. Kuramsal Eğitimbilim Dergisi, 3 (1), ss. 56-65 2010, s.56

⁶² Recai Kaymakcan. Yeni Ortaöğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı İnceleme ve Değerlendirme Raporu. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi. Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul 2007 s.4

Özellikle Alevi inancına sahip velilerin açmış olduğu davalar, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin vermiş olduğu kararlar neticesinde, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin müfredatı konusunda yeni bir çalışma yapılmıştır:

Söz konusu müfredat çalışmasının içeriği Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu'nda yer almıştır. Bu çalışmada:

“İslam dininin inanç, ibadet, ahlak değerleri ile insani ve kültürel mirasını öğrenen, İslam dininin kültür, dil, sanat, örf ve âdetler ile ahlak üzerindeki etkisini dikkate alan kendi dininden ve başka dinlerden olanlara anlayışlı davranan ve diğer dinleri tanıyan bir eğitim verileceği” yazılmıştır. Yine, programın tanıtımında, “Dinî bilgiler yanında millî birlik ve beraberliği kazandırıcı; sevgi, saygı, kardeşlik, arkadaşlık ve dostluk bağlarını güçlendirici, vatan, millet, bayrak, sancak, şehitlik, gazilik gibi millî değerleri kazandırıcı kavramların öğrencilerin zihninde yer etmesine özen gösterilmelidir. İslam’ın namaz, abdest, gusül, teyemmüm vb. konularda mezheplerin (Caferilik ve Şafilik) farklı anlayış ve uygulamaları ihtiyaç duyulması hâlinde öğretmenlerce açıklanacaktır.” şeklinde ifadeler bulunmaktadır.

Öğrenme alanı olarak: İnanç (Bu öğrenme alanı, “Din ve Ahlak Hakkında Neler Biliyorum?, Allah İnanıcı, Peygamberlere ve İlahî Kitaplara İnanç, Melek ve Ahiret İnanıcı, Kaza ve Kader” ünitelerinden oluşmaktadır.), ibadet (Öğrenciler, bu öğrenme alanıyla genel olarak dinî ibadetlerin yerine getirilmesinde temizliğin önemini, elbise ve çevre temizliği ile sağlık arasındaki ilişkiyi, iç temizliğin nasıl gerçekleştiğini, Allah’ın temiz olanları sevmesinin sebebini kavrar; İslam’daki namaz, oruç, zekât, hac ve kurban gibi ibadet türlerini ve salih amelleri tanır), Hz. Muhammed (“Hz. Muhammed” öğrenme alanı, “Hz. Muhammed’i Tanıyalım, Hz. Muhammed ve Aile Hayatı, Son Peygamber Hz. Muhammed, Bir İnsan ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed, Hz. Muhammed’in Hayatından Örnek Davranışlar” ünitelerinden oluşmaktadır), ahlak (İslam, güzel ahlakı tamamlamak için ve insani değerleri yüceltmek için gönderilmiştir. Dinin öğreniminde “Ahlak” öğrenme alanı önemli bir yer tutar. “Ahlak” öğrenme alanı, “Sevgi, Dostluk ve

Kardeşlik, Sevinç ve Üzüntülerimizi Paylaşalım, İslam'ın Sakınılmasını İsteddiği Davranışlar, Din ve Güzel Ahlak ile İslam Dinine Göre Kötü Alışkanlıklar” ünitelerinden oluşmaktadır.), din ve kültür (“Din ve Kültür” öğrenme alanı; “Aile ve Din, Vatanımızı ve Milletimizi Seviyoruz, İslamiyet ve Türkler, Kültürümüz ve Din, Dinler ve Evrensel Öğütleri” ünitelerinden oluşmaktadır.) konu başlıklarıyla belirlenmektedir⁶³”

Programın vizyonu, amacı ama öğrenme alanı görüldüğü üzere, bütünüyle İslam dinine göre şekillendirilmiştir.

1982 tarihli Anayasa ile İslam dininin devlet içinde yayılması çabası ilk olarak 2005'te gerçek bir zemine sahip olmuştur. 2012 tarihli ve 2017 tarihli değişiklikleri ise, zorunlu din dersi ve müfredatın bütünü hakkında devletin İslam dinine geçtiğini ispatlar niteliktedir.

2.3.2. 2012 Tarihli Eğitim Sistemi Değişikliği ve Zorunlu-Seçmeli Din Dersleri

Eğitim sistemimizin 4+4+4 şeklinde kademelendirilmesi ilk kez 2010 yılında gerçekleşen 18. Millî Eğitim Şûrası ile gündeme gelmiştir. Hemen ardından da dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan bir programda 4+4+4 eğitim sisteminden bahsetmesiyle tartışılmaya başlanmıştır.

Nitekim 19 Şubat 2012'de AK Parti Gençlik Kolları Kongresi'nde Erdoğan, dindar nesil tartışmasına, Necip Fazıl'a verdiği referansla şöyle değindi: “Altını çiziyorum; modern, dindar bir gençlikten bahsediyorum. Dininin, dilinin, beyninin, ilminin, ırzının, evinin, kininin, kalbinin davacısı bir gençlikten bahsediyorum⁶⁴.” Demişdir.

Hemen bunun ardından, eğitimin “4+4+4 şeklinde kademelendirilmesini öngören teklif, 20 Şubat 2012 tarihinde AK Partili Grup Başkanvekilleri ve bazı

---

⁶³ Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Tarafından Hazırlanan İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 Ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı Ve Kılavuzu: https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_08/17174424_DinKulturu_4-8.siniflar_2010.pdf

⁶⁴ Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın ‘kindar ve dindar nesil istediğine dair video. Erişim Tarihi: 19/02/2012 <https://www.youtube.com/watch?v=S0ZLM0KX7Xc>

milletvekilleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Başkanlığına sunulmuştur. Yasa teklifi, şiddetli tartışmalara sahne olan TBMM Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Komisyonunda 11 Mart 2012’de kabul edilmiştir. 29 Mart 2012’de ise TBMM Genel Kurulunda kabul edilmiş ve 11 Nisan 2012’de Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir⁶⁵.”

6287 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile birlikte, eğitim sisteminin tamamı değiştirilmiştir. Öncelikle 8 yıllık örgün eğitim süresi, 12 yıla çıkartılmıştır. 12 yıllık eğitim modeli de ilkokul, ortaokul ve lise olarak, 4+4+4 veya 3x4 diye adlandırılan 3 bölüme ayrılmıştır.

Söz konusu değişikliğin önemli tartışmalar yarattığından bahsetmek gereklidir. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı tarafından hazırlanan raporda şu bilgilere yer verilmiştir. Bunlardan ilki, yasada yer alan okula başlama yaşının 66 ay yani 5 buçuk yaş olmasıydı. 60-66 aylık çocukların hazır olmadıkları halde okula başlaması nedeniyle çeşitli sorunlar gündeme geldi. Bu çocukların yüzde 67’si en az bir kez altına kaçırmıştır ve yüzde 44’ü boylarına uygun olmayan sınıflarda oturmak zorunda kalmıştır. 40 dakikalık derslere çocuklar uyum sağlayamamıştır; dinleme bozukluğu, dikkatsizlik gibi olumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Üst yaş gruplarındaki öğrencilerin tamamı Nisan ayında okumaya geçerken, 66 ay altındaki öğrenciler için bu oran yüzde 18’de kalmıştı yani 60-66 aylık her 5 çocuktan 4’ü, Nisan ayında okumayı sökmemiştir⁶⁶. Bu husus eğitim bilimcileri arasında pedolojik bir tartışmaya neden oldu. Ancak esas tartışma eğitim sisteminin ve eğitim müfredatının İslam dinine dayalı bir karakter kazanmasıydı.

Daha önce değindiğimiz üzere 28 Şubat 1997 yılında alınan Milli Güvenlik Kurulu kararı ile zorunlu eğitim 8 yıla çıkartılmıştı. Ancak 6287 sayılı kanun ile birlikte ilkokul ve ortaokul yeniden ayrılmıştır. Böylelikle eğitim sistemindeki bu

⁶⁵ Bekir Gür, R, Murat Özoğlu, İpek Coşkun, Müberra Görmez, ‘2012’de Eğitim’ Seta Analiz s.3 http://file.setav.org/Files/Pdf/20130104114533_seta_analiz_2012egitim.pdf

⁶⁶ ‘Eğitimin Hali (ii)’ Erişim Tarihi: 16/03/2013 <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/rifat-okcabol/egitimin-hali-ii-76439>

değişiklik 1997 yılında kapanan imam hatip ortaokullarının yeniden açılmasına neden olmuştur. Bu tezin konusu olmamakla birlikte, imam hatip ortaokullarının sayısının hızlıca arttığını ve bu artışın da devam edeceğini vurgulanak gerekir.

Eğitim Sen'in 2015-2016 eğitim dönemi için hazırladığı 'Eğitimin Durumu adlı raporda imam hatiplerin yaygınlaşmasıyla ilgili şu hususları dile getirmiştir: "...1996-1997 eğitim-öğretim döneminde 400 binlerde olan imam hatip liselerindeki öğrenci sayısı 2002-2003 eğitim-öğretim döneminde 71 bine kadar gerilemiş, AK Parti iktidarının eğitimin en temel sorunlarından çok imam hatiplerin sayısını arttırma derdine düşmesi ile birlikte yeniden yükselmeye başlamıştır. 2012-2013 eğitim-öğretim yılında 730'u bağımsız, 369'u imam hatip lisesi bünyesinde toplam 1.099 imam hatip ortaokulu varken 2014-2015 eğitim-öğretim yılında bin 219'u bağımsız, 378'i imam hatip lisesi bünyesinde toplam bin 597 imam hatip ortaokulu bulunmaktadır. 2012-2013 eğitim-öğretim yılında imam hatip ortaokullarında okuyan toplam öğrenci sayısı 94 bin 467 iken, 2015-2016 eğitim öğretim yılında 5 kat artarak 458 bin 997 olmuştur⁶⁷."

Söz konusu Kanun ile birlikte, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin içeriğinde bir değişiklik yapılmadı ancak müfredata yeni seçmeli dersler eklendi. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 25.06.2012 tarihli ve 69 sayılı kararı ile "İlköğretim Kurumları (İlkokul ve Ortaokul) Haftalık Ders Çizelgesi'nin ekli örneğine göre kabulü ve 2012- 2013 Eğitim ve Öğretim Yılından itibaren birinci ve beşinci sınıflardan başlanmak üzere kademeli olarak uygulanmasına karar

---

⁶⁷ Eğitim Sen'in 2015-2016 eğitim öğretim istatistikleri için bkz.

<http://egitimsen.org.tr/2015-2016-egitim-ogretim-istatistikleri/>

Aynı metinde 4+4+4 eğitim sistemi ile ilgili şu hususlara da değinilmiştir.: "Velilerin çocuklarını özel okullara yöneltmesinde devlet okullarının 4+4+4 nedeniyle yaşadığı tahribatın, özellikle devlet okullarında yaygınlaşan yoğun dinselleşme pratiklerinin belirleyici olduğunu belirtmek gerekir. Zorunlu-seçmeli din dersleri, aşırı kalabalık sınıflar, öğretmen yetersizliği, fiziki koşullar gibi pek çok neden birçok velinin özel okullara yönelmesini beraberinde getirmiştir. Eğitim Sen, ilk gündeme geldiği günden itibaren eğitimde 4+4+4 dayatmasına yönelik olarak siyasi iktidarın iki temel hedefi olduğunu vurgulamıştır. Bunlardan birincisi 4+4+4 düzenlemesinin asıl amacını oluşturan kamusal eğitimi daha da zayıflatmak ve kamu kaynaklarını özel okullara aktararak özel öğretimi büyük ölçüde devlet desteği ile güçlendirmektir. İkinci temel hedef ise siyasi iktidarın eğitim sistemini kendi siyasal-ideolojik çizgisinde biçimlendirerek, "tek din, tek mezhep" anlayışı üzerinden eğitimi dinselleştirme uygulamalarını adım adım hayata geçirmektir."

verildi.⁶⁸ Ekli örnekte ise, din, ahlak ve değerler başlığı altında şu dersler yer almıştır: Temel dini bilgiler, Kuran'ı Kerim, Peygamberimizin hayatı. Bir öğrencinin 4. sınıftan itibaren 8 saatlik seçmeli ders seçme hakkı bulunmaktadır. Böylece, öğrenci, zorunlu olarak aldığı din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin yanında, temel dini bilgileri, Peygamberimizin hayatı, Kur'an-ı Kerim derslerini alırsa haftada 8 saat din eğitimi almış olacaktır.

Aynı dönemde, imam hatip ortaokullarında için ise Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 10.07.2012 tarihli ve 98 sayılı kararı ile: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'nün 04.07.2012 tarihli ve 1408 sayılı yazısı üzerine Kurulumuzda görüşülen “İmam Hatip Ortaokulu Haftalık Ders Çizelgesi'nin, 2012-2013 Eğitim ve Öğretim Yılından itibaren beşinci sınıflardan başlamak ve kademeli olarak uygulanmak üzere ekli örneğine göre kabulü kararlaştırıldı⁶⁹.

Söz konusu ekte zorunlu dersler arasında: temel dini bilgileri, Peygamberimizin hayatı, Kur'an-ı Kerim dersleri yer almaktadır. Böyle bir öğrenci haftada 8 saat dini eğitim almaktadır.

Kararda belirtilen ekte yer alan zorunlu ve seçmeli derslere bakıldığında, devlet okullarında okuyan 5 ile 8. sınıf öğrencilerin ve imam hatip ortaokullarında okuyan öğrencilerin aynı dersleri alındığı görülmektedir. Bu durum açıkça, devlet okullarının ortaokullarının, imam hatip ortaokullarından farksız hale geldiğine işaret etmektedir.

Temel dini bilgiler dersinin kitabı incelendiğinde de öğrencilerin yoğun bir İslam eğitimi aldığı görülmektedir. Temel dini bilgiler 5. sınıf kitabında şu başlıklar yer almaktadır:

---

⁶⁸ Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 25.06.2012 tarihli ve 69 sayılı kararı ile: Temel Eğitim Genel Müdürlüğü'nün 19.06.2012 tarihli ve 9596 sayılı yazısı eki <https://www.memurlar.net/common/news/documents/572077/ek-1-28052013-22.pdf>

⁶⁹ Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 10.07.2012 tarihli ve 98 sayılı kararı ile: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'nün 04.07.2012 tarihli ve 1408 sayılı yazısı <https://www.memurlar.net/common/news/documents/278182/10072012-98.pdf>

'1) İslam'a Giriş (1-Dinimiz İslam; 2-İmanın şartları; 3-İslam'ın şartları; 4-İslam dininin temel özellikleri

2)Allah'a ve meleklerle iman (1-Allah'a iman; 2-Rabb'imizin emrindeki manevi görevliler: melekler; 3-Görünmeyen varlıklardan cin ve şeytan

3) Kitaplara ve peygamberlere iman (1- İlahi kitaplar; 2-Allah'ın kutlu elçileri: peygamberler)

4) Ahirete İman (1-Sonsuzluk yurdu: Ahiret; 2-Ahiretle ilgili kavramlar; 3-Ahirete imanın bireye ve topluma kazandırdıkları

5) Kader ve kazaya iman (1- Kader ve kaza; 2-Kader ve kazaya imanın insan üzerindeki etkileri' şeklindedir⁷⁰”

Yine, Peygamberimizin Hayatı adlı derste bütünüyle İslam eğitimi verilmektedir. Peygamberimizin Hayatı adlı 5. sınıf ders kitabında:

1-Peygamberimizin çocukluk yılları (1-Peygamberimizin çocukluk yılları; 2-Peygamberimizin gençlik yılları; 3-Peygamberimizin Mekke ve Medine yılları; 4-Bir hadis öğreniyorum.

2-Peygamberimiz ve Peygamberlik (1- Allah'ın insanlığa lütfu: Peygamberlik; 2-Hz. Adem'den (a.s.) Hz. Muhammed'e (s.a.v.) peygamberlik; 3-Peygamberlerin özellikleri; 4- Peygamberlerin görevleri; 5-Son peygamber: Hz. Muhammed (s.a.v); 6- Bir hadis öğreniyorum)

3-Peygamberimiz ve çocuklar (1-Peygamberimizin ailesinde çocuk olmak; 2-Çocukların dostu peygamberimiz; 3-Yetimlerin babası peygamberimiz; 4-Bir hadis öğreniyorum)

4- En güzel örnek peygamberimiz (1-Peygamberimizin Allah sevgisi; 2-Peygamberimizin samimiyeti; 3- Peygamberimizin hayatında temizlik; 4-

---

⁷⁰ Temel Dini Bilgiler adlı 5. Sınıf Ders Kitabı:
<http://www.eba.gov.tr/ekitap?icerik-id=5176>

Peygamberimizin hayatında namaz; 5- Peygamberimizin beşerî özellikleri; 6-Bir hadis öğreniyorum)

5-Peygamberimiz ve Sahabeleri (1-Peygamberimizin yol arkadaşları: Sahabeler; 2-Sahabelerin dilinden peygamberimiz; 3-Çocuk sahabeler; 4-Bir hadis öğreniyorum)" şeklindedir⁷¹.

Bir diğer seçmeli ders olan Kur'an-ı Kerim dersi, yine sadece İslam eğitimidir. Bu dersin 5. sınıf kitabındaki Ünite başlıkları şöyledir:

1- Kur'an-ı Kerimi tanıyalım (1-Kur'an-ı kerimi öğreniyoruz; 2- Kur'an-ın mesajını anlıyorum)

2-Kur'an-ı Kerimi okumaya giriş (1-Kur'an-ı Kerimi okumayı öğreniyoruz; 2- Okunacak Sure ve Ayetler; 3-Ezberlenecek dualar, sureler ve anlamları) şeklindedir⁷².

Görüldüğü üzere, 5. sınıf öğrencisi adeta imam hatip ortaokulunda okuyormuş gibi eğitim almaktadır. Basında ise, söz konusu seçmeli derslerin adeta zorunlu bir ders olarak velilere dayatıldığına ilişkin haberler çıkmaktadır⁷³.

---

⁷¹Peygamberimizin Hayatı adlı dersin 5. sınıf ders kitabı: <http://img.eba.gov.tr/143/067/823/ec0/9db/b64/5c9/ac4/66f/452/e7b/308/9c7/9a0/001/143067823ec09dbb645c9ac466f452e7b3089c79a0001.pdf>

⁷²Kur'an-ı Kerim adlı dersin 5. sınıf ders kitabı: <http://img.eba.gov.tr/878/946/819/b61/dd3/a14/1b2/be9/dbc/67a/e79/345/fba/53a/012/878946819b61dd3a141b2be9dbc67ae79345fba53a012.pdf>

⁷³ Örneğin: 2012 yılında basında yer alan habere göre, Bağcılar Şükrü Şavaşeri İlköğretim Okulu'nda 5. sınıfa giden öğrenciden 15 seçmeli dersten dört ders seçmesi istendi. Ancak her ders için yeterli öğretmen olmadığından öğrencilerden 'Ailene söyle Kuranı Kerim, Hz. Muhammed'in Hayatı, Matematik ve Yabancı Dil derslerini seçsinler' dendi ('Zorunlu Seçmeli Ders'. Erişim Tarihi: 28/09/2012 <https://m.bianet.org/bianet/cocuk/141142-zorunlu-secmeli-ders>)

Yine basında çıkan bir habere göre Yine 2012 yılında, Yıldırım İMKB Kız Teknik Meslek Lisesi'ndeki seçmeli ders seçim dilekçesi sosyal medyada yer aldı. Dilekçe listesinde yer alan 18 seçmeli dersin 11'i verilemezken, öğrenciler adeta seçmeli olan 3 din dersini zorunlu olarak almak durumunda kaldığı gözler önüne serildi. ('AK Parti'nin Seçmeli Din Dersi Yalanı.' Erişim Tarihi:18/09/2012 <http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/iste-akpnin-secmeli-din-dersi-yalani-haberi-59767>)

Basında yer alan başka bir habere göre: Çocuklarının zorunlu din dersinden muaf tutulmasını isteyen velilerin başlattığı mücadele sonucu İdari Mahkeme'nin verdiği, "Din eğitimi ancak kişilerin kendi isteğiyle verilebilir" kararını "Seçmeli Ders" adı altında verilen dini içerikli derslerle aşan Millî Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) eğitimi dinselleyen uygulamalarına bir yenisi

Bununla birlikte, özellikle ilk yıllarda, bu kadar “çeşitlendirilmiş” olan seçmeli din derslerine girebilecek sayıda kadrolu din bilgisi öğretmeni bulunmadığı için, ortaokullarda seçmeli Kur’an-ı Kerim, temel dini bilgiler ve Peygamberimizin hayatı ve mevcut zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerine ilahiyat fakültesi mezunları ücretli öğretmen olarak bu derslere girmiştir⁷⁴.

Gazeteci İsmail Saymaz'ın haberine göre Diyarbakır Protestan Kilisesi Pastörü Ahmet Güvener'in lise birinci sınıfa giden ve zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden muaf tutulan kızına, seçmeli din dersi ‘zorunlu’ kılındı. Baba Güvener, sadece dini içerikli üç dersin seçmeliler arasında bulunduğunu, diğerlerine sınıf açılmadığını, kızının kredisinin tamamlaması ve sınıfta kalmaması için bu üç dini seçmeli dersten birine girmek zorunda bırakıldığını söylüyor. İl Milli Eğitim Müdürü Mehmet Hadi Ağırbaş ise öğrenciler ve velilerin ortak tercihiyle derslerin seçildiğini öğrencinin, başka bir liseye naklinin yapılabileceğini iddia etti⁷⁵. Yine, bu olaya benzer haberler, basında sık sık yer almıştır⁷⁶.

---

daha eklendi. Kocaeli İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne gönderilen yazıda öğrencilerin, “Kur’an-ı Kerim, Hz. Muhammed’in Hayatı, Temel Dini Bilgiler” gibi seçmeli derslere yönlendirilmesi için çeşitli çalışmalar yapılması talimatı verildi.

⁷⁴ ‘Öğretmen Yerine İmamlar Derse Girecek’ Erişim Tarihi:08/08/2012
<http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/ogretmen-yerine-imamlar-derse-girecek-haberi-58136>

⁷⁵ ‘Hristiyan Öğrenciye Seçmeli Din Dersi Dayatması’ Erişim Tarihi: 16/01/2013
<http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/hristiyan-ogrenciye-secmeli-din-dersi-dayatmasi-haberi-66264>

⁷⁶ Cumhuriyette yer alan habere göre 'Seçmeli din dersleri için camilerde hutbeler okutuluyor. Müftüler ve imamlar, çocuklarının bu dersleri seçmesi için velilere “hatırlatma” yapıyor. İlçelerde afiş ve broşürlerle “farkındalık” oluşturması için dini yapılanmalar da devreye sokularak “seçmeli” denilen din dersleri fiilen zorunlu hale getiriliyor. Okul müdürleri tarafından oluşturulan “paket seçmeli ders programları”nın ya tamamı “seçmeli din” derslerinden oluşuyor ya da mutlaka her paket programın içerisinde en az bir tane dini içerikle ders bulunuyor.' (Seçmeli değil zorunlu: Dini içerikli olmayan dersleri seçmek isteyen öğrencilere öğretmen yok yanıtı.' Erişim Tarihi: 07/02/2018)

Başka bir haberde: Kağıthane İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından okul müdürlerine din derslerinin seçiminin düşük olduğunu, bilinçli nesiller yetiştirilmesi için öğrencilerin Kuran'ı Kerim, Hz. Muhammed'in hayatı, temel dini bilgiler gibi derslere yönlendirilmesi gerektiğine dair talimat yollanmıştır. ('AK Parti'den seçmeli din dersi baskısı kimse seçmeyince ne yapacaklarını şaşırıldılar'. Erişim Tarihi:24/02/2017
<http://haber.sol.org.tr/toplum/akpden-secmeli-din-dersi-baskisi-kimse-secmeyince-ne-yapacaklarini-sasirdilar-186767>

Başka bir haberde Nitekim, öğretmen yetersizliği nedeniyle seçmeli ders olarak öğrencilere din derslerinin dayatılmasını CHP İstanbul Milletvekili Sezgin Tanrıkulu tarafından meclis gündemine de taşınması yer almıştır:

Seçmeli din dersler derslerin gerek Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın söylemleri, gerek Milli Eğitim Müdürlüğü'nün doğrudan talimatı, din kültürü ve ahlak bilgisi dışında öğretmen atamalarının azalması, başkaca seçmeli derslerin öğretmen yok denilerek seçtirilmemesi gibi nedenlerle yaygınlaşmıştır. Böylelikle devlet ortaokul ve liseleri adeta birer imam hatip ortaokulu ve imam hatip lisesi haline getirilmektedir. Bu nedenle velilerin talepleri doğrultusunda sadece zorunlu din dersinden değil, zorunlu hale getirilen seçmeli derslerden de küçüklerin muaf tutulması gerekmektedir.

Eğitim Sen'in 2015 tarihli 'Eğitimin dinselendirilmesi ve şura kararları' başlıklı raporunda belirtmiş olduğumuz hususları değinmiş, eğitimin dinselendirilmesi konusunda önemli tespitlerde bulunmuştur. Eğitim Sen: Müfredat değişikliği, öğretim programlarında dinsel referanslar ile, ders kitapları ve yardımcı kitapların içeriğine yönelik müdahaleler yapıldığını; felsefe, bilim, sanat derslerinin sayısı azaltıldığını; ders kitaplarına ve yardımcı kitaplara dini ifadeler yerleştirildiğini; otizmlili çocuklara 2010'da itibaren zorunlu din dersi getirildiğini; otizmlili çocuklara dua okuma yarışmaları ve namaz öğretilmeye çalışıldığını; okul öncesinde, kreşlerde, fiilen dini eğitim verilmeye başlandığını; eğitimde 4+4+4 dayatması ile "dindar" ve "itaatkar" nesil yetiştirme adımları hızlandığını; imam hatiplere ayrıcalık, normal okullarda imam hatip sınıflarının açıldığını; zorunlu din dersi ve "Zorunlu seçmeli" din dersleri dayatmasını olduğunu; okullara "mescit" zorunluluğu getirildiğini; üniversitelerde camiler inşa edildiğini; reşit olmayan kız

---

Sezgin Tanrıkulu 'dini içerikli olmayan dersleri seçmen isteyenlere öğretmen yok yanıtı verildiği iddiasının doğruluğunu; paket seçmeli ders programlarının tamamının seçmeli din derslerinden oluşup oluşmadığını; Seçmeli din dersleri için Müftüler ve İmamların, çocuklarının bu dersleri seçmesi için velilere "hatırlatma" yaptığı, ilçelerde afiş ve broşürlerle "farkındalık" oluşturması için dini yapılanmaların devreye sokularak "seçmeli" denilen din derslerinin fiilen zorunlu Müftüler ve İmamların, çocuklarının bu dersleri seçmesi için velilere "hatırlatma" yaptığı, ilçelerde afiş ve broşürlerle "farkındalık" oluşturması için dini yapılanmaların devreye sokularak "seçmeli" denilen din derslerinin fiilen zorunlu hale getirildiği iddiaları doğru olup olmadığını; seçmeli ders seçimi düzenlemesinde yer alan ve okullarda en az 10 öğrencinin aynı dersi seçmesi durumunda ilgili seçmeli dersin okutulabileceği maddesi göz önüne alındığında, Türkiye genelinde illere göre toplam kaç okulda en az 10 öğrenci aynı dersi seçme talebinde bulunduğu halde ilgili dersler açılmamıştır' şeklinde sorular sormuştur. ('Zorunlu seçmeli din dersi meclis gündeminde'

Erişim Tarihi: 09/02/2018
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/egitim/922924/Zorunlu_secmeli_din_dersi_Meclis_gu_ndeminde.html

çocuklarına başörtüsü uygulamasını; MEB-Diyanet-Dini vakıflarla işbirliği halinde olduğunu ve protokol imzalandığını; okulöncesi ve ilkokul öğrencilerinin camilere götürüldüğünü; Kutlu Doğum Haftası ve okullarda dini içerikli tören ve yarışmaların arttığını; karma eğitim hedef haline getirildiğini, sınıfların kız ve erkek öğrenciler olarak ayrılmaya başlandığını⁷⁷ tespit etmiştir.

Ancak bu, nihai durum değildir. Devamında gelen düzenlemeler, sadece zorunlu din dersinin değil; eğitimin bütününe laiklik ilkesinden gittikçe uzaklaştığını gözler önüne sermektedir.

2.3.3. 2017 Tarihli Müfredat Değişikliği Sonrası Zorunlu Din Dersi

18 Temmuz 2017 tarihinde, Millî Eğitim Bakanlığı'nın yaptığı basın toplantısında öğrencilerin 2017-2018 eğitim yılına yeni bir müfredatla gireceği açıklanmıştı. Millî Eğitim Bakanlığı sosyokültürel hayat, bilim ve teknolojiye hızlı değişim ve gelişmeler, toplumun ve ferdin ihtiyaç duyduğu vasıfların da farklılaşmasına sonucunda, çağın ihtiyaçlarını karşılayabilecek fertlerin yetiştirilmesini sağlayacak olan müfredatların yenilenmesi ve güncellenmesi ihtiyacını duyulduğunu belirtmiştir. Bu ihtiyaç doğrultusunda müfredatları geliştirme, yenileme ve güncelleme çalışmaları başlamış, 2015-2016 eğitim öğretim yılında tamamlanmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı 2016-2017 eğitim öğretim yılının başında 51 müfredat ekseninde kapsamlı bir yenileme (güncelleme, gözden geçirme, ikmal ve değişiklik) çalışması yapıldığını duyurmuştur⁷⁸.

Millî Eğitim Bakanı İsmet Yılmaz yapmış olduğu basın açıklamasında: Yeni müfredatta değerler ve değerler eğitimi ana odak olacağını, öğrencilere aktarılması hedeflenen adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik gibi kök değerlerin müfredata eklendiğini belirtmiştir. Ayrıca yeni müfredatın sade ve anlaşılır olmasının ön planda

---

⁷⁷ Eğitim Sen'in 2015 tarihli 'Eğitimin Dinselleştirilmesi ve Şura Kararları' başlıklı raporuna bkz: <http://egitimsen.org.tr/wp-content/uploads/2015/12/E%C4%9Fitimin-Dinselle%C5%9Ftirilmesi-ve-%C5%9Eura-Kararlar%C4%B1.pdf>

⁷⁸ Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan basın toplantısı: http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_07/18160003_basin_aciklamasi-program.pdf

tutulduğunu; fen bilimleri dersinin eğlenceli ve yaşamla ilişki kurularak aktarılmasının hedeflendiğini; obezitenin müfredata girdiğini; her dersin kendi bilimsel gelişimi çerçevesinde öğrencilerin seviyelerine uygun kuramlara yer verildiğini; zorunlu din dersi müfredatının gelecek hafta askıya çıkacağını; Atatürkçülük, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet'i güçlendirmekten geçtiğini; cihat kavramının müfredatta yer aldığı; 15 Temmuz'un da yeni müfredatta yer aldığı belirtilmiştir.

Söz konusu basın açıklaması sırasında Bakan Yılmaz'ın özellikle cihat kavramını tanımlayışı dikkat çekmiştir. Yeni müfredatta cihat kavramına yer verilip verilmeyeceğine ilişkin bir soru üzerine Yılmaz, bu kavramın imam hatip liselerinde fıkıh ve temel dini bilgiler derslerinde yer aldığını belirtti. Cihat ile ilgili kavramın Kur'an-ı Kerim'de bir ayette geçtiğine işaret eden İsmet Yılmaz, şöyle konuştu: "Dolayısıyla siz buna yok deseniz de o yok olmuyor. Dolayısıyla o halde doğrusunu ve çerçevesini evlatlarımıza öğretmemiz lazım. Bunu yaparsak yanlış anlamaları da ortadan kaldıracacağız. Dört başı mamur şekilde cihat kavramının evlatlarımıza verilmesi bu ülkenin en büyük kazanımıdır. Cihadın gerçek anlamı ülkenizi sevmektir, vatanınızı sevmektir. Kırmak, dökmek, savaşmak bunun içine girmez. Ama vatan koruması gerekiyorsa Mehmetçik, asker niye var? Niçin şehitlerimiz var? Dolayısıyla cihadın ne olup olmadığının öğretilmesi de bizim Bakanlığımızın asli görevleri arasındadır. Bundan rahatsız olmaya gerek yok. Sizin dışınızdaki birileri cihat kelimesini ortaya attığında, bizim gençler bunu merak edip yanlış yerden mi bilgi edinmesi daha doğru olur, yoksa böyle bir şey dinimizde var, doğrusu nedir diye onun aslından öğrenmesi lazım. Dolayısıyla biz cihat kavramının ne olduğunu ve ne olmadığını din derslerinde, fıkıh derslerinde evlatlarımıza vermek istiyoruz⁷⁹." demiştir.

---

⁷⁹Bakan Yılmaz, yeni müfredatı açıkladı' Erişim Tarihi: 18/07/2017
<http://www.meb.gov.tr/bakan-yilmaz-yeni-mufredati-acikladi/haber/14112/tr>

Nitekim cihat kavramı Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde “Din uğruna yapılan savaş” olarak tanımlanmıştır.⁸⁰ Yılmaz'ın cihat kavramı barışçıl bir anlam taşısa da Türk Dil Kurumu tanımı ile cihat kavramının daha çok savaşı çağrıştırdığı açıktır. Eğitim bilimci Rifat Okçabol 10/02/2017 tarihli yazısında bu durumu şöyle eleştirmiştir: “Günümüzde, çağdaşlığın, evrenselliğin ve insan haklarının ön koşullarından biri, inançlara saygıdır, inançların eşdeğerde oluşudur. Gelişmiş ülkelerde çocuklara diğer inançlara saygı duyulması öğretilirken, bizde, cihat konusunun yeni müfredat içine alınmasının bir tek sonucu olacaktır: Çocuklarımızı çağ dışında bırakmak. Çocuklarımızın çağdaş değerlerle değil 14 asır öncesinin değerleriyle büyümesini sağlamaktır. Çocuklarımızı, türban kullanmayan, camiye gitmeyen, namaz kılmayan, oruç tutmayan ve birilerinin fetvalarıyla konan (kürtaj yaptırmak, kolsuz ya da kısa etekle dolaşmak, erkeklerle dolaşmak, ... gibi) yasaklara uymayanlara karşı kullanmak içindir. Evrim kuramı olmayınca, çocuk, “Cihat” gibi çağdışı yaklaşımları sorgulama şansı da bulamayacaktır. Onun için, din adına yapıldığı söylenen her şey, doğru olacaktır. Cihat anlayışıyla yetişecek çocuğun, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi eşitlik anlayışlarını benimsemesi hiç kolay olmayacaktır...Onlara yobaz bir anlayışa dile getirilen (fal bakmak günah gibi) din kitabında olmayan konular da öğretilecektir. Cihat anlayışıyla yetişen çocuk özgürleşemeyecek, kendi egemenliğinin bile ayırımına varamayacak, dolayısıyla yurttaş da olamayacaktır⁸¹.”

Türkiye Büyük Millet Meclisi Milli Eğitim Komisyonu'nun AK Parti üyesi Ahmet Hamdi Çamlı ise "Cihat İslam'ın en öncelikli unsurudur. Namazdan da önce gelir. Osmanlı padişahlarına baktığımızda neredeyse tamamı cihadı bırakmamak için hacca bile gitmemiştir. Bakanlığımız çok isabetli bir karar vermiş. Namaz dinin direğiye, cihat çadırıdır. Direksiz çadır bir işe yaramaz. Cihat bilmeyen çocuğa

---

⁸⁰Cihat kavramının Türk Dil Kurumu tarafından belirtilen anlamı için: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ad8fcf2a775b2.41287720

⁸¹‘Yeni müfredat Programı (iii)’ Erişim Tarihi:10/02/2017 <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/rifat-okcabol/yeni-mufredat-programi-iii-185157>

matematik öğretmenin faydası yok." diyerek kavramın müfredattaki önemini vurgulamıştır⁸².

Cihat kavramının gündemde sürekli yer almasından sonra 2018-2019 dönemi için müfredat güncellendi ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden çıkartıldı ve temel dini bilgiler dersine eklendi⁸³.

Örneğin evrim teorisinin müfredattan kaldırılması; "İslam hukukuna göre faiz, rüşvet, hileli satışlar, infak kültürü, helal kazanç, işçi ve işveren hakkı" gibi konulara yer verilmesi; İslam Ceza Hukuku yani Şer'i hukukun öğretilmesi; Cumhuriyetten ziyade, Osmanlı'nın başarılarının işlenmesi; 'Etkin Vatandaşlık' başlığı altında tam olarak kimler tarafından nasıl yapıldığı belirsiz olan 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin işlenmesi; kadın ve erkek eşitliğine aykırı olarak "Ancak erkeğin hâkim olması eşine tahakküm etme şeklinde değil, onu himaye ve koruma tarzındadır. Mutlak değil, kayıtlı ve şartlıdır. Erkeğin, kadının hak ve hukukunu gözetmesi gerekir" ifadelerin yer alması oldukça tartışma yaratmıştır.

Yeni müfredatta, "sıkça bilim ve akıl dışı öğelerin yer aldığını, Osmanlı hayranlığının, yerli yersiz her fırsatta ortaya koyulduğunu, İslam dininin belli bir mezhebinin inanç olarak dayatıldığı, sıklıkla gerici yazarlardan, kitaplardan alıntılarla, kullanılan görsellerle öğrencilerin belirli bir inanış ve dini giyim çerçevesinde yönlendirildiğini gerekçesiyle Eğitim İş Sendikası, Aydınlanma Hareketi, Türkiye Gençlik Birliği gibi oluşumlar, eğitimciler ve veliler müfredata karşı dava açtı⁸⁴."

---

⁸² Yeliz'den al haberi: Cihat bilmeyen çocuğa matematik öğretmenin faydası yok.' Erişim Tarihi:22/07/2017

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/787097/Yeliz_den_al_haberi..._Cihat_bilmeye_n_cocuga_matematik_ogretmenin_faydasi_yok_.html

⁸³ Müfredat güncellendi (Cihat Kavramı çıkarıldı) Erişim Tarihi: 22/01/2018 <https://www.ntv.com.tr/egitim/mufredat-guncellendi-cihat-kavrami-cikarildi,w767gbVZYkGUT2hdCeu3UA>

⁸⁴ Açılan davalar hakkında basında yer alan haberler:

Aydınlanma Hareketinin açtığı dava için: 'Yeni müfredata aydınlanma hareketi dava açtı.' Erişim Tarihi: 11/10/2017 <http://www.yurtgazetesi.com.tr/egitim/yeni-mufredata-aydinlanma-hareketi-dava-acti-h53174.html>

TGB'nin açtığı dava için: 'TGB'den müfredata karşı iptal başvurusu' Erişim Tarihi: 13/09/2017 <https://www.ulusal.com.tr/gundem/tgb-den-mufredata-karsi-iptal-basvurusu-h175530.html>

Kuşkusuz yeni müfredatın içeriği, zorunlu din dersi ile yakından ilgilidir. Davayı açan oluşumlar, eğitimcilerin ve velilerin iddiasının bir yönü, zorunlu din dersinin, diğer tüm derslere sirayet etmesiydi. Söz konusu müfredata karşı açılan iptal davaları için zorunlu din dersinden muafiyet davaları bir alt yapı oluşturmaktadır. Bu nedenle tez kapsamında bunlara da yer verilmiştir.

2.3.4. Zorunlu Din Dersi Kitaplarının İçeriği ve Uygulama

Müfredatın bütünü ile birlikte elbette din kültürü ve ahlak bilgisi müfredatı ve ders kitapları da güncellenmiştir.

Ancak müfredattaki değişiklik, din kültürü ve ahlak bilgisi dersindeki İslam dini ağırlığı daha da çok artmıştır.

Örneğin 4. sınıf kitaplarında işlenen konular tek bir dine ait, tek bir bakış açısına göre şekillendiğini ortaya koymaktadır.

4.sınıf ünite başlıkları ve içerikleri şöyledir.

“1.Ünite: Öğrenme Alanı: İnanç, Din ve Ahlak hakkında neler biliyorum? Başlıklıdır. Söz konusu başlık altında, 'Allah kolaylık versin, Allah şifa versin, Allah razı olsun, Allah bereket versin, Allah korusun, Allaha emanet olsun, kelime-i tevhit, kelime-i şahadet gibi günlük hayatımızda İslam dinine ait ifadeleri ne zaman ve nerede kullanılması gerektiği öğretilmektedir. İslam dini ile ilgili temel bilgiler öğretilmektedir. Rahman, rahim, bismillahirrahmanirahim, günah işlemek, sevap kazanmak gibi ifadeler tanımlanmaktadır. Ünite sonunda ise, Subhaneke duası ve anlamı öğretilmektedir, İslam dini ile ilgili sorular sorulmaktadır.

2.Ünite: Öğrenme alanı: İbadet, temiz olalım başlıklıdır. Bu ünite, temizliğin İslam dini için önemi Hz. Muhammed'in sözleri ile anlatılmaktadır. Sonrasında ise,

---

Eğitim İş Sendikası tarafından açılan dava için: 'Eğitim İş gercii müfredata pek çok ilde tepki gösterdi.' Erişim Tarihi: 15/09/2017

<https://www.evrensel.net/haber/332517/egitim-is-gerici-mufredata-pek-cok-ilde-teпки-gosterdi>

İslam dininin ibadetlerinden biri olan abdest almak uygulamalı olarak öğretilmektedir. Ünite sonunda ise Fatıha suresi ve anlamı öğretilmektedir.

3.Ünite: Öğrenme alanı: Hz. Muhammed (S.A.V.), Hz. Muhammed'i Tanıyalım başlıklıdır. Ünite içeriğinde Hz. Muhammed' doğumundan ölümüne kadar tüm yaşamı ayrıntılı olarak anlatılmakta ve aynı zamanda yaşadığı dönemdeki Arap coğrafyasının sosyal, ekonomik ve politik durumu anlatılmaktadır. Yine ünite sonunda, Kevser duası ve anlamı öğretilmektedir, İslam dini ile ilgili sorular sorulmaktadır.

4.Ünite: Öğrenme Alanı: Kur'an ve Yorumu: Kur'an-ı Kerim'i Tanıyalım başlıklıdır. Bu bölümde, diğer peygamberlere indirilen kutsal kitaplardan birer cümle ile bahsedilmekte, Kur'an'ın yorum katılmadan bugüne geldiği vurgulanmaktadır. Kur'an'ın iç düzeni alt başlığı altında ayet, sure, cüz tanımlanmaktadır.

5.Ünite: Öğrenme alanı: Ahlak: Sevgi, dostluk ve kardeşlik başlıklıdır. Sevgi, dostluk ve kardeşlik gibi kavramlara İslam dininin nasıl baktığı çocuklara öğretilmektedir. Bu konularda Hz. Muhammed'in sözlerine, Kur'an'ın ayetlere yer verilmektedir.

6.Ünite: Öğrenme alanı: Aile ve din başlıklıdır. Yine, aile kavramına İslam dininin yaklaşımı, Kur'an'ın aile kavramını nasıl tanımladığı, Hz. Muhammed'in aile kavramı hakkında sözlerine yer verilmiştir.⁸⁵

5.sınıf din kültürü ve ahlak bilgisi kitabı da incelendiğinde öğrenme alanlarının ilk 5 ünite de aynı olduğu, ünite sonlarında küçüğe İhlas suresinin, Rabbena duasının, Salavat duasının, Fil suresinin, Tahiyat duasının ezberletildiğini görülmektedir. 6.

---

⁸⁵ 2017-2018 dönemine ait 4. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabı: <http://img.eba.gov.tr/629/467/45d/618/db1/344/395/b0b/564/1fd/33f/dfa/cc7/9a0/002/62946745d618db1344395b0b5641fd33dfacc79a0002.pdf>

Ünitenin ise, vatanımızı ve milletimizi seviyoruz başlıklı olduğu, vatan, millet, bayrak, gazi ve şehit gibi kavramların çocuklara öğretildiği görülmektedir.⁸⁶

6.sınıf din kültürü ve ahlak bilgisi kitabı da incelendiğinde öğrenme alanlarının ilk 5 üniteye önceki yıllardaki ders kitapları ile aynı olduğu, ünite sonlarında çocuğa Ars suresinin, Kunut duasının, Kuveyş suresinin, Felak suresinin ezberletildiğini görülmektedir. 6. ünite ise, önceki yıllara ait ders kitaplarından farklı bir konuyu ele almıştır. İslamiyet ve Türkler başlıklı olan 6. ünite, Ebru Hanife, Maturidi, Ali er- Rıza, Yunus Emre, Ahi Evran, Ahmet Yesevi, Mevlâna Celaleddin-i Rumi, Hacı Bektaş Veli gibi İslam dinindeki önemli şahısları öğrencilere tanıtmaktadır⁸⁷.

7.sınıf din kültürü ve ahlak bilgisi kitabı da incelendiğinde öğrenme alanlarının aynı olduğu görülmektedir. 1. ünite, öğrenme alanı: inanç: melek ve ahiret inancı başlıklıdır. Bu başlık altında, melek, şeytan, cin, ahiret, yeniden dirilme gibi kavramlar öğretilmektedir. 2. Ünite, öğrenme alanı: İbadet: Oruç ibadeti başlıklıdır. Bu başlıkta oruç ibadeti ayrıntısıyla işlenmektedir. 3. ünite, öğrenme alanı: Hz. Muhammed (s.a.v.): Bir insan ve peygamber olarak Hz. Muhammed başlıklıdır. 4. ünite, öğrenme alanı: Kur'an ve yorumu: İslam düşüncesinde yorumlar başlıklıdır. Bu başlık altında tasavvufi yorumlar olarak Mevlevilik, Yesevilik, Kadirilik, Nakşibendilik, On iki hizmet, Alevilik-Bektaşilik (Cem ve Cemevi, Razılık ve kul hakkının sorulması, Semah, Musahiplik (Yol kardeşliği, Dua ve Gülbenkler, Hızır Orucu)'ten bahsedilmiştir. 5. Ünite, Öğrenme alanı: Ahlak: Din ve güzel ahlak başlıklıdır. 7. sınıf öğrencilerine Nas suresi, maun suresi ezberletilmektedir sadece. 6. Ünite 'din ve kültür' başlıklıdır. Bu başlıkla din ve vicdan özgürlüğünün 'laiklik' ile sağlanabileceğinden söz edilmiştir⁸⁸.

---

⁸⁶ 2017-2018 dönemine ait 5. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabı: <http://img.eba.gov.tr/574/26a/8ba/ce5/864/af4/6bb/947/298/bec/c31/c6e/4c7/9a0/002/57426a8bace5864af46bb947298becc31c6e4c79a0002.pdf>

⁸⁷ 2017-2018 dönemine ait 6. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabı: <http://img.eba.gov.tr/275/56a/517/7bb/af7/f64/c2d/a74/de6/085/8f7/398/cc7/9a0/001/27556a5177bbaf7f64c2da74de60858f7398cc79a0001.pdf>

⁸⁸ 2017-2018 dönemine ait 7. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabı: <http://img.eba.gov.tr/223/369/871/650/056/154/9e9/b66/f92/05f/439/2d6/1c7/9a0/001/2233698716500561549e9b66f9205f4392d61c79a0001.pdf>

8.sınıf kitaplarının ise farklılığı göze çarpmaktadır. İlk ünite Kaza ve Kader başlıklıdır. Bu başlık altında insana ve hayata dair varoluşsal tanımlamalar yapılırken; ünite sonunda Ayete'l-Kürsi ve anlamı ezberletilmektedir. 2. Ünite öğrencilere, zekât, hac ve kurban kesme ibadetleri öğretilmektedir. 3. Ünite Hz. Muhammed'in hayatından örnek davranışlar başlıklıdır. Bu başlık da öğrencilere Hz. Muhammed'in nasıl bir insan olduğu öğretilmektedir. 4. Ünite: Kur'an'da akıl ve bilgi başlıklıdır. 5. Ünite: İslam dinine göre kötü alışkanlıklar başlıklıdır. Bu başlık altında öğrencilere alkolden, uyuşturucudan ve kumardan uzak durmaları öğretilmektedir. Bunun yanında kul hakkı kavramı tanımlanmaktadır. 6. Ünite ise Dinler ve evrensel öğütler öğretilmektedir. Bu ünite, Hinduizm, Budizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dini tanıtılmaktadır. Dinlerin ve İslam'ın evrensel öğütleri başlığında öğütler sıralanmaktadır⁸⁹.”

8.sınıf ders kitaplarındaki müfredat değişikliğinin 9 sınıf ders kitaplarında da yer aldığı görülmektedir. “1. Ünite'nin başlığı: Öğrenme alanı: İnanç'tır. Bu başlık altında 'İnsan sadece maddi değil, manevi yönü de olan bir varlıktır. Onun maddi ihtiyaçları yanında, manevi ihtiyaçlarının da karşılanması gerekir. Sevmek, sevilme, sığınmak, güvenmek, bağlanmak, paylaşmak, dostluk kurmak insanın manevi ihtiyaçlarıdır. Yüce bir varlığa inanıp ibadet etmek, sığınmak, bağlanmak da insanın başlıca manevi ihtiyaçları arasında yer alır.' İnsanın manevi bütünlüğünün bir parçası olarak din tarif edilmiştir. Aynı ünite içinde inanmanın farklı biçimleri olan tek tanrıcılık, çok tanrıcılık ve Ateizm açıklanmaktadır. Ateizm: İnanmanın çeşitli biçimlerinden biri de tanrıtanımazlık yani ateizmdir. Ateizm, evreni ve varlıkları yaratan herhangi bir güç ya da tanrı olmadığına inanan ve bu görüşü savunan inanç biçimidir. Ateizmi savunan düşünürlere göre olmayan bir şeyin var olmadığına ispatlanması mümkün değildir. Öte yandan, varlığı kanıtlanamayan bir şeyin var olduğuna inanmak da mantıksal açıdan tutarlı olmaz. Ateistler, evrende bulunan eksiklik ve kusurları, olumsuzlukları, Tanrı'nın veya ilahi bir gücün olmadığına kanıt gösterirler. Böylece kendi düşüncelerini

---

⁸⁹ 2017-2018 dönemine ait 8. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabı:
<http://img.eba.gov.tr/153/26c/c76/dfb/ea7/204/b43/906/20b/2b4/1aa/8d0/ec7/9a0/002/15326cc76dfbea7204b4390620b2b41aa8d0ec79a0002.pdf>

desteklemeye çalışırlar. Esasen Ateizm, dine ve kutsal değerlere tamamen karşıdır ve bunlarla mücadele etmeyi amaçlar. Onlara göre din, insanı uyuşturan bir afyondur. İnsani değerlerin önünde bir engeldir. Bunun kaldırılması gerekir.' denmektedir.

2.Ünite: Öğrenme alanı: İbadet başlıklıdır. Bu başlık altında gusül, abdest, teyemmüm konuları anlatılmaktadır. 3. Ünite: Hz. Muhammed (S.A.V), Hz. Muhammed'in Hayatı başlıklıdır. 4. Ünite 'de öğrenme alanı: Vahiy ve akıl; Kur'an ve Ana Konuları başlıklıdır. 5. Ünite 'de öğrenme alanı: Ahlak ve değerler; değerler olarak belirtilmiştir. 6. Ünite: öğrenme alanı ve ünite başlığı: Din ve Laiklik 'tir. 7. ünite: öğrenme alanı: Din, kültür ve medeniyet: İslamiyet ve Türkler başlıklıdır. Bu başlık altında: Yunus Emre, Şafii, Ahmet Yesevi, Ebu Hanif, Maturidi, Hacı Bayram Veli, Eş'ari, Ahi Evran, Hacı Bektaş Veli, Mevlâna, adlı kişiler tanıtılmaktadır⁹⁰.”

10.sınıf ders kitabı incelendiğinde öğrenme alanlarının aynı olduğu ve önceki yıllarda işlenen konuların özetlendiği görülmektedir. “1. Ünite öğrenme alanı: inanç: Allah inancı başlıklıdır.2. Ünite öğrenme alanı: ibadet: İslam'da ibadetler başlığı altında: Namaz, oruç, zekât, hac ve kurban ibadetleri işlenmektedir.3. Ünite'nin Öğrenme alanı: Hz. Muhammed (s.a.v.): Kur'an'a göre Hz. Muhammed başlıklıdır. 4.Ünite, öğrenme alanı: Vahiy ve akıl: Kur'an ve yorumu başlıklıdır. 5.Ünite, öğrenme alanı: Haklar ve değerler: Haklar, özgürlükler ve din başlıklıdır. 6. Ünite, öğrenme alanı: Din ve laiklik: Atatürk ve din başlıklıdır. 7. Ünite, öğrenme alanı: Din, kültür ve medeniyet: İslam ve bilim başlıklıdır⁹¹.”

11.sınıf ders kitaplarında, önceki yıllardan biraz daha farklı olduğu, uygulamadan ziyade yoruma ve bilgiye dayalı olduğu görülmektedir. “1. ünite, öğrenme alanı: inanç: insan ve kaderi başlıklıdır. Bu başlık altında, kaza, kader, ecel ve ömür, hayır

⁹⁰ 2017-2018 dönemine ait 9. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabı: <http://img.eba.gov.tr/569/767/45d/618/db1/344/395/b0b/564/1fd/33f/dfa/cc7/9a0/004/56976745d618db1344395b0b5641fd33fdacc79a0004.pdf>

⁹¹ 2017-2018 dönemine ait 10. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabı: <http://img.eba.gov.tr/386/245/cb9/9de/42c/fe4/b86/9b9/323/b76/9d1/8da/4ba/53a/002/386245cb99de42cfe4b869b9323b769d18da4ba53a002.pdf>

ve şer, afet, sağlık ve hastalık, rızık, başarı ve başarısızlık, tevekkül kavramları işlenmektedir. 2. Ünite, öğrenme alanı: İbadet: İslam'da ibadetlerde ilkeler ve ibadetlerin faydaları başlıklıdır. 3. Ünite, öğrenme alanı: Hz. Muhammed (s.a.v.): Hz. Muhammed'in örnekligi başlıklıdır. 4. Ünite, öğrenme alanı: Vahiy ve akıl: İslam düşüncesinde yorumlar başlıklıdır. Bu başlık altında İslam dinine ilişkin farklı yorumları bulunan: Haricilik, Şia, Mu'tezile, Maturidilik, Eş'arilik, Hanefilik, Maliklik, Şafilik, Hanbelilik ve Caferilik tanıtılmıştır.5. Ünite, öğrenme alanı: Ahlak ve değerler: Aile ve din başlıklıdır. 6. Ünite öğrenme alanı: Din ve laiklik: Atatürk ve cumhuriyet dönemi din hizmetleri başlıklıdır. 7. ünite, öğrenme alanı: Din, kültür ve medeniyet: İslam ve estetik başlıklıdır⁹².”

12.sınıf ders kitaplarında önceki yıllarda işlenen konulardan oldukça farklı olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin önceki yıllarda hiç işlenmeyen Dünya hayatı ve ahiret başlığına 1. üniteye yer verilmiştir. “Ölüm, kıyamet, cenaze namazı, ahiret, ölünün arkasından Kur'an ve mevlit okumak, dua etmek ve hayır yapmak gibi konular işlenmektedir. Yine, daha önceki yıllarda hiç bahsedilmeyen tövbe ve bağışlama gibi kavramlara 2. üniteye yer verilmiştir. 3. üniteye öğrenme alanı: Hz. Muhammed (s.a.v.) Hz. Muhammed'i Anlama başlığı altında hadis ve sünnet kavramlarından söz edilmektedir. 4. Üniteye öğrenme alanı: vahiy ve akıl 4. Ünite: İslam düşüncesinde tasavvufi yorumlar başlıklıdır. Bu başlık altında Yesevilik, Kadirilik, Nakşibendilik, Mevlevilik, Alevilik-Bektaşilik (Cem ve Cemevi, Cemin yapılışı, Semah, Musahiplik, Dua ve Gülbenkler, Muharrem ayı ve Aşure) Nusayrilik inanışları işlenmiştir. 5. ünite, öğrenme alanı: Ahlak ve değerler: İslam ve barış başlıklıdır. 6. ünite, öğrenme alanı: Din ve laiklik: Atatürk ve din öğretimi başlıklıdır. 7. ünite, öğrenme alanı: din, kültür ve medeniyet: yaşayan dinler ve benzer özellikleri başlıklıdır. Bu başlık altında, yaşayan dinler: Yahudilik,

---

⁹² 2017-2018 dönemine ait 11. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabı: http://img.eba.gov.tr/511/645/cb9/9de/42c/fe4/b86/9b9/323/b76/9d1/8da/4ba/53a/002/511645c_b99de42cfe4b869b9323b769d18da4ba53a002.pdf

Hristiyanlık ve İslamiyet dinleri; Hint dinleri olarak Hinduizm, Budizm, Caynizm; Çin ve Japon dinleri Taoizm, Konfüçyanizm, Şintoizm inançları işlenmiştir⁹³.”

Din kültürü ve ahlak bilgisi kitaplarına bir bütün olarak bakıldığında aşağıdaki hususlar dikkat çekmektedir.

1)Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi müfredatı tüm din, inanç ve yorumlara eşit mesafede olmaktan oldukça uzaktır. Sadece ünite başlıklarına bakıldığında dahi anlaşılmaktadır ki, öğrencilere sadece İslam dini ve ibadetleri öğrencilere uygulamalı olarak öğretilmektedir. Öğrencilere, İslam dinine ait dualar, sureler ezberletilmektedir. İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an ayrıntılı bir biçimde öğrencilere öğretilmektedir.

Öğrenme alanlarından biri Hz. Muhammed'i Tanıyalım olarak belirlenmiştir. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin tek peygamberi kabul ettiği ve üstünlük tanıdığı açıktır. Diğer dinlerin peygamberleri ya yok sayılmış ya da Hz. Muhammed'in altında sayılmıştır.

Kaza, Kader, Ahireti cin, melek, şeytan gibi kavramlar tanıtılırken yine sadece Sünni İslam inancının bu kavramlara bakışına yer verilmiş başkaca inançların bu kavramları nasıl yorumladığından bahsedilmemiştir.

Dinin kaynakları arasında sadece Sünni inancının kaynaklarından bahsedilmiştir. Başkaca inançların kaynaklarından söz edilmemiştir.

Benzer şekilde, Kevser, Nas, Felak gibi dualar öğrencilere ezberletilirken, başkaca dinlerin veya inançların dualarına yer verilmemiştir.

İbadet başlığı altında yer alan Namaz ibadetinde ve Cenaze namazı ibadetinde ise yine Sünni inanç uygulamaları esas alınmıştır. Örneğin Şii inancının namazdaki farklı uygulamalarına değinilmemiştir. Yine Alevilerin veya diğer dinlerin ibadetlerine öğrenme alanı ibadet başlığı altında yer verilmemiştir, sadece bazı

---

⁹³ 2017-2018 dönemine ait 12. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabı: <http://img.eba.gov.tr/928/26a/9f0/6b3/d76/914/1e4/ae5/536/5ce/f83/8e6/3c7/9a0/001/92826a9f06b3d769141e4ae55365cef838e63c79a0001.pdf>

ibadetler kültürün bir parçası olarak tanımlanmış zorunlu olmaya ibadetler olarak gösterilmiştir.

2)Laiklik 4,5, 6. sınıf kitaplarında yer almazken, 7'nci sınıftan itibaren "Haklar ve Özgürlükler" ünitesinin altında "din ve vicdan özgürlüğü" konusunda laiklik kavramına yer verilmiştir. 8. sınıf kitaplarında da laiklik kavramından bahsedilmemiştir. 9, 10, 11 ve 12. sınıflarda laiklik konusuna bir ünite ayrılmıştır.

3)Alevilik-Bektaşilik inancına 7. ve 12. sınıflarda İslam düşüncesinde yorumlar başlığı arasında yer verilmiş, inanç olarak adlandırılmamıştır. Alevilik-Bektaşilikten bir kültür olarak söz edilmiştir.

Nitekim Alevilikteki Muharrem Orucu uygulaması da bir kültür olarak ele alınmış ve Sünnilere göre farz olmayan 'nafile' bir oruç olarak tanımlanmıştır. Ramazan ve oruç başlığı altında ele alınan muharrem orucu, Aleviler için farz olan bir oruçtur. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersine Sünni bakış açısının hâkim olduğunu gözler önüne sermektedir.

Yine alevi inancına ait olan Cem ve Cemevi, Cemin yapılışı, Semah, Musahiplik, Dua ve Gülbenkler, Muharrem ayı ve Aşure gibi kavramlara da yer verilmiştir. Cemevinin tanımı kitapta şu şekilde yapılmıştır: Geçmişten günümüze, Alevi-Bektaşi kültüründe Cemevi, birçok işlevi yerine getiren bir kurum olmuştur. Cemevleri zaman zaman tasavvufi sohbet ve muhabbet yeri olmuş, bazen fakirler için aşevi veya misafirhane işlevi görmüştür. Ayrıca Cemevleri tarihte ve günümüzde birer ilim, eğitim ve irfan yuvası olarak da değerlendirilmiştir'. Görüldüğü gibi Cemevi'nde kültürevi gibi söz edilmiş ve ibadethane sayılmamıştır.

4.sınıf din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitabında kelime-i tevhid ve kelime-i şahadet gibi ifadeler yer verilirken, örneğin Alevilerin ve Şii'lerin kullandığı 'Aliyyen veliyyullah' gibi ifadeler yer verilmemektedir.

4)Haricilik, Şia, Mu'tezile, Maturidilik, Eş'arilik, Hanefilik, Maliklik, Şafilik, Hanbelilik ve Caferilik gibi İslam dini yorumlarına yer verilmiş. Hristiyanlık, Musevilik dinlerine ayrılan kısım genişletilmiştir. Ayrıca, Hinduizm, Budizm,

Caynizm; Çin ve Japon dinleri Taoizm, Konfüçyanizm, Şintoizm gibi inançlara da yer verilmiştir.

5)İslam toplumu, İslam ve hukuk gibi kavramlar kitaplar içerisinde sık sık geçmektedir. Günlük hayatın, ahlakın, ailenin ve bir bütün olarak toplumun İslam düşüncesi üzerinden şekillendirildiği açıktır.

6)Ateizm, deizm, agnostik gibi inanç veya inançsızlıklar olumsuz olarak tanımlanmıştır. Örneğin Ateizm: Ateistler, evrende bulunan eksiklik ve kusurları, olumsuzlukları, Tanrı'nın veya ilahi bir gücün olmadığına kanıt gösterirler. Böylece kendi düşüncelerini desteklemeye çalışırlar. Esasen Ateizm, dine ve kutsal değerlere tamamen karşıdır ve bunlarla mücadele etmeyi amaçlar. Onlara göre din, insanı uyuşturan bir afyondur. İnsani değerlerin önünde bir engeldir. Bunun kaldırılması gerekir.' denmektedir. Olumsuz bir yargılama söz konusudur.

Özetle, 4. Sınıftan 12. sınıfa kadar olan din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin kitapları tartışmasız bir şekilde Sünni-İslam bakış açısı hakimdir. Sadece müfredat nedeniyle değil, dersin uygulanmasında da öğrenciler ciddi sorun yaşamaktadır⁹⁴.

---

⁹⁴ Zorunlu din dersinin uygulanışı sırasında öğrenciler üzerinde Sünni İslam dinini benimsemeleri yönündeki baskı olduğuna işaret eden haberler basında yer almıştır:

'İstanbul'da ilkokul öğrencilere intihar videosu' Erişim Tarihi: 26/03/2018

<http://haber.sol.org.tr/toplum/istanbulda-ilkokul-ogrencilerine-intihar-videosu-232903>

Örneğin İstanbul Beylerbeyi İTÜ Geliştirme Vakfı'na ait okulda din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri 4. sınıf öğrencilerine 'Sevginin Sessizliği' isimli bir video izletti. Videoda babasının konuşma engeli nedeniyle intihar eden bir çocuğun hikayesi anlatılıyor. Veliler, aynı öğretmenin daha önce "99 kez cinayet işleyen ve işlediği 100. cinayetin ardından tövbe edip cennete giden bir adamın hikayesi"ni anlattığını belirtti. Veliler, öğretmenin yapılan genel değerlendirme sınavında öğrencilere 'Haydi bir besmele çekin' diye telkinde bulunduğunu söyledi.

Zorunlu din dersi dayatması okul dışına taşı. Din öğretmenleri eve gidip anlatacak' Erişim tarihi:11/12/2017

<http://haber.sol.org.tr/toplum/zorunlu-din-dersi-dayatmasi-okul-disina-tasti-din-ogretmenleri-evlere-gidip-ders-anlatacak>

İstanbul'da Maltepe İlçe Milli Eğitim Müdürü Faik Kaptan imzasıyla okullara bir genelge gönderildi. Genelgede din dersi öğretmenleri, okul ve ders saatleri dışında ya bir öğrencinin evinde ya da başka bir mekânda onarlı gruplar halinde öğrencilere din dersi anlatacağı yer aldı 'İlkokul öğrencilerine eğitim adı altında namaz dayatması'. Erişim Tarihi: 18/12/2017

<http://haber.sol.org.tr/toplum/ilkokul-ogrencilerine-egitim-adi-altinda-namaz-dayatmasi-221390>

Erzurum'un Çat ilçesindeki bir ilkokulda öğretmen, okulun açıldığı günden beri "namaz nasıl kılınır" konusunu işledi. Henüz 10 yaşını bile doldurmayan çocuklar artık öğretmen denetim ve gözetiminde okulda cuma namazı kıldırıldı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, söz konusu dersi alan öğrenciler islam dini ile ilgili tüm bilgileri öğrenmiş, dualarını ve surelerini ezberlemek, ibadetlerini ders içeriğinde uygulamak zorunda kalacaktır. Ancak din kültürü ve ahlak bilgisi dersi işlenirken kimi zaman (özellikle Kur'an'ın tanıtıldığı, duaların, surelerin okutulduğu sırada) kız öğrencilerden başlarını kapatmaları istenecektir. Abdest alma, namaz kılma gibi başlıklarda öğrencilerin camilere götürülmesi gibi uygulamalar ise durumun vehametini artırmaktadır.

Peki öğrencileri din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinden ve zorunlu olarak dayatılan seçmeli din dersleri konusunda uluslararası hukuk ne demektedir?

2.4. ULUSLARARASI HUKUKA GÖRE ZORUNLU DİN DERSİ

2.4.1. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, “10/12/1948 tarihinde BM Genel Kurulu’nun Paris’te yapılan oturumunda 217 (AIII) sayılı kararıyla, 30 madde oluşan Beyanname ilan edildi. 6 Nisan 1949 tarih 9112 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile ‘İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin Resmi Gazete ile, yayınlanmasından

---

‘Sınıfta öğrencilerine kapanma partisi yapan öğretmene tepki yağdı’ Erişim tarihi: 29/12/2017
<http://haber.sol.org.tr/toplum/sinifta-ogrencilerine-kapanma-partisi-yapan-ogretmene-tepki-yagdi-222996>

Facebook’taki Öğretmenler Sayfası’nda bir öğretmen tarafından yayınlanan fotoğraflarda öğrencilerin türbanlı olduğu ve ellerindeki dövizlerde "Kapandım mutluyum", "Şükür ki kapandım", "Haydi sen de kapan", "Ben de artık kapalıyım", "Hamdolsun kapandım" şeklinde ifadelerin bulunduğu görüldü.

Yalova’da özel bir sağlık kuruluşunda çalışan Dr. Abuzer Meral, ortaokula devam eden oğluna, zorunlu din dersi kapsamında sınıfta uygulamalı namaz eğitimi dayatmasına itiraz etti. Bu itirazından sonra doktor işten atıldı, sonrasında cumhurbaşkanına hakareten hakkında soruşturma başlatıldı.

Alevilik sapkınlıktır diye yazan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni’. Erişim Tarihi: 28/02/2013 <https://odatv.com/aleviler-sapkindir-2802131200.html>

İstanbul Fatih Davutpaşa Lisesi’nde görev yapan Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretmenini derste “Küpe takan erkek cehennemliktir”, “Hz. Ali’yi seven namaz kılmaz mı?”, “Kızların ve erkeklerin yan yana oturması zinadır” gibi açıklamalarda bulunmuştur. Aynı Öğretmenin derste tahtaya “sapkınlar” ve “doğru yoldakiler” şeklinde iki yol çizip Hristiyan, Musevi ve Alevileri sapkın olmakla suçladığını, ders anında tepki gösteren öğrencilere “Bunu ben değil Kuran söylüyor” yanıtını verdiğini basında yer almıştır.

Derste türban dağıtıldı’ Erişim Tarihi: 19/10/2016

<https://odatv.com/derste-turban-dagitildi-1910161200.html>

İstanbul’da Alpaslan Anadolu Lisesi din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni, "Dersimde örtünebilirsiniz" diyerek öğrencilere bone ve türban dağıttı. Öğrencilerin çoğu bu isteğe uymazken sınıflarda birkaç öğrenci türbanla derse girmeye başladığı basında yer almıştır

sonra, okullarda ve diğer eğitim müesseselerinde okutulması ve yorumlanması ve bu beyanname hakkında radyo ve gazetelerde münasip neşriyatta bulunması kararlaştırılmıştır⁹⁵.”

Beyanname yaşam hakkından, işkence yasağı, fikir ve düşünce özgürlüğü gibi birçok temel hakkı düzenlemiştir. Örneğin 2. Maddesinde: “Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer herhangi bir akide, milli veya içtimai menşee, servet, doğuş veya herhangi diğer bir fark gözetilmeksizin işbu Beyanname’de ilan olunan tekmil haklardan ve bütün hürriyetlerden istifade edebilir” denmiştir.

Dinin de yer aldığı çeşitli sebeplerle yapılacak tüm ayrımcılık yasaklanırken, din ve vicdan özgürlüğü ayrı bir başlık altında (18. madde) ele alınmaktadır. İlgili maddede; “Herkes, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir; bu hak, din veya inanç değiştirme, dinini veya inancını tek başına veya topluca, açık veya özel olarak, öğretim, uygulama, ibadet ve ayinlerle izhar etme hürriyetini içerir⁹⁶.” denilmektedir⁹⁷.

Beyanname, herkesin dinini seçmede, ibadetlerini yerine getirmede özgür olabileceğini söylerken, bu konuda her türlü ayrımcılığı da yasaklamıştır. Zorunlu din dersi açısından da, velilerin dinlerini seçme, bu dine uygun ibadetlerini yerine getirme ve dini açıklamama hakları bulunmaktadır.

2.4.2. Çocuk Hakları Sözleşmesi

Din ve vicdan özgürlüğü hakkı sadece velilerin değil aynı zamanda küçüğün de sahip olduğu bir haktır. 20 Kasım 1989 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından benimsenen sözleşmeye, Türkiye adına 14 Eylül 1990 tarihinde imzalanmıştır. Söz konusu imza, 9/12/1994 tarihli ve 4058 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan ilişik "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme"nin ekli ihtirazi

⁹⁵İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi için bkz: <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>

⁹⁶ The Universal Declaration of Human Rights, <http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml#a18> (23.12.2010).

⁹⁷ Turan, İbrahim. Ulusal ve Uluslararası Hukuk Açısından Türkiye’de Din Eğitiminin Yasal Dayanakları. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi sayı: 32 Samsun 2012 s.86 <http://dergipark.gov.tr/omuifd/issue/20289/215346>

kayıtla onaylanması; Dışişleri Bakanlığı'nın 15/12/1994 tarihli ve UKBM-II/11304 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 3 üncü maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 23/12/1994 tarihinde kararlaştırılmıştır. Söz konusu karar, 27/01/1995 tarihli ve 22184 Sayılı resmi gazetede yayınlanmıştır.

Sözleşmede çocuğa din ve vicdan özgürlüğü, eğitim hakkı tanınmıştır. Sözleşmenin 14. Maddesinde:

- “1-Taraf Devletler, çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlüklerine saygı gösterir.
- 2- Taraf Devletler, ana-babanın ve gerekiyorsa yasal vasilerin; çocuğun yeteneklerinin gelişmesiyle bağdaşır biçimde haklarının kullanılmasında çocuğa yol gösterme konusunda hak ve ödevlerine, saygı gösterir.
- 3-Bir kimsenin dinini, inançlarını açıklama özgürlüğünü kanunla öngörülme ve gerekli olmak kaydıyla yalnızca kamu güvenliği, düzeni, sağlık ya da ahlaki ya da başkalarının temel hakları ve özgürlüklerini korumak gibi amaçlarla sınırlandırılabilir⁹⁸.”

Sözleşmenin 29. Maddesinde:

- “1. Taraf Devletler çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olmasını kabul ederler;
- a) Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi;
- b) İnsan haklarına ve temel özgürlüklere, Birleşmiş Milletler Andlaşmasında benimsenen ilkelere saygısının geliştirilmesi;
- c) Çocuğun ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşee ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi;

---

⁹⁸ BM Çocuk Hakları Sözleşmesi için bkz: https://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23c.html

d) Çocuğun, anlayışı, barış, hoşgörü, cinsler arası eşitlik ve ister etnik, ister ulusal, ister dini gruplardan, isterse yerli halktan olsun, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla, özgür bir toplumda, yaşantıyı, sorumlulukla üstlenecek şekilde hazırlanması;

e) Doğal çevreye saygısının geliştirilmesi,

2. Bu maddenin veya 28 inci maddenin hiçbir hükmü gerçek ve tüzel kişilerin öğretim kurumları kurmak ve yönetmek özgürlüğüne, bu maddenin 1 inci fıkrasında belirtilen ilkelere saygı gösterilmesi ve bu kurumlarda yapılan eğitimin Devlet tarafından konulmuş olan asgari kurallara uygun olması koşuluyla, aykırı sayılacak biçimde yorumlanmayacaktır.”

Türkiye, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 17, 29 ve 30. maddeleri hükümlerini T.C. Anayasası ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Anlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama hakkını saklı tutarak ihtirazi kayıt koymuştur.

Görüldüğü üzere, sadece velilerin değil, çocuklarında kendi inançları doğrultusunda yaşama hakları bulunmaktadır. Bu hakkın da korunması gerekmektedir. Elbette Türkiye uluslararası sözleşmelerin tamamında koymuş olduğu ‘Lozan Antlaşması hükmüne aykırı yorumlanamayacağı’ ihtirazi kaydını çocuk hakları sözleşmesini onaylarken de yapmıştır.

2.4.3. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

İnsan hakları konusunda önemli sözleşmelerden biri olan “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ise, 4 Kasım 1950 günü, Roma’da üye devletlerin dışişleri bakanları tarafından imzalandı. Avrupa Konseyi Statüsü’nü, 1 Aralık 1949 gün ve 5456 sayılı kanunla onaylayarak, bu örgüte üye olan Türkiye, ‘İnsan Hakları ve Temel

Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi'ne TBMM'nin 10 Mart 1954 gün ve 6366 sayılı onay kanunu ile taraf oldu⁹⁹.”

Böylelikle, TC. Anayasası'nın 90. Maddesine göre, 'usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası anlaşmalar kanun hükmünde' sayılarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi yerel hukukla eş değer bulunmuştur. Ancak yerel hukuk ile ulusal hukuk arasında bir çatışma çıkarsa hangi kanunun uygulanacağı konusunda uzunca bir süre belirsizlik olmuştur. 2004 yılında yapılan değişiklik ile birlikte, aynı maddede temel hak ve özgürlükler konusunda anlaşmalar ile kanun arasında bir çatışma çıkarsa uluslararası hukukun esas alınacağı belirtilmiştir.

2004 değişikliği ile birlikte, öncelikle tüm uluslararası anlaşmaların yeri, Anayasa'dan altta olarak konumlandırılmıştır. Yani Anayasa anlaşma çatışmasında, (Devletin sorumluluğunu doğurabilecek olsa da) üstünlük Anayasa hükmüne verilecektir. İnsan haklarıyla ilgili anlaşmaların (ve dolayısıyla AİHS'in) yeri ise kanunların üstündedir. Yani kanun bu tür bir anlaşma çatışmasında, üstünlük, anlaşma hükmüne verilecektir¹⁰⁰.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde de 'din' konusunda özel düzenlemeler bulunmaktadır. Örneğin 9. Madde 'Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü' başlıklıdır ve içeriği şöyledir:

“1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir; bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya kapalı ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.

2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, sadece yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlık veya ahlakın ya da

---

⁹⁹ Edip Çelik, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türk Hukukundaki Yeri ve Uygulaması. İdare Hukuku ve İlimler Dergisi, Sayı:1-3, 1988, s. 48

¹⁰⁰ Ahmet Burak Bilgin. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin iç hukuktaki Yeri, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C.22, S.1 2016 s. 104

başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli sınırlamalara tabi tutulabilir.”¹⁰¹

İlgili maddeye göre, herkes istediği inanca sahip olabileceği gibi, inancına uygun ibadetleri yerine getirebilme özgürlüğüne de sahiptir.

AİHM esas itibari ile devletin belli bir dine sahip olmasının sözleşmeye aykırı görmemektedir. Mahkeme bu yöndeki görüşünü *Buscarini ve Diğerleri v. San Marino* davasında da ile getirmiştir. 1993 yılında San Marino Parlamentosuna seçilen başvurular, parlamentoda göreve başlayabilmek için İncil üzerine yemin etmek zorunda bırakılmalarından şikâyetçi olmuşlardır. Devlet siyasal bir hakkın kullanımını açık bir biçimde, belli bir dine ait olduğunu gösterme şartına bağlı kılmıştır. Mahkeme özellikle, “Parlamento içerisinde toplumun farklı görüşlerini temsil etmeye yönelik bir yetkinin kullanılmasının, belli inançlar kümesine bağlılığı beyan etmeye tabi kılınmasıyla çelişkili olması nedeniyle, yemin etme yükümlülüğünün Sözleşme’nin 9 § 2 maddesinin amaçları doğrultusunda demokratik bir toplumda gerekli olmadığına karar vermiştir¹⁰².”

AİHM, prensip olarak bir devlet dininin varlığı Sözleşme’ye aykırı olmadığını belirtmektedir. Sözleşme’yi ihlal eden husus, Konsey üyesi olan bir devletin bir dini benimsemesi değil; vatandaşlarını belli bir dini benimsemeye zorlamalarıdır. Mahkeme bu yöndeki görüşünü *Buscarini ve Diğerleri v. San Marino* davasında devlet dininin varlığını, o dini benimsemeye kimse zorlanmadığı sürece, 9. maddeye aykırı düşmediğini ifade etmektedir.

Darby v. İsveç davasında Mahkeme: “İsveç Lutheran kilisesine üye olmayan ve İsveç vergi kanunları gereğince kilise vergisi ödemek zorunda kalan başvurunun şikâyetini, 9. madde kapsamında değerlendirmiştir. Komisyon, söz konusu maddenin, kişileri üyesi olmadıkları bir dinsel cemaatin etkinliklerine katılmaya

---

¹⁰¹ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi için bkz:

https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf

¹⁰² *Buscarini ve Diğerleri v. San Marina*, Başvuru No: 24645/94, 18 Şubat 1999.

[http://www.ceceurope.org/wp-](http://www.ceceurope.org/wp-content/uploads/2015/08/CASE_OF_BUSCARINI_AND_OTHERS_v._SAN_MARINO.pdf)

[content/uploads/2015/08/CASE_OF_BUSCARINI_AND_OTHERS v. SAN MARINO.pdf](http://www.ceceurope.org/wp-content/uploads/2015/08/CASE_OF_BUSCARINI_AND_OTHERS_v._SAN_MARINO.pdf)

zorlanmamalarını güvenceye aldığına karar vermiştir. Adı geçen organ, din özgürlüğünün, bir kişinin yurdundan ayrılmaya zorlanmasına dayandırılmayacağı gerekçesiyle, İsveç hükümetinin başvuruçunun sürekli ikamet eden durumuna gelerek, tam kilise vergisi ödemekten muaf tutulacağı yönündeki savını reddetmiştir. Komisyon'a göre, yürürlükteki vergi mevzuatı, devletin dine saygı gösterme yükümlülüğünü ortadan kaldıramaz ve para miktarının görece az olması da, din özgürlüğü mali terimlerle anlatılamayacağı için, geçerli bir yaklaşım değildir¹⁰³. Bu nedenle, davalı devletin, Sözleşme'yi ihlal ettiği kanaatine varmıştır¹⁰⁴.”

İki AİHM kararında da görülmektedir ki, devletin belli bir dini olsa dahi, kendi vatandaşlarını bu dine girmeye zorlayamaz, onu benimsemeyenlere bu dine ait uygulamalara zorlayamaz. Bu hususun özellikle devlet tarafından zorla verilen eğitim ile birlikte tartışılmaya muhtaçtır. Çünkü bazı ülkelerde okul öncesinden üniversiteye kadar eğitim zorunludur, bazı ülkelerde 8 yıllık, bazı ülkelerde ise 12 yıllık zorunlu eğitim bulunmaktadır. Zorunlu din dersinin de bu eğitim sürecinde bulunması, meseleyi konumuz açısından önemli kılmaktadır. Eğitim hakkı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ek 1 nolu protokolünün 2. maddesinde yer alır ve içeriği şöyledir:

“Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.’ Hem bireysel bir hak hem de kamusal hizmeti olan eğitim hakkı çok kapsamlı bir haktır: eğitime erişim hakkı, temel eğitimin zorunlu olması, ana dilde eğitim, eğitim alırken ayrımcılığa uğrama yasağı gibi hakları içermektedir.

AİHM içtihatlarında, eğitim ve öğretim kavramlarının tanımı da yapılmıştır. Buna göre, “çocuk eğitimi: herhangi bir toplumda, büyüklerin inançlarını, kültürlerini ve

¹⁰³ Darby v. İsveç Başvuru no: 11581/85, 09 Mayıs 1989
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57642>

¹⁰⁴ Şennur Ağırbaşı. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Din Ve Vicdan Özgürlüğü. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, sayı:101. TBB Yayınları, Ankara 2012 s. 94

diğer değerlerini gençliğe aktarma çabasını içeren sürecin bütünü; öğretim ise özellikle bilgi ve entelektüel gelişimin aktarımını ifade etmektedir¹⁰⁵.”

AİHM, Lee v. Birleşik Krallık davasında, ebeveyn terimi, Mahkeme tarafından geniş manada yorumlanmıştır. Mahkeme: “Bu terim yalnızca anne ve babayı değil, en azından büyük anne ve büyük babayı da kapsamaktadır. Bu halde çocuğun nasıl bir eğitim alacağından geniş anlamda aile sorumludur¹⁰⁶.”

Campbell v. Birleşik Krallık davasında madde içeriğinde geçen anne ve babanın dini ve felsefi inançları doğrultusunda çocuğun eğitim almasına devletin saygı göstermesi zorunluluğundaki saygı ifadesini tanımlamaktadır. Mahkeme: “saygı gösterme, ‘tanınma’ veya ‘dikkate alınma’ ifadelerinin ötesinde bir anlam taşımaktadır; temel olarak olumsuz bir yüklenmenin yanında, Devlet açısından pozitif yükümlülüğe de işaret etmektedir¹⁰⁷.” Yani, Mahkeme anne ve babanın çocuğunu kendi düşünce ve kanaatlerine göre yetiştirme talebini kabul etmeli ve bu talebin gerçekleşmesi için yükümlülük altına da girmelidir.

Valsamis v. Yunanistan davasında ise¹⁰⁸ madde içeriğinde geçen “kanaatler kelimesinde geniş yorumlanması gerektiğine değinmiştir. Kanaatler, tek başına ele alındığında, “fikirler” ve “düşünceler” terimleriyle eş anlamlı değildir. Bu kelime, belli bir derece ikna ediciliğe, ciddiyete, tutarlılığa ve öneme işaret etmektedir¹⁰⁹.”

Bu yorumla mahkemenin çocuğun nasıl bir eğitim alması gerektiğine dair kararını verecek olan ebeveyni daha geniş yorumlamaktadır. Devletin sadece ebeveynin çocuğuna kanaatleri doğrultusunda eğitim almasına saygı göstermesini değil, aynı

---

¹⁰⁵ Abdullah Çelik. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Eğitim Hakkı. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Yıl:6, Sayı:20 Ocak 2015 s.282

¹⁰⁶ AİHM, Lee v. Birleşik Krallık davası. Başvuru No: 25289/24. Karar Tarihi: 18/01/2001 <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59157>

¹⁰⁷ AİHM, Campbell v. Birleşik Krallık davası. Başvuru No: 13590/88 Karar Tarihi: 25/03/1992 <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57771>

¹⁰⁸ AİHM, Valsamis v. Yunanistan davası. Başvuru No: 21787/93 Karar Tarihi: 18/12/1996 <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58011>

¹⁰⁹ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin ek 1 nolu protokolünün 2. Maddesi hakkında rehber: http://www.inhak.adalet.gov.tr/inhak_bilgi_bankasi/m_rehberleri/pdf/1%20nolu%20protokol%20maddesi%20hakk%C4%B1nda%20rehber_B%C3%96E_TR-son.pdf

zamanda, bu eğitimi almasını sağlamanın devletin yükümlülüğü olduğuna değinmektedir. Ancak elbette ebeveyn her kanaati doğrultusunda çoğuna eğitim aldiramayacak, bu kanaatin belli bir tutarlılığı olması gerekecektir.

Bu halde, Türkiye’de verilen din kültürü ve ahlak bilgisi dersi belli bir inancın yani İslam dininin sünni mezhebine göre verilmektedir. Yukarıda bahsi geçen kararlara göre, çocuğunun nasıl bir eğitim alacağına karar verme hakkı bulunan ailelerin, çocuğunun zorunlu din dersini alıp almayacağına din ve vicdan özgürlüğü ile eğitim hakkı çerçevesinde hakkı bulunmalıdır.

Eğitim hakkının, din ve vicdan özgürlüğünün sınırlanması ise, ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlığın veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlandırılabilir¹¹⁰.” denilmiştir.

AİHM, bu sınırlamalar dışında ailelerin kendi dinleri, kanaatleri doğrultusunda çocuklarına eğitim verme hakkına sahiptir. Üstelik ailelerin bu hakkına saygı göstermek ve gereklerini yerine getirme yükümlülüğü bulunmaktadır. “28 Ocak 1987 tarihinde Komisyon ve 12.12.1989 (22 Ocak 1990 tarihinde geçerli olmak üzere) tarihinde de Divan’ın zorunlu yargı yetkisini kabul etmiştir.”¹¹¹ Bu tarihten itibaren ise, zorunlu din dersi konusunda AİHM’ne başvuran vatandaşlar olmuştur.

Söz konusu zorunlu din dersi konusunda AİHM’in verdiği kararlara ilerleyen aşamalarda değinilecektir.

110Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf (13.05.2009)

111 Karaaslan, Erol. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Yapısı ve Yargılama Yöntemi Ankara Barosu Dergisi Sayı:3 Ankara 2004 s.108

2.4.4. Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi

“Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun Kurulu’nun 16 Aralık 1966 tarihli ve 2200 A (XXI) sayılı kararı ile Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi kabul edilerek 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir¹¹².”

“Türkiye Sözleşme’yi 15 Ağustos 2000 tarihinde imzalamıştır. Sözleşme’nin onaylanmasını uygun bulan 4 Haziran 2003 tarih ve 4868 sayılı Kanun, 18 Haziran 2003 tarih ve 25142 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmıştır¹¹³.”

Bakanlar Kurulu’nun “7 Temmuz 2003 tarih ve 2003 /5851 sayılı kararıyla Sözleşme’nin onaylanması kararlaştırılmış ve Sözleşme’nin resmi Türkçe çevirisi, 21 Temmuz 2003 sayılı ve 25175 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Sözleşmenin 49. maddesi uyarınca, Türkiye bakımından Sözleşme 23 Aralık 2003 tarihi itibarıyla hüküm doğurmaya başlamıştır¹¹⁴.”

Türkiye sözleşmeye dair üç beyana bulunmuştur. Bunlar: Sözleşme’nin hükümlerinin yalnızca Türkiye’nin diplomatik ilişkisi bulunan taraf devletlere karşı uygulanacağını; sözleşmeden doğan yükümlülüklerini Birleşmiş Milletler Şartı çerçevesindeki yükümlülüklerine uygun olarak yerine getireceğini ve Sözleşme’nin ancak Türkiye Cumhuriyeti’nin ülkesel sınırları itibarıyla onaylanmış bulunduğu dair beyanlardır.

Ayrıca, Sözleşme’nin 27. maddesine çekince konmuştur. Bu çekinceye göre, Türkiye Cumhuriyeti Sözleşme’nin etnik, dinsel ve dil azınlıklarının haklarına ilişkin 27. maddesini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Lozan Barış Antlaşması

---

¹¹² Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi için bkz:

<http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/06turkish/TIntCovCivPolRights.pdf>

¹¹³ 4868 sayılı Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun. TC. Resmi Gazete Sayısı 25142. TC. Resmi Gazete Tarihi: 18/06/2003 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030618.htm#3>

¹¹⁴ Sözleşmenin resmi Türkçe çeviri için bkz:

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/07/20030721.htm#2>

ile Eklerinin ilgili hükümlerine göre uygulama hakkını saklı tuttuğunu ifade etmektedir.

Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesine göre zorunlu din dersi ise, sözleşmenin 18. Maddesinde yer alan, Din ve Vicdan Özgürlüğü kapsamında değerlendirilmektedir.

18. maddeye göre:

“1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kendi tercihiyle bir dini kabul etme veya bir inanca sahip olma özgürlüğü ile, tek başına veya başkalarıyla birlikte toplu bir biçimde, aleni veya özel olarak, dinini veya inancını ibadet, uygulama, öğretim şeklinde açışa vurma özgürlüğünü de içerir.

2. Hiç kimse, kendi tercihi olan bir dini kabul etme veya inanca sahip olma özgürlüğünü zayıflatacak bir zorlamaya tabi tutulamaz.

3. Bir kimsenin dinini veya inancını açışa vurma özgürlüğü ancak kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık veya ahlak veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla, hukuken öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli olan sınırlamalara tabi tutulabilir.

4. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, anne-babalar ile, mümkünse vasilerin kendi inançlarına uygun biçimde çocuklarına din ve ahlak eğitimi verilmesini isteme özgürlüğüne saygı göstermeyi taahhüt ederler¹¹⁵.”

Görüldüğü gibi, zorunlu din dersi konusunda, maddenin son paragrafında devletin anne- babaların çocuklara vermek istediği din ve ahlak eğitimi konusunda saygı göstermesi gerekliliğinden bahsetmiştir.

Dini Öğretim ve Eğitim Özgürlüğü: Bütün uluslararası belgelerde din ve vicdan Özgürlüğünün eğitim-öğretim hakkını da kapsadığı görülmektedir. “Burada din

---

¹¹⁵ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 27. maddesine Türkiye tarafından konulan çekince için bkz: <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/117-medeni-ve-siyasi-haklara-iliskin-uluslararası-sozlesme/>

eğitimi ve öğretilimi özgürlüğü bakımından önemli olan iki temel nokta bulunmaktadır:

İlk olarak, ebeveynin kendi inançları doğrultusunda çocuklarının dini eğitim almalarını sağlama hakkı vardır.

İkinci olarak ise, ebeveynin dini veya felsefi kanaatlerine aykırı bir din eğitimi ve öğretiminin yapılmasının da din ve vicdan özgürlüğüne aykırı olduğudur.”¹¹⁶

Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi’ne taraf devletlerce uyulup uyulmadığını denetlemek amacıyla, Sözleşme’nin 28. Maddesi gereğince İnsan Hakları Komitesi oluşturulmuştur. Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol ile İnsan Hakları Komitesi’ne bireysel ve devletlerarası başvuru usulü tanınmıştır.

Türkiye, bireysel ve devletlerarası başvuru usullerini öngören İhtiyari Protokol’e taraf olarak, İnsan Hakları Komitesi’nin bireysel ve devletlerarası başvuruları kabul etme ve inceleme yetkisini tanımıştır. “3 Şubat 2004 tarihinde New York’da imzalanan, 1/3/2006 tarihli ve 5468 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan ekli “Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol” ün ilişik beyanlar ve çekincelerle birlikte onaylanması; Dışişleri Bakanlığı’nın 7/6/2006 tarihli ve HUMŞ/226322 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 3. maddesine göre, Bakanlar Kurulu’nca 29/6/2006 tarihinde kararlaştırılmıştır¹¹⁷.” Nitekim zorunlu din dersi konusunda da daha sonra belirteceğimiz üzere başvurular olmuştur.

---

¹¹⁶Mustafa Erdoğan. Sivil Özgürlük Olarak Din ve Vicdan Özgürlüğü. Demokratik hukuk devletinde din ve vicdan özgürlüğü, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002, s. 69

¹¹⁷ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol” ün ilişik beyanlar ve çekincelerle birlikte onaylanmasına dair karar için TC Resmi Gazete Sayısı: 26250 TC. Resmi Gazete Tarihi: 05/09/2006 bkz: <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/76105--Medeni-ve-Siyasi-Haklara-İliskin-Uluslararası-Sözleşmeye-Ek-İhtiyari-Protokol.pdf>

“BM’nin “16 Aralık 1966 yılında gerçekleştirdiği Genel Kurul’da ve 2200 A (XXI) sayılı kararıyla kabul edilen bir diğer sözleşme Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’dir¹¹⁸.”

Türkiye “Sözleşme’yi 15 Ağustos 2000 tarihinde imzalamıştır. Sözleşme’nin onaylanmasını uygun bulan 4 Haziran 2003 tarih ve 4867 sayılı Kanun, 18 Haziran 2003 tarih ve 25142 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmıştır¹¹⁹.”

Bakanlar Kurulu “10/072003 tarih ve 2003/5923 sayılı kararıyla Sözleşme’yi onaylamıştır¹²⁰.”

“Bakanlar Kurulu kararı ve Sözleşme’nin resmi Türkçe çevirisi 11/09/2003 tarih ve 25196 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanmıştır.”¹²¹ Türkiye bakımından söz konusu Sözleşme 23 Aralık 2003 tarihinden itibaren hüküm doğurmaya başlamıştır. Sözleşme’nin 13. maddesinin 3 .ve 4. paragraflarının, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 3., 14. ve 42. maddelerindeki hükümler çerçevesinde uygulanacağına ilişkin bir adet çekince konulmuştur¹²². Sözleşme’nin çekince konular paragrafları velilerin çocuklarına kendi inançlarına uygun dinsel ve ahlaki verme serbestisine ve eğitim kurumları kurma özgürlüklerine ilişkindir.

Zorunlu din dersi ise Sözleşme kapsamında Eğitim hakkı ile birlikte değerlendirilmelidir. Sözleşmenin 13. Maddesinde bu hak şöyle tanımlanmıştır.

“Eğitim hakkı:

---

¹¹⁸Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi için bkz: <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/83-93.pdf>

¹¹⁹ 4867 sayılı Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun. TC. Resmi Gazete Sayısı 25142. TC. Resmi Gazete Tarihi: 18/06/2003 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030618.htm#3>

¹²⁰ Bakanlar Kurulu 10 Temmuz 2003 tarih ve 2003/5923 sayılı Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’ni onayladığına dair karar: <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/83-93.pdf>

¹²¹ 4867 sayılı Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesinin resmi Türkçe çevirisi için: TC. Resmi Gazete Sayısı 25196. TC. Resmi Gazete Tarihi: 11/09/2003 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/08/20030811.htm#4>

¹²² Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşme’nin 13. maddesinin 3 .ve 4. paragraflarına Türkiye tarafından konulan çekince için bkz: <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalKulturelHaklarSozlesmesi.pdf>

1. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, herkese eğitim hakkı tanır. Sözleşmeciler Devletler, eğitimin insan kişiliğinin ve onurunun tam olarak gelişmesine ve insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmesine yönelik olarak verilmesi konusunda birleşirler. Devletler ayrıca herkesin özgürlükçü topluma etkili bir biçimde katılmasını sağlayacak, bütün uluslar ile bütün ırksal, etnik ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu geliştirecek ve Birleşmiş Milletlerin barışın korunması için yaptığı faaliyetlerini ilerletecek bir eğitim verilmesi konusunda anlaşılırlar.

2. Bu Sözleşmeye Taraf olan Devletler eğitim hakkının tam olarak gerçekleşmesini sağlamak amacıyla, şu yükümlülükleri yerine getirir:

a) İlköğretim zorunludur ve herkese ücretsiz ilköğretim sağlanır;

b) Teknik ve mesleki eğitim de dahil ikinci eğitimin farklı türleri ve özellikle başlangıçta verilecek ücretsiz geliştirme eğitimi gibi her türlü uygun vasıtalarla, kural olarak herkesin girmesine ve yararlanmasına açık duruma getirilir.

c) Yüksek öğrenim, özellikle başlangıçta verilecek ücretsiz geliştirme eğitimi gibi her türlü uygun vasıtalarla, yetenek ölçüsüne göre herkesin eşit olarak yararlanmasına açık duruma getirilir.

d) İlk eğitimin bütün dönemini tamamlayamamış veya bu eğitimi hiç alamamış olan kişiler, mümkün olduğu kadar temel eğitim almaya teşvik edilir veya bu eğitimi almaya mecbur tutulur.

e) Her düzeydeki okul sistemlerinin geliştirilmesi aktif olarak sağlanmaya çalışılır; yeterli bir burs sistemi kurulur ve öğretmenlerin maddi koşulları sürekli olarak iyileştirilir.

3. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, annebabaların ve uygulanması mümkünse vasilerin de çocuklarını devlet tarafından kurulan okulların dışında varolan ama Devlet tarafından konulmuş veya onaylanmış standartların asgari şartlarına sahip bulunan okullara gönderme ve kendi inançlarına uygun bir biçimde çocuklarına dinsel ve ahlaki eğitim sağlama haklarına saygı gösterir.

4. Bu maddenin hiçbir hüküm, bu maddenin birinci fıkrasında belirtilen prensiplerin özel eğitim kurumlarında her zaman yerine getirilmesi ve özel eğitim kurumlarında verilen eğitimin Devlet tarafından gösterilen asgari standartlara uyması halleri saklı kalmak kaydıyla, kişilere ve kuruluşlara eğitim kurumları kurma ve yönetme serbestisi verecek şekilde yorumlanamaz¹²³.”

Türkiye Sözleşmedeki eğitim hakkına çekince koymuştur ve Anayasamızdaki eğitim hakkının geçerli olacağını belirtmiştir. Kuşkusuz zorunlu din dersi hususunda Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi değil, Anayasamızdaki eğitim hakkı uygulanacaktır. Diğer yandan, din ve vicdan özgürlüğüne dair söz konusu sözleşmede hüküm yoktur.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ne uyulup uyulmadığını denetlemek amacıyla Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konsey'in 28 Mayıs 1985 tarih ve 1985/17 sayılı kararıyla Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Komitesi oluşturulmuştur. Söz konusu Komite'ye Türkiye taraf değildir. Bu nedenle, Türkiye'nin sözleşmeye uyup uymadığını denetleyen bir kurum yoktur.

Peki, ulusal ve uluslararası hukuk uyarınca öğrencileri zorunlu din dersinden öğrencileri muaf tutmak mümkün müdür?

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZORUNLU DİN DERSİNDEN VE SEÇMELİ DİN DERSLERİNDEN MUAFIYET

Veliler, zorunlu din dersinin müfredatını inceledikten sonra, yukarıda bahsi geçen ulusal ve uluslararası sözleşmeleri uyarınca, çocukları üzerinde eğitim haklarının olduğunu, zorunlu din dersinin din ve vicdan özgürlüğüne, laiklik ilkesine aykırı olması sebebiyle çocuğunun dersten muaf tutulmasını istemelidir. Ancak bu bölümde anlatacağımız üzere Türkiye'de hangi şart mevcutsa, çocuğun zorunlu din

---

¹²³ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 13. Maddesi için: http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin134.pdf

dersinden muaf tutulacağı, muafiyet halinde devletin yükümlülüklerinin neler olduğu konusu oldukça nokсандır. Üstelik uygulamada çoğunlukla velilerin muafiyet talebi reddedilmektedir. Bu bölüm aynı zamanda zorunlu din dersinden muaf tutulan ailelerin açmış oldukları davalardan kazanılmış olan yerel ve uluslararası mahkeme kararlarını da içermektedir.

3.1. OKULA VEYA İLÇE MİLLİ EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜ'NE BAŞVURU

Çocuğunun zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersini almasını istemeyen ailelerin okula veya ilçe milli eğitim müdürlüğüne dilekçe vermeleri gerekmektedir. Şu bilgileri içeren dilekçeyi ilgili okula veya ilçe milli eğitim müdürlüğüne vermeleri yeterli olacaktır: “Talep tarihinden itibaren zorunlu tutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden, (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 2. maddesi , Anayasanın 4. Maddesi , Anayasası'nın 24. maddesinin birinci fıkrası, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesinin 1. Fıkrası , Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Ek 1. Nolu Protokolünün 2. Maddesi, Anayasası'nın 90. maddesinin beşinci fıkrası vb. yasal düzenlemelere aykırı olduğu ve birçok mahkeme kararı – örneğin İstanbul 9. İdare Mahkemesi 26/10/2016 tarih ve 2016/95 E. 2016/1521 K. Sayılı kararında, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muafiyet isteğinin zımnen reddedilmesi üzerine açılan davada yukarıda belirtilen düzenlemelere atıf ile küçüklerin yasal temsilcilerinin çocuklarına okulda din kültürü dersinin verilmesini istemedikleri takdirde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini almaya zorlanamayacakları gerekçesi ile idari işlemin iptaline karar vermiştir- olması dolayısıyla) muaf tutulmasını talep ederim¹²⁴.”

Aileler özet olarak: Anayasa'ya göre her ne kadar din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu olarak öğretilen dersler arasında yer alacağı belirtilmişse de söz konusu dersin içeriğinin ve uygulandığının Sünni mezhebine dayalı İslam dini inancına dayalı olması sebebiyle; söz konusu dersinin laiklik ve din ve vicdan özgürlüğüne aykırı olduğunu, söz konusu eğitimin kendi

---

¹²⁴ Dilekçe örneği Aydınlanma Hareketi adlı oluşumun internet sitesinde bulunmaktadır. Bkz: <http://aydinlanmahareketi.org/zorunlu-din-dersi.html>

düşünce ve kanaatlerine uygun olmadığını belirteceklerdir. Bu nedenle, çocuğunun bu dersten muaf tutulmasını talep edecektir.

Veliler tarafından gerekli bilgiler doldurduktan sonra dilekçenin altına ad soyadı yazılarak ve imza atılarak iki örnek alınmalıdır. Daha sonrasında bu dilekçenin bir örneği ilçe milli eğitim müdürlüğüne verilmelidir. İlçe Milli Eğitim Müdürlüğünden ise, ilgili dilekçenin İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne verildiğinde dair 'evrak kayıt belgesi' talep edilmelidir. Uygulamada ağırlıklı olarak, ayrı bir evrak kayıt numarası vermek yerine 'alındı' belgesi olarak tabir edilen ve velinin elinde bulunan (İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne vermediği diğer dilekçe örneği) dilekçeye, okuldaki ilgili memur tarafından belgenin kendisi tarafından alındığını belirten bir ibare, ad soyad yazıp, imza ve tarih atılmaktadır.

Bu dilekçenin İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne verilmesi ile birlikte, ilgili idareye başvuru yapılmış ve hukuki süreç de başlamış bulunmaktadır.

2577 Sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 10. Maddesine göre: "İlgililer, haklarında idari davaya konu olabilecek bir işlem veya eylemin yapılması için idari makamlara başvurabilirler." Veliler, söz konusu dilekçenin teslimi ile birlikte 10. Maddesine göre artık idarenin altmış gün içerisinde cevap vermesini beklemesi gerekecektir.

Bu süreçte, uygulamada tespit edebildiğimiz iki sorun ortaya çıkmaktadır: Bunlardan ilki, okulların ve İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nün dilekçeyi almak istememesidir. Kocaeli İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne gönderilen yazı ile öğrencilerin, 'Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'in Hayatı, Temel Dini Bilgiler' gibi seçmeli derslere yönlendirilmesi talimatı düşünüldüğünde, kuşkusuz zorunlu din dersinden muafiyet dilekçesinin alınmaması okullardaki baskı ile ilgilidir. Böyle bir durum ile karşılaşıldığında, veliler noter aracılığıyla okula dilekçeleri iletebilir. Böylelikle okul veya İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü dilekçeyi almak istemese dahi, talebin okulda iletildiğine dair kesin bir delil elde edilmiş olunacaktır.

Bir diğer sorun ise, okula verilen muafiyet talepli dilekçelere sürenin sonunda cevap verilmesi veya hiç cevap verilmemesidir. Veliler doğrudan okula dilekçe verdiğinde okullar bu dilekçeyi İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne iletmektedir. Dilekçenin, İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne iletilmesi; İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nün talebi inceleyerek değerlendirmesi ve kararını velilere tebliğ etmek üzere okula iletmesi zaman almaktadır. İdarenin iki aylık cevap verme süresi bulunmaktadır, ancak bu iki aylık süreçte küçük velisinin talebi dışında ve kanaat ve düşüncelerine aykırı olan Sünni mezhebine dayalı İslam dini eğitimi almaktadır. Bu süre içerisinde İslam dinine ait, kelime-i tevhid, kelime-i şahadet gibi günlük hayatta kullanılan dini terimleri öğrenecek, duaları ezberleyecek ve ilk sınavlarına girecektir. Küçüğün korunması için, dersten bir an önce muaf olmasının veya dava süresinin bir an önce başlatılması gerekmektedir. Bu nedenle, dilekçenin İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne verilerek, yazışmaların kısaltılması ve bir an önce dilekçe cevabının alınması gerekmektedir. Dilekçe doğrudan İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne verilerek yazışmaların kısaltılması ve bir an önce muafiyetin sağlanması yerinde olue. Ancak idarenin altmış günlük süre içerisinde cevap vermeme ihtimali de bulunmaktadır. Dilekçenin verildiği tarihten itibaren 2577 Sayılı İdari Yargılama Usulu'nun 10. Maddesine göre velilerin altmış gün beklemesi gerekmektedir. Altmış günün bitiminde idare cevap vermezse, veliler başvuru tarihinden itibaren altı ay bekleyebilir veya altmış günün sonunda derhal dava açabilirler. Bahsettiğimiz gibi çocuğun belli bir dine ait kaideleri öğrenmesini, ibadetlerini gerçekleştirmesini önlemek adına, altmış günlük süre içerisinde muafiyet talebine cevap verilmemesi halinde derhal dava açılmalıdır.

Okulun altmış günlük süre içerisinde, velilerin zorunlu din dersinden muafiyet talebine olumlu cevap verme ihtimali de bulunmaktadır. Bu durumda öğrenci dersten muaf tutulacak, ilgili derse girmeyecektir. Öğrencinin söz konusu derse girmemesi halinde, ilgili ders saati içerisinde ne yapacağı ise belirsizdir. Uygulamada karşılaştığımız örnekler daha çok küçüğün zorunlu din dersi saatinde sınıf içerisinde bulunması ancak arka sırada kitap okumasına veya ders çalışmasına izin verilmesi ya da okul içindeki kütüphaneye gönderilmesi şeklindedir. Çocuğun

muaf tutulduğu ders yerine hangi etkinliğe dahil olacağı veya hangi derse dahil olacağı belirsizdir.

Kaldı ki, çocuğun bu dersten muaf tutulması halinde; öğretmenler, öğrenciler veya velilerin gözünde, velilerin Sünni- İslam dinine inanmadığı, Müslüman olsa dahi Sünni mezhebini benimsemediği, Müslüman olsa dahi laiklik anlayışı gereği çocuklarına din eğitimi aldırılmak istemediği veya velilerin Ateist olduğuna dair izlenimi uyanacaktır. Bu halde, çocuğun okul içerisinde ayrımcılığa uğramasını engellemek adına okulun her türlü sorumluluğu üstlenmesi gerekmektedir.

Okul tarafından muafiyet talebinin kabul edilmesi halinde başka bir sorun daha ortaya çıkmaktadır. Veliler hangi okula başvurarak zorunlu din dersinden muafiyet talep etmişse, muafiyetin kabulü halinde; muafiyet sadece o okul için mi geçerli olacaktır? Türkiye’de zorunlu din dersinden muafiyet konusunda açık bir yönetmelik olmadığı için bu konuda da belirsizlik bulunmaktadır.

Örneğin: Yeni Zelandalı bir baba ile, Türkiyeli bir annenin talebi doğrultusunda çocukları K. N., (K.N.’nin nüfus cüzdanında Müslüman olduğu belirtilmektedir.) 4. Sınıfta N. I. İlkokulu’nda din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden muaf tutulmuştur. 5. Sınıfta okul değiştiren ve B. Ortaokulu’nda okula devam eden K.N için ailesi, yeniden K. N’ nin din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden muaf tutulmasını talep etmiş ve talepleri yine kabul edilmiştir.

Ancak 6 sınıfta Özel K. D. Ortaokulu’na başlayan K.N. için, velilerinin zorunlu din dersinden muaf tutulması talebi bu sefer reddedilmiştir. Bu durum kendi içinde pek çok soru barındırmaktadır. Küçük K.N. 4. ve 5. sınıfta din kültürü ve ahlak bilgisi dersi almazken, 6. Sınıfta ilk defa din kültürü ve ahlak bilgisi dersi alacaktır. Daha önceki okulların muafiyeti kabul etmesi, sadece o okula yönelik bir işlem olarak kalmıştır. İlk iki okulun muafiyet kabulü kalıcı bir işlem yaratamamaktadır. Küçük her okul değiştirdiğinde, velilerin veya küçüğün durumunda hiçbir değişiklik olmadığı halde muafiyet talebi yeni okula yeniden yönlendirilmektedir. Küçüğün zorunlu din dersinden muaf tutulmasına karar verilmediği için, küçük ailesinin

ısrarla talep etmediği zorunlu din dersini almaya başlayacaktır. Bu dine ait bilgileri öğrenecek, ibadetleri öğrenmeye başlayacaktır.

Peki, öğrencinin bu dersi 6. Sınıftan itibaren almaya başlaması dolayısıyla, karnesindeki notlandırma veya genel not ortalamasındaki değişiklik nasıl düzeltilecektir? Her halde, sekizinci sınıfın sonunda liseye geçmek için sınava girecek olan din kültürü ve ahlak bilgisi 4 ve 5. Sınıfta muaf tutulan ama 6. Sınıfta muaf tutulmayan öğrenciye sorulacak olan din kültürü ve ahlak bilgisi dersi sorularının kapsamı nasıl olacaktır? Nitekim, velilerin K.N.'nin 6. Sınıfta da din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden muaf tutulması talepleri, Özel K. D. Ortaokulu'nun 19/10/2017 tarihli ve 405/156 sayılı işlemi reddine karar verilmiştir. Söz konusu işlemin iptaline dair, küçük adına İstanbul 9. İdare Mahkemesi'nin 2017/1941 esas sayılı dosyasında yürütmeyi durdurma talepli dava açılmıştır. Dava konusu işlemin yürütmesinin durdurulması talebi de Mahkeme tarafından değerlendirilmiş ve reddine karar verilmiştir. Dava devam etmektedir.

Her halde, küçüğün dersten hangi koşullarda muaf tutulacağına dair bir yönetmelik olmamasından dolayı, küçüğün bu dersten muaf tutulması veya tutulması halinde karşılaşılabilecek sorunların nasıl çözüleceğine dair bir öngörü de bulunmamaktadır.

Uygulamada ise velilerin, küçüğün zorunlu din dersinden muaf tutulması talebi çoğunlukla reddedilmektedir.

Reddedilme sebebi istinasız her başvuruda aynıdır. Ret cevabında idare:

“Tebliğler Dergisinde yayınlanan, 09/07/1990 tarihli ve 1 sayılı kararda, azınlık okulları dışında kalan ilk ve orta öğretim okullarımızda öğrenim gören TC. Uyruklu Hristiyanlık ve Musevilik dinlerine mensup olan öğrencilerin; bu dinlerden birine mensup olduklarını belgelendirmeleri kaydıyla, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine girmelerinin zorunlu olmadığı kararı alınmıştır, yine din dersi muafiyet ile ilgili Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'nün ilgi (b) yazısında da Hristiyanlık ve Musevilik dışındaki diğer dinlere mensup veya herhangi bir dine inanmayan öğrencilerin din kültürü ve ahlak bilgisi dersini okumalarının zorunlu olduğu

belirtilmiştir. Bu kapsamda, adı geçen öğrencinin durumu değerlendirildiğinde, din kültürü ve ahlak bilgisi dersine girmesinin zorunlu olduğu görülmektedir¹²⁵.” demektedir.

Söz konusu ret cevabının velilere tebliğ edilmesi ile birlikte; velilerin dava açmak için altmış günlük süresi başlamış olacaktır. Veliler hazırladıkları dilekçe ile birlikte dava açmalıdır.

3.2. İDARİ DAVA

Daha önce de söz ettiğimiz gibi, idare Hristiyan veya Musevi olduklarını belgelendirmelerini istemektedir. Veliler söz konusu dinleri benimsediklerini belgelendirmeyi nüfus cüzdanlarındaki din hanesinde yazan ‘Hristiyan ve Musevi’ ibareleri ile gerçekleştirmektedir. Din hanesinde bu ibareler yazmayan veliler veya dinlerini açıklamak istemeyen velilerin süresi içerisinde dava açmalıdır.

3.2.1. Dava Süreleri

Aksi halde ise, küçüğün dersten muaf tutulma talebi reddedilmektedir. Ret cevabı ile birlikte “2577 Sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu’nun 7. Maddesinde göre:

1. Dava açma süresi, özel kanunlarında ayrı süre gösterilmeyen hallerde Danıştay’da ve idare mahkemelerinde altmış ve vergi mahkemelerinde otuz gündür.

2. Bu süreler;

a) İdari uyuşmazlıklarda; yazılı bildirim yapıldığı’ Tarihten itibaren başlamaktadır.”

Ret cevabından itibaren altmış gün içinde dava açmak gerekmektedir.

İdarenin sukütu halinde, “2577 Sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu’nun 10. Maddesine göre: 2. (Değişik: 10/6/1994-4001/5 md.) Altmış gün içinde bir cevap verilmezse istek reddedilmiş sayılır. İlgililer altmış günün bittiği tarihten itibaren

---

¹²⁵ İdarenin verdiği maktu ret cevabıdır.

dava açma süresi içinde, konusuna göre Danıştay'a, idare ve vergi mahkemelerine dava açabilirler. Altmış günlük süre içinde idarece verilen cevap kesin değilse ilgili bu cevabı isteminin reddi sayarak dava açabileceği gibi, kesin cevabı da bekleyebilir. Bu takdirde dava açma süresi işlemez. Ancak, bekleme süresi başvuru tarihinden itibaren altı ayı geçemez. Dava açılmaması veya davanın süreden reddi hallerinde, altmış günlük sürenin bitmesinden sonra yetkili idari makamlarca cevap verilirse, cevabın tebliğinden itibaren altmış gün içinde dava açabilirler.”

3.2.2. Zorunlu Din Dersinden Muafiyet Davasının Esasları

Anayasa'nın 24. Maddesinde din kültürü ve ahlak bilgisi dersi olmasına rağmen ebeveynler çocuklarının bu dersten muaf tutulmasını talep etmektedir. Peki muafiyet davasının esasları neye dayanmaktadır?

1-Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 24. maddesinin birinci fıkrasında: “Herkes vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.” hükmü ile dördüncü fıkrasında “Din ve ahlak eğitimi ve öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din ve öğretimi ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerinde kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.” hükmü yer almıştır.

Tolga Şirin'e göre “buradaki ‘zorunlu’ ibaresi sadece müfredatta kesin olarak din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin bulunmasını zorunlu kılar, ancak bu durum muafiyeti dışlamaz. Muafiyeti bütünüyle dışlamış olsaydı Hristiyan ve Musevi velilerin çocuklarına da muafiyet hakkı verilmezdi. Müfredatta kesin olarak bulunması gereken bir dersten; küçük, velilerinin talebi doğrultusunda muaf tutulabilir¹²⁶.” Gerçekten de söz konusu hüküm, sadece din dersinin müfredatta zorunlu olarak bulunmasını içermektedir ve din dersinin içeriği ile uygulanması birlikte düşünüldüğünde küçüğün bu dersten muaf tutulmasını dışlamamaktadır.

---

¹²⁶ ‘Zorunlu Din Dersi Gerçekten Zorunlu mu?’, Radikal İki, Erişim Tarihi: 13/02/2005.
<http://www.radikal.com.tr/radikal2/zorunlu-din-dersi-gerçekten-zorunlu-mu-872303/>

2- Anayasa'nın 24. Maddesinin dördüncü fıkrası zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersi ve isteğe bağlı din eğitimi konusunda ikili bir ayrıma gitmektedir.

“Anayasanın 24. maddesinin dördüncü paragrafında isteğe bağlı din eğitimi yer almaktadır. Bu paragrafta yer alan isteğe bağlı din eğitimi, “inanılan dinin eğitimi”dir. Yani bu ders, bir dinin müminini yetiştirmeyi ve onların kendi dinleri ile ilgili inanç ve ibadetlerini artırmayı amaçlamaktadır. DKAB (din kültürü ve ahlak bilgisi) dersi ise, bireylerin çeşitli dinler hakkındaki bilgilerini arttırmayı hedeflemektedir. Bu nedenle Anayasada bulunan zorunlu DKAB dersi ile isteğe bağlı din eğitimi birbirinin ne alternatifi ne de tamamlayıcısıdır. Bilakis bunlar iki farklı alanda duyulan ihtiyaca cevap vermek üzere Anayasaya konmuştur¹²⁷.”

Anayasa'nın ikinci maddesinde yer alan laiklik ilkesi uyarınca devlet tüm dinlere eşit mesafededir. Zorunlu olarak öğretilen din kültürü ve ahlak bilgisi dersi de laiklik ilkesine uygun olarak verilmesi gerekmektedir. Yani zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, nesnel, eleştirel, bilimsel ve çoğulcu olarak verilmelidir. Tüm dinlere eşit mesafede olmalıdır. Bu anlamıyla devlet tarafından zorunlu olarak müfredatta yer alacağı belirtilen din kültürü ve ahlak bilgisi dersi tüm dinleri kapsamalıdır. Ancak daha önce de söz konusu dersin kitaplarından örnekler vererek belirttiğimiz üzere, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin müfredatı bütünüyle Sünni mezhebine dayalı İslam dinini içermektedir. Bu halde, zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, ‘din eğitimi’ sayılmalıdır. “Belli bir dine ait olan eğitim ise, Anayasa'nın 24. Maddesinin dördüncü fıkrasına göre sadece velilerin talebine bağlıdır. Velilerin böyle bir talebi olmadığı, hatta küçüğün söz konusu dersten muaf tutulmasını talep ettiği dikkate alındığında, devletin belli bir dine ait eğitimi kimseyi zorlayamaz¹²⁸.”

“Zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersi ismine uygun şekilde bir kültür dersi olmalıdır. Öğrencileri din değiştirmeye veya belirli bir dini benimsemeye zorlayacak şekilde olmamalı, ‘yaşanılan toplumda yaygın olan dini inanç’ ve ‘başka

---

¹²⁷ Yıldız. s.245

¹²⁸ Tolga Şirin, Zorunlu Din Dersi Tartışmasının Görünmeyenleri. Güncel Hukuk Dergisi, İstanbul Mart 2015 s. 5

dinler' hakkında bilgilendirme esas alınmalı, bütün dinlere ve mezheplere nesnel yaklaşılmalıdır. Bunu sağlamak için, din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin müfredatından din eğitimine yönelik konular çıkarılmalı, bunun yerine din kültürü, ahlak, felsefe ve sanat ağırlıklı konular konulmalı, bütün dinler hakkında temel bilgiler verilmelidir. Bununla birlikte isteğe bağlı finansmanını derse katılan öğrenci velileri veya gönüllü kuruluşların karşılayacağı ve pedagojik formasyonlu din bilgisi öğretmenler tarafından örgün eğitim içerisinde 'isteğe bağlı din dersi'nin verilmesi önerilmektedir¹²⁹."

Nitekim Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'ne göre devlet okullarında dinler genel tarihi ve etik gibi derslerin önyargısız ve tarafsız şekilde ve ayrıca düşünce, vicdan ve ifade özgürlüklerine saygı gösterilerek verilmesine olanak tanımaktadır¹³⁰.

İlk okuldan lise sona kadar okullarda zorunlu din dersi müfredatının Sünni mezhebine dayalı İslam dinine göre belirlendiği tartışmasızdır.

Tarih Vakfı'nın yürütüp sonuçlandırdığı DKİH-I ve II Projelerinde, "ilk ve orta öğretimde yararlanılmakta olan DKAB dersinin basılı ders materyalleri insan hakları merceğinden incelenmiş, sonuç olarak, gözlemlenen en önemli sorunun, dersin bir din araştırmaları yaklaşımıyla değil de teolojik/ilahiyatçı anlayışla ele alınmakta olduğu belirtilmiştir. Projede hâkim olan anlayışa göre, din araştırmaları dinsel inançların, davranışların ve kurumların disiplinler arası nitelikte ve seküler bir anlayışla çalışıldığı akademik bir alandır. Teoloji/ilahiyat çalışmalarında din hakkında araştırmalar belli bir dinsel gelenek içinden bakılarak yürütülürken; dinsel araştırmalar insanın dinsel davranışlarını ve inancını belli bir dinsel odaktan kaçınarak irdelemeye çalışır. Zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersi teolojik

---

¹²⁹ Sabancı Üniversitesi Eğitim Reform Girişimi tarafından hazırlanan "Türkiye'de Din ve Eğitimi: Değişim İhtiyacı" başlıklı rapor, İstanbul, 2005
http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/ERG_T%C3%BCrkiyede-Din-ve-Egitim-Son-D%C3%B6nemdeki-Geli%C5%9Fmeler-ve-De%C4%9Fi%C5%9Fim-S%C3%BCreci.pdf

¹³⁰ Lema Uyar. İnsan Hakları Yorumları, İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 1981-2006. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 225

bakış açısıyla dini ele almaktadır¹³¹.” Sorun aslında tam da buradadır. Devlet, laik değil, teolojik bir bakış açısıyla küçüklerin dini inançlarına veya inançsızlıklarına müdahalede bulunarak, sünni İslam dinini benimseyen bireyler haline getirmektedir.

Bu halde velilerin belli bir dine ait olan eğitimden çocuklarını muaf tutabileceklerinin kabulü gerekir.

3- Zorunlu din dersi müfredatında tüm dinleri kapsayan, çoğulcu ve mezhepler üstü bir eğitim modeli benimsenmiş olsaydı, Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın 09/07/1990 gün ve 1 sayılı kararı ile sadece bu dersten Hristiyan ve Musevi dinlerine mensup çocukların muaf tutulması gerekmezdi. Tüm dinleri kapsayan bir eğitim modelinde, Hristiyanlık ve Musevilik dinlerine de İslam dinine eşit olarak yer vermesi beklenir, kimseye muaf tutulma hakkı verilmezdi. Gerçekten, İslam dini eğitimi verildiği kabul edilmektedir ki, bu dine mensup olmayan öğrencilere dersten muaf tutulma hakkı verilmektedir.

“Türkiye’de yaşayan ve Lozan Antlaşması ile din eğitimi konusunda birtakım imtiyazlar elde eden azınlıkların istisna edilmesiyle bir anlamda delinmiştir. Daha sonra Müslüman olmayan kişilerin dilekçe ile başvurmak suretiyle bu dersten muaf olacağı kayıt altına alınınca DKAB dersi sadece Müslüman öğrencilere has bir ders olmuştur. Böylece okullara zorunlu din dersi bağlamında Türkiye’de üç ayrı durum ortaya çıkmaktadır:

a) Lozan Antlaşmasında adı geçen Türkiye’de yaşayan azınlıklar (Museviler, Rum Ortodoks Kilisesi, Ermeni Ortodoks, Katolik ve Protestan Kilisesi vs.) kendi okullarında din eğitimi vermekte serbesttirler.

---

¹³¹ İştah Gözaydın, Türkiye’de Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarına İnsan Hakları Merceğiyle Bir Bakış, Ders Kitaplarında İnsan Hakları II, (Edit. Gürel Tüzün) Tarih Vakfı Yayınları s. 167-193, İstanbul, 2009, s. 191

b) Türkiye’de yaşayan ancak Lozan Antlaşmasında adı geçmeyen gayri müslimler (Süryaniler, Keldaniler vs.) dilekçe ile başvurdukları takdirde DKAB dersinden muaf olacaklardır.

c) DKAB dersi sadece Müslüman öğrencileri kapsamaktadır. Ancak bazı Alevi gruplar DKAB dersine itiraz etmektedirler. Bu itirazlar nedeniyle Alevilik konusunu kapsayan bazı bölümler DKAB ders kitabı ve müfredat programına konmuştur¹³².”

Öte yandan MEB Açık Öğretim Ortaokulu Yönetmeliği’nin 30/c maddesindeki “Müslümanlıktan başka diğer dinlere mensup olanlar, beyanlarına göre isterlerse Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinden, muaf tutulurlar” hükmü, bu alandaki muafiyeti daha da genişletmiş görünmektedir.

“Olağan ilk ve orta eğitimde, Lozan Antlaşması gereğince kendi okullarını açma hakkına sahip olan Rum ve Ermeni Hristiyanlar ile Musevi topluluklara bu muafiyet tanınmış olmasına rağmen, diğer dinler ve dinsel oluşumlar açısından muafiyet uygulaması belirsizlik içermektedir. Bu belirsizlik uygulamada, hak özneleri açısından olumsuz bir seyir izlemiştir¹³³.”

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, 1993 yılında, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 18. Maddesinde yer alan din ve vicdan özgürlüğü hakkında 22 no'lu bir genel yorum çıkarmıştır. Buna göre, 18. madde “her türlü din ya da inancın açıklanması hakkının yanı sıra, tanrılı, tanrısız dinler ile Ateist inançları da korumaktadır. Komite, 'yeni dinler' konusunda, 18. maddenin ‘geleneksel dinler ya da geleneksel dinlerinkine benzer kurumsal özellikleri ya da uygulamaları bulunan din ve inançlarla’ sınırlanmadığını ifade ederek geniş bir yorum benimsemiştir. Böylece, dini veya din dışı tüm inanç sistemleri (Ateizm, Agnostisizm vb.) herhangi birine ayrıcalık tanımaksızın din ve vicdan hürriyetinin

---

¹³² Yıldız s. 245

¹³³ Tolga Şirin, Erkan Duymaz ve Deniz Yıldız. Türkiye’de Din Ve Vicdan Özgürlüğü: Sorunlar, Tespitler ve Çözüm Önerileri. Türkiye Barolar Birliği. Ankara 2016 s.37 <http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/546.pdf>

kapsamına dahil edilmiştir¹³⁴.” Ancak Türkiye’de zorunlu din dersinden muafiyet sadece Hristiyan ve Musevilere tanınmaktadır. Bu haliyle din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden muafiyet sistemi Türkiye’nin taraf olduğu Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nin 18 maddesinin 22 no’lu yorumuna aykırıdır.

Gerçekten de Hristiyan veya Musevi dinlerini benimsemeyen başkaca inançlara sahip olan kişilerin veya Ateistlerin zorunlu din dersinden muaf tutulup tutulmayacakları belirsizdir.

Diğer yandan, ülkemizin içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik koşullar düşünüldüğünde çoğu Hristiyan ve Musevi ailelerin nüfus cüzdanlarındaki din hanesinde ‘Hristiyan’ veya ‘Musevi’ yazmadığı açıktır. Başka dinleri benimseyen aileler toplumsal baskıdan, ayrımcılığa uğramaktan korktukları için nüfus cüzdanlarına Müslüman yazdırmaktadır ve bu ailelerin çocuğuna zorunlu olarak din kültürü ve ahlak bilgisi dersi verilmektedir. Çocuklar Müslümanlaştırılmaktadır. Bu nedenle, zorunlu din dersi din ve vicdan özgürlüğüne aykırıdır.

4- Dersten muaf tutulmak için ailelerin Hristiyan veya Musevi olduklarını okula, İlçe Milli Eğitim Müdürlüğüne açıklamak zorunda kalmaları ise din ve vicdan özgürlüğüne aykırıdır. BM MSHS’nin (Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi) 18. maddenin 2. paragrafı ve 17. maddeye uygun şekilde; hiç kimse düşüncelerini, herhangi bir din veya inanca bağlı olduğunu açıklamaya zorlanamaz.

AİHM, Sinan Işık v. Türkiye kararında din ve vicdan özgürlüğünün dinini açıklamama özgürlüğünü de içerdiğini belirtmektedir. Başvurucu nüfus cüzdanında bulunan din hanesine ‘İslam’ yerine ‘Alevi’ yazılmasını talep etmiş, ancak talebi reddedilmiştir. Mahkeme, nüfus cüzdanlarında din hanesinin bulunmasını, AİHS’nin 9. Maddesinde yer alan din ve vicdan özgürlüğünü ihlal ettiğine hükmetmiştir. Mahkeme, din ve vicdan özgürlüğünün dinini açıklamaya zorunlu

---

¹³⁴ Emine Keskiner, Bir İnsan Hakları Meselesi Olarak Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersleri. M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 38 İstanbul: 2010/1 s.11

bırakılmama hakkını içerdiğini belirtmiştir. Mahkeme ayrıca, “kimlik kartları üzerindeki ‘din’ hanesinin silinerek, ihlalin giderilebileceğini vurgulamıştır¹³⁵.

Veliler çocuklarını zorunlu din dersinden muaf tutabilmek için dinlerini açıklamak, okula veya ilçe milli eğitim müdürlüğüne bir belge sunmak zorunda bırakılmaktadır. Mahkeme kararında da belirtildiği gibi, bu durum düşünce ve vicdan özgürlüğünü ihlal etmektedir.

Kaldı ki, velilerin dinlerini açıklamasıyla birlikte küçüğün öğretmenleri, diğer veliler ve arkadaşları tarafından ayrımcılığa uğrama ihtimali de bulunmaktadır.

Bu nedenlerle, veliler dinini açıklamaya mecbur bırakılmadan, sadece velilerin talepleri doğrultusunda, küçük zorunlu din dersinden muaf tutulmalıdır.

5-Sadece belli bir inanca göre eğitim verilen zorunlu din dersinden, Müslüman ailelerin de talepleri doğrultusunda muaf tutulmaları gerekir. Zira, aile Müslüman dahi olsa devlet, Müslüman bir aileye zorunlu olarak Sünni-İslam eğitimi veremez. Aile Müslümanlığın farklı mezheplerine inanıyor olabileceği gibi, çocuklarını kendi inançlarından bağımsız bir şekilde yetiştirmek isteyebilir. “Ders programlarını hazırlarken herhangi bir dini, mezhebi veya felsefi bir inancı dikkate alarak program hazırlayamaz. Bunun yerine her dine veya inanca eşit mesafede duran çoğulcu bir program hazırlamak ve uygulamak zorundadır. Durum bu kadar açık gibi görünmesine rağmen, AİHS’ye imza atan ülkelerin din eğitimi konusunda farklı uygulamalarda bulunmaları, ülkelerin içinde buldukları siyasal, sosyal ve kültürel şartlara ve/veya devletin güvenliği ile bireyin özgürlüğü arasındaki ince çizgiye işaret etmektedir¹³⁶.”

6- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Ek 1. Nolu Protokolünün 2. Maddesinde yer almaktadır. İlgili Sözleşmenin 2. Maddesi eğitim hakkına ilişkin olup, madde metni “Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi

---

¹³⁵ AİHM Sinan Işık v. Türkiye kararı. Başvuru No: 21924/05. Karar: 02/02/2010
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119501>

¹³⁶ Turan. s.91

inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.” şeklindedir. Madde içeriğinden de açıkça anlaşılacağı üzere, devlet anne ve babanın dini ve felsefi inançlarına saygı göstermek zorundadır. “Ebeveynlerin çocuklarını her zaman aydınlatabileceği; öğütler verebileceği ve eğitici olarak çocukları üzerinde doğal ebeveynlik fonksiyonları uygulayarak ve onları kendi dini ve felsefi kanaatleri doğrultusunda yönlendirebileceğinden; din derslerine katılımın isteğe bağlı olması ve tercih konusu yapılması talebi ebeveynlerin en temel hakkıdır.

Ana babalar çocukların eğitim hakkının korunmasında 'karar verici'dir; her ana baba çocuğu için uygun gördüğü, istediği eğitim kendisi seçer. İkincisi; ana babalar çocuklarına, kendi inançları doğrultusunda örgütlenmiş bir eğitimin verilmesini devletten ister ve devlet de bunu yerine getirmekle yükümlüdür. Bir tarafta devlet, bütün çocukların insan haklarıyla uyumlu bir eğitim almalarını isterken, diğer tarafta aileler, çocukların dini ve ahlak eğitimlerinde son sözü söyleme hakkına sahiptir¹³⁷.”

Dolayısıyla, Çocuğun anne-babasının inancına uygun bir din eğitimi alma özgürlüğü bulunduğu, ancak bu eğitimin sunulmasının devletten bir hak olarak talep edilemeyeceği, eğer devlet bir din eğitimi sunuyorsa, bu din eğitiminin nesnel bir nitelik taşıması gerektiği ve bu niteliği taşııyorsa muafiyet imkanının tanınması gerektiği ile muafiyetin kişinin dini inancını açıklaması koşuluna bağlanmaması gerektiği söylenebilir¹³⁸.

7-Çocuğun din kültürü ve ahlak bilgisi dersi eğitimi alması sadece ebeveynin değil, aynı zamanda çocuğun haklarını da yakından ilgilendirmektedir. Türkiye'nin tarafı olduğu BM Çocukların Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 14'üncü maddesi çocukların da düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahip olduğunu düzenlemiştir. Çocukların da kendi hakları doğrultusunda dinsel dayatmalardan korunması ve kendi dini ve felsefik inançları doğrultusunda eğitim alma hakları bulunmaktadır. Buna göre; ebeveynlerin dini ve felsefik görüşlerine göre çocuğunu yetiştirme hakkı, çocuğun

---

¹³⁷ Şirin, Yıldız ve Duymaz s. 41

¹³⁸ Işık Tüzün. Eğitim Hakkı Ve Eğitimde Haklar Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri Işında Ulusal Mevzuatın Değerlendirilmesi. Yelken Basım İstanbul 2009, s. 31

iradesini yok sayılarak hayata geçirilemeyecektir. Bu durum, Anayasa'nın 90'ncı maddesi gereğince dikkate alınmak durumundadır.

Öte yandan bizzat "Anayasa'nın hem eğitim hem de din ve vicdan özgürlüğü düzenlemelerinde bu hakların öznelerinin 'herkes' olduğunu görmekteyiz. Çocukların da herkes kavramının içinde olduğu son derece açıktır. Çocuğun din ve inanç özgürlüğü ile ebeveynlerin velayet hakkı arasında bir çatışma halinde, ölçülü bir 'uyumlaştırma' yapılması gerekecektir¹³⁹."

Velisi çocuğun zorunlu din dersini almasını istese bile, çocuğa zorla verilen Sünni-İslam dinini öğreten eğitim sonucunda çocuk bu dini benimsemektedir. Çocuğun din ve vicdan özgürlüğü gereğince de Sünni-İslam dini eğitiminden muafiyetinin sağlanması gerekmektedir.

8- Çocuğa verilen din dersi çocuğun kişiliğini ve düşünme biçimini de olumsuz etkilemektedir. Çocuk söz konusu derste Sünni İslam dinine ait soyut ve dogmatik kavramları öğrenmektedir. Ders Kitaplarında İnsan Hakları II Projesi'nin Bulgular ve Tavsiyeler Raporu'nda öncelikle en yoğun ihlallerin "eğitim felsefesi, eleştirel bir bakışın geliştirilmesi" alanında yaşandığı belirtilmiştir. Çocuğun bilgiyi akıl yürütme yoluyla temellendirmesi, sağlaması yerine, yüce bir varlık tarafından yapıldığına inanması ve sorgulamaktan vazgeçmesi düşünme biçimini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle en çok inan hakları ihlalleri din dersi kitaplarında tespit edilmektedir.

Raporda "dinsel ve geleneksel otoritenin, inanç ve geleneğin, eleştirel aklın, yurttaşların özgür iradelerinin önüne çıkarılması; kültürün dine, ahlakın dindarlığa indirgenmesi; inanç akidelerinin pozitif önermeler olarak aktarılması" gibi demokrasi ve laiklik başlığı altında gruplanan insan hakları ölçütleri bakımından da DKAB kitaplarının en sorunlu kitaplar olmaya devam ettiği ifade edilmektedir...Bu tespit doğrultusunda birinci tavsiyede " ... ders kitaplarında çeşitli türden dinsel olan

---

¹³⁹ Şirin, 2015 s.5

ya da olmayan inançların bilgi gibi aktarılmasından kaçınılmalıdır" denilmektedir¹⁴⁰.”

Çocuğun küçük yaşta karşılaştığı dogmatik kavramlar, sorunları çözerken bilimsel kavramlar kullanmasını, eleştirel düşünmesini engellemektedir. Bu nedenle de zorunlu din dersinden küçüğün muaf tutulması gerekmektedir.

9-Zorunlu din dersinin yanında getirilen ve devlet okulları ile imam hatip okullarının aynı din dersleri almasını sağlayan zorunlu seçmeli dersler de bulunmaktadır. “6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un 9’uncu maddesi ile değişen 1739 sayılı Kanun’un 25’inci maddesi mevcut sorunu daha da derinleştirmiştir. Bu maddenin getirdiği hükme göre; Ortaokul ve liselerde, Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimizin hayatı, isteğe bağlı seçmeli ders olarak okutulur. Bu okullarda okutulacak diğer seçmeli dersler ile imam hatip ortaokulları ve diğer ortaokullar için oluşturulacak program seçenekleri Bakanlıkça belirlenir¹⁴¹.”

Söz konusu düzenleme, Anayasa’nın 24 ve 25’inci maddelerine, laiklik ve eşitlik ilkeleri çerçevesinde aykırı sonuçlara yol açabilir: Birinci olarak, anılan düzenleme gereğince “seçimlik dersin” isminin ve içeriğinin “Hz. Muhammed’in Hayatı” şeklinde, yani tek bir dine göre düzenlenmiş olması laiklik ilkesi çerçevesinde din özgürlüğüne uygun değildir.

İkinci olarak, “yasama organı, söz konusu kanunda, seçimlik ders olarak okutulabilecek derslerden sadece ‘Kur’an-ı Kerim’ ve ‘Hz. Peygamberimizin Hayatı’ derslerini açıkça zikretmiştir. Bundan başka, Kanun’un 25’inci maddesi gereğince hangi seçimlik derslerin açılacağı konusunu ise Millî Eğitim Bakanlığı’nın takdirine bırakmıştır. Yani diğer dinlerle ilgili dersler veya demokrasi, insan hakları vb. seçimlik dersler, Millî Eğitim Bakanlığı’nın düzenleyici işlemi ile müfredata eklenebilecek iken, İslam dini ile ilgili iki ders, bunlara göre normlar hiyerarşisinde daha üstün olan kanun yoluyla müfredata

---

¹⁴⁰ Keskiner s. 20

¹⁴¹ Şirin, s. 46

eklenmiştir. Nitekim ‘Diyarbakır Protestan Kilisesi Pastörü Ahmet Güvener’in kızı, DKAB dersinden muaf tutulmuş; fakat okulda 10 kişiden daha fazla öğrencinin tercih ettiği bir seçimlik ders bulunmadığı için ‘Temel Dini Bilgiler’, ‘Kur’an ve Peygamberimizin Hayatı’ derslerinden birini almak zorunda bırakılmıştır¹⁴².”

Görülmektedir ki, öğrenciler zorunlu din dersinden muaf tutulsalar dahi, İslam dinini öğreten seçmeli din derslerini seçmeye de facto olarak mecbur bırakılabilmektedir. Oysa, bu derslerden de velilerin sadece talepleri doğrultusunda küçüğün muaf tutulması gerekmektedir. Bu nedenle, veliler zorunlu din dersine karşı açmış oldukları davaya, zorunlu olarak dayatılan seçmeli din derslerinden muaf olmayı da ekleyebilirler.

Peki muafiyet talebi kabul edilmeyen velilerin açmış oldukları, muafiyet davalarında aşağıda anlatacağımız ‘işlemin iptali’ yani çocuğun dersten muaf tutulması konusunda pek çok karar bulunmaktadır.

3.3. ZORUNLU DİN DERSİNDEN MUAFİYET HAKKINDA VERİLEN BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İNSAN HAKLARI KOMİTESİ KARARLARI

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, 1993 yılında Medeni ve Siyasal Hakları Sözleşmesi’nin eğitim hakkı başlıklı 18 maddesine ilişkin 22 nolu genel yorum yayımlamıştır. Söz konusu zorunlu din dersini bu yorum kapsamında değerlendirmektedir. Bu yoruma göre, 18. madde "her türlü din ya da inancın açıklanması hakkının yanı sıra, tanrılı, tanrısız dinler ile Ateist inançları da" korumaktadır. Halbuki, Türkiye’de zorunlu din dersinden sadece Hristiyan ve Musevi veliler inançlarını belgelendirmek kaydıyla çocuklarını bu dersten muaf tutubilmektedir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi zorunlu din dersini ilk kez 09/04/1981 tarihinde Erkki Hartikainen v. Finlandiya kararında incelemiştir. Finlandiya 1968 yılında Eğitim Sistemi Kanunu ile birlikte devlet okullarına zorunlu din dersi getirmiştir. Mahkeme, zorunlu din dersinin objektif, tarafsız ve velilerin veya

---

¹⁴² Şirin, Yıldız ve Duymaz s. 48

vasilerin görüşlerine uygun verilmesi halinde, dersin müfredatta bulunmasını tek başına ihlal oluşturmayacağı kanaatine varmıştır¹⁴³.”

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'nin zorunlu din dersi konusunda vermiş olduğu bir başka karar ise Unn ve Leirvag v. Norveç'tir. Mahkeme bu kararında öncekinden oldukça farklı bir çerçeve çizmiştir.

“Norveç Anayasası'nda devletin resmi dini olarak Evanjelik Lutheran Kilisesi benimsenmiştir. Devlet okullarında da devletin resmi dinine uygun bir dini eğitim verilmektedir. Başvurucular ise Ateisttir ve çocuklarının da söz konusu dersten muaf tutulması yönünde taleplerini idareye iletmış, talepleri reddedilmişlerdir. Komite, zorunlu din dersinden tamamen muafiyetin bulunmayışını ve mevcut kısmi muafiyet imkanunu da oldukça karmaşık prosdürünün olması sebebiyle, Norveç'in Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 18. Maddesinde yer alan din ve vicdan özgürlüğünü ihlal ettiğine karar vermiştir. Zira Ateist ailenin çocuklarına iradeleri dışında ve belli bir dine yönelik eğitim verilmektedir¹⁴⁴.”

Her iki karardan da anlaşılmaktadır ki, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, devletin belli bir dine sahip olmasını ve bu dine yönelik eğitimin de devlet okullarında zorunlu olarak verilmesini MSHS'nin 18. Maddesinde aykırı bulmamıştır. Eğer zorunlu din dersi tüm dinlere eşit mesafede yaklaşan bir eğitim veriyorsa herkesin bu dersi alması gerekir; ancak sadece belli bir dine ait eğitim veriliyorsa, ailenin dini ve felsefi görüşlerine saygı gösterilerek zorunlu din dersinden çocuğun muaf tutulması gerekmektedir.

---

¹⁴³ BM İnsan Hakları Komitesi'nin Erkki Hartikainen v. Finlandiya kararı. Karar Tarihi: 09/04/1981 Başvuru no: 40/1978
<https://www.religlaw.org/common/document.view.php?DocumentID=2198>

¹⁴⁴ BM İnsan Hakları Komitesi'nin, Unn ve Leirvag v. Norveç kararı. Karar Tarihi: 23/11/2004, Başvuru no: 1155/2003.
http://www.worldcourts.com/hrc/eng/decisions/2004.11.03_Leirvag_v_Norway.htm

3.4. ZORUNLU DİN DERSİNDEN MUAFİYET HAKKINDA VERİLEN AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARI

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin zorunlu din dersi konusu BM İnsan Hakları Komitesi'ne göre daha geç bir tarihte gelmiştir.

İlk kez 1986 yılında Angelini v. İsveç davasında zorunlu din dersi konusunu inceleyen Mahkeme, daha sonra içtihatını geliştirmiştir. Ancak söz konusu karara konu olay Türkiye'ye oldukça benzemektedir. Ayrıca, Mahkeme zorunlu din dersine nasıl yaklaşılması gerektiğine dair çerçeve sunan Türkiye'de hakkında iki önemli karar da vermiştir.

AİHM, 03/12/1986 tarihinde 10491/83 başvuru numarası ile incelemiş olduğu Angelini v. İsveç kararına konu olaylar şöyle gelişmiştir: İsveç'te yaşayan Ateist bir ailenin kızı, okulda din bilgisi adlı bir ders görmektedir. Ateist veli, söz konusu din bilgisi dersinin Hristiyanlık dinini öğretmeye yönelik olduğunu ve kendi felsefi ve dini inancı ile örtüşmediğini iddia etmiştir. Hükümet ise, söz konusu dersin farklı dinleri kapsayan, çoğlucu ve nesnel bir ders olduğunu iddia etmiştir. Dersten muafiyet ise sadece İsveç Kilisesi dışındaki "dinsel" topluluk üyeleri, muaf tutulacak çocuğa alternatif bir dersi verilebilmesi halinde sağlanmaktadır. Başvurucu gibi Ateist veliler için bir muafiyet sistemi öngörülmemiştir. Mahkeme, "İsveç hükümeti AİHS Ek 1 nolu protokolün 2. maddesinde yer alan eğitim hakkına çekince koyduğu için söz konusu başvuru 9. Maddede yer alan din ve vicdan özgürlüğü ile, 14 maddede yer alan ayrımcılık yasağı ile birlikte incelemiştir. Mahkeme ise, bugünden bakılınca oldukça ilginç bir karar vermiştir. Öncelikle, İsveç hükümetinin meşru bir amacının olduğunu ve sadece öğrencilerin tamamının din konusunda bir eğitim almasını hedeflediğini belirtmiştir. Üstelik başvurucunun da muafiyetten yararlanabilmek için alternatif bir ders programı hazırlayarak mevzuatı zorlamadığını vurgulamıştır¹⁴⁵."

---

¹⁴⁵ AİHM, Lena ve Anna Nina- Angelini v. İsveç. Başvuru no: 10491/83 Karar Tarihi: 03/12/1986 https://www.religlaw.org/docs/Angeleni_v._Sweden_-_Admissibility_Decision.pdf

“Zorunlu din dersine ilişkin düzenleme ve uygulama yerine, başvurucunun fiilen muaf tutulduğu süreye odaklanılmış; başvurucunun, muafiyet için sürekli olarak ‘özel anlaşmalar’ yapmak zorunda bırakılmasının üzerinde yaratabileceği baskı ya da bu bağlamda inancını açıklamaya zorlanıp zorlanmadığı incelenmemiştir. Ayrıca, aşılmaması gereken sınır olarak vurgulanan sistematik telkin yasağı hakkında bir sonuca ulaşmak için, İsveç'teki din derslerinin, nesnel, eleştirel ve çoğulcu bir içeriği sahip olup olmadığı araştırılmamıştır.”¹⁴⁶ Mahkeme daha sonrasında bu içtihatını oldukça geliştirmiştir.

Mahkeme'nin bu konuda vermiş olduğu bir diğer karar, 26/06/2001 tarihli Saniewski v. Polonya kararıdır. Polonya Katolik dinini benimsemiş bir devlettir. Devlet okullarında da din dersi vermektedir. Başvurucu 1996-1997 yılında söz konusu din dersin herhangi bir muafiyet söz konusu olmamasına rağmen, din dersinin din ve vicdan özgürlüğünü zedelediğinden bahisle devam etmemiştir. Mahkeme, verdiği kararda “belli bir dine ait dersin verilmesinin ancak isteğe bağlı olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir. Söz konusu ders zorunlu olarak müfredatta var olursa da öğrencilere muafiyet olanağının sunulması gerektiğini belirtmiştir¹⁴⁷.”

Mahkeme zorunlu din dersi konusunda benzer yaklaşımı içtihatını geliştirerek sonraki kararlarında da sürdürmüştür.

Mahkeme zorunlu din dersi konusunu 29/06/2007 tarihinde vermiş olduğu Folgero ve Diğerleri v. Norveç davasında da incelemiştir. Ancak bu sefer, somut olarak zorunlu din dersinin müfredatını ve ülkedeki somut muafiyet sistemini incelemiştir.

Mahkeme söz konusu kararına konu olaylar şöyle gelişmiştir. Başvurucunun okulda aldığı dersler arasında Hristiyanlık, Din ve Felsefe (HDF) adlı ders de bulunmaktadır. Söz konusu ders, Hristiyanlık dininin temel değerlerini öğretmek,

---

¹⁴⁶ Berke Özenç. Aihm ve Danıştay Kararlarının Ardından Zorunlu Din Dersleri Sorunu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası Cilt: 66, Sayı: 2, İstanbul 2008 s. 199

¹⁴⁷ AİHM, Saniewski v. Polonya. Başvuru no: 40319/98. Karar Tarihi: 26/03/2001
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-5956>

İncili tanımak, duaları ezberlemek, Hristiyanlık dininin ibadetlerini yerine getirmek ve dünya dinlerini ve felsefelerine dair konuları içermektedir.

Söz konusu ‘Hristiyanlık, Din ve Felsefe’ dersinde kısmi veya tam muafiyet mümkündür. Veliler kiliseye gitmek gibi dinin uygulanmasına yönelik faaliyetlerden sadece bir kez muafiyet talep ederek, çocuğunu sürekli bu uygulamalardan muaf tutulabilmektedir. Çocuk sadece dini uygulamalara katılmayacak ancak dersi takip etmeye devam edecektir. Örneğin çocuk Hristiyanlık dinine ait duaları, temel öğeleri ders içerisinde öğrenmeye devam edecektir. İlahi okunması için ise, muaf olan öğrencilere, bu ilahileri dinlemek ve bunların içeriği hakkında ödev hazırlamak bir seçenek olarak sunulabilir. Bu kapsamda, ilahilerin Hristiyanlık için neden önemli olduğu, bir ödev konusu olabilir. İlköğretim düzeyindeki öğrenciler için öngörülmesi olan, kiliselerdeki ayinlere katılım yükümlülüğünden muafiyet talep edilmesi halinde ise, bu ayinlere ilişkin fotoğraf, müzik ve metinler yardımıyla, öğrenciler ayinler hakkında bilgilendirilmelidir. Tam muafiyet için ise, konulara özgülenmiş geçerli gerekçeler sunulmalıdır. Veli bahis konusu tam muafiyet talep etmiş ancak bu talebi reddedilmiştir.

Mahkeme öncelikle söz konusu kısmi muafiyetin, çocuğu din dersinden gerçekten muaf olmasını sağlamadığını, çocuğun çeşitli etkinliklere katılmaması halinde bile, söz konusu uygulama hakkında bilgilendirmeyi amaçladığı uygulamanın sistematik olarak telkin içerdiğini vurgulamıştır. Ayrıca söz konusu muafiyet sisteminin velileri anbean din dersinin içeriğini, etkinlikleri, öğretmenin verdiği ödevleri takip etmeye zorladığını ve velinin bu sürekli takibinin mümkün olmadığını, sürekli olarak dinsel görüşlerine aykırılık oluşturan bölümleri ayrıntılı, gerekçeli ve yazılı olarak ilgili makamlara iletmesi ve bu taleplerin sonuçlarının takipçisi olması gerektiğini; bunun ise mümkün olmadığını vurgulamıştır.

Mahkeme, belli bir dine ait olan zorunlu derslerin tek başına din ve vicdan özgürlüğü ile eğitim hakkını ihlal etmeyeceğini belirtmiştir. Ancak söz konusu derste diğer tüm dinlere yer verirken, özel olarak Hristiyanlık dinine ait tam bilgi

sunmak hedeflenmektedir. Söz konusu kısmi muafiyet ise Mahkeme'nin tespitine göre: “ebeveynlerin dersin planı hakkında yeterli şekilde bilgi sahibi olarak, bu planda yer alan konulardan kendi dinsel veya felsefi inançlarına aykırı olanları saptayıp okul idaresine bildirecekleri yönünde bir varsayıma dayanmaktadır. Bu ise, sadece ebeveynlere değil, planlamada ve bu detaylı planları ebeveynlere aktarmada güçlükler yaşayan öğretmenlere de üstesinden gelinmesi zor bir görev yüklemektedir. Bunun yanı sıra öğretmenin ders kitabını takip etme yükümlülüğü bulunmadığından, ebeveynlerin sınıfta hangi konunun işlendiğini sürekli takip etmeleri ve kendi inançlarına ters düşen bölümleri tanımlamaları oldukça zordur. Mahkeme, ebeveynlere dinsel ve felsefi kanaatlerine dair detaylı bilgileri okul yönetimlerine açıklama yükümlülüğü getirmenin, Sözleşme'nin 8. ve belki de 9. maddesinin ihlalini oluşturabileceğini düşünmektedir. Üçüncüsü, ebeveynler kısmi muafiyet için makul gerekçeleri olduğunu bildiren yazılı talepte bulunsa dahi bu, öğrencinin mutlaka muaf tutulacağı anlamına gelmemektedir. Yasaya göre, ebeveynlerin böyle bir talepte bulunmaları durumunda okul, müfredat içerisinde mümkün olduğunca ayırıştırılmış bir eğitim sağlamaya çalışacaktır. Bu durumun, Sözleşme'nin 8. ve 9. maddeleri ışığında yorumlanan 1 numaralı protokol'ün 2. maddesindeki, ebeveynlerin inançlarına saygı gösterilmesini isteme hakkı ile bağdaşması güçtür. Sonuç olarak, dersin yeniden kurgulanması için taraf devletçe takdire şayan amaçlar belirtilmiş olsa da eğitim sürecinde aktarılan bilgilerin nesnel, eleştirel ve çoğulcu olduğu söylenemez, dolayısıyla başvuruçulara tam muafiyet olanağının tanınmamış olması, 1 numaralı protokolün 2. maddesini ihlal etmektedir¹⁴⁸.” Şeklinde dir.

Mahkeme Türkiye'nin zorunlu din dersi müfredatını ve muafiyet sistemini Hasan ve Eylem Zengin kararında ayrıntılı olarak incelemiştir. Yaklaşımının Folgero ve diğerleri v. Norveç kararında ile aynı olduğunu belirtmek lazım.

---

¹⁴⁸ AİHM, Folgero ve Diğerleri v. Norveç. Başvuru no: 15472/02. Karar Tarihi: 29/06/2007
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81356>

Mahkeme'nin 09/10/2007 tarihli Hasan ve Eylem Zengin v. Türkiye davasına konu olaylar şöyle gelişmiştir.

Alevi inancına sahip Hasan Zengin'nin kızı Eylem Zengin İstanbul-Avcılar'daki devlet okulunun 7. sınıfına devam etmektedir. Başvurucu, 23 Şubat 2001'de İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne başvurarak kızının dil kültürü ve ahlâk bilgisi derslerinden Alevi oldukları gerekçesiyle muaf tutulmasını talep etmiştir. Velisi olarak çocuğunun alacağı eğitim şeklini seçme hakları bulunduğunu ve zorunlu din kültürü ve ahlâk bilgisi dersinin, laiklik ilkesi ile bağdaşmadığını ileri sürmüştür. Başvurucunun talebi red edilmiştir, başvuru söz konusu idari işlemin iptaline yönelik yargı yoluna gittiyse de iç hukukta kız için zorunlu din dersinden muafiyet sağlayamamıştır.

Mahkeme: “söz konusu din kültürü ve ahlak kitaplarını incelediğinde açık bir biçimde Sünni İslam inancına, diğer dinlerden çok daha fazla yer verildiğini tespit etmiştir. Üstelik sadece İslam dini hakkında bilgi verilmiyor, aynı zamanda; İslam dininin ibadetleri hakkında uygulamalı olarak eğitim verildiğini ve bunlar hakkında sınava tabi tutulduğunu tespit etmiştir...ilk ve ortaokullarında okutulan zorunlu din dersinde ağırlıklı olarak İslam dininin öğretilmesi, çoğulcu ve nesnel ilkelere uzaklaşarak, tek yönlü koşullandırmaya yol açan sapma Türkiye'de ağırlık olarak bu dine inanan insanların varlığı ile açıklanamaz. Üstelik başvurucuların inancı olan Alevilik inancı ilk ve orta okullarda öğretilmezken, 9. Sınıfta Alevi inancı oluşturan önemli şahsiyetlere yer verilmesi Alevilik inancını öğretmekteki eksikliği giderememektedir...Bu halde, Mahkeme söz konusu zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin çoğulcu ve nesnel olmadığı, başvurucuların ihtiyaçlarını giderlediği, dini ve felsefi kanaatlerine saygı gösterdiğini söylemek mümkün değildir....Avrupa'daki 21 devleti zorunlu din dersine, müfredatlarında yer verdiğini ancak bu devletlerin aynı zamanda diğer dinlere mensup öğrenciler için uygun bir muafiyet sistemi ön gördüğünü not etmiştir...Sözleşme'ye taraf bir devlet eğitim müfredatında din dersine yer veriyorsa, öğrencilerin, okulun verdiği din eğitimiyle ebeveynlerin dini ya da felsefi inançları arasında doğacak bir çatışmayla karşı karşıya kalmalarını olabildiğince önlemek gerektiğini

vurgulamıştır...Mahkeme, “Hükümetin öğrencilerin muafiyet sistemi sağlayarak veya sözkonusu dersin yerine geçebilecek bir derse girmelerini sağlayarak ya da din derslerine katılmalarını tamamen isteğe bağlı hale getirerek, din derslerine katılmamayı tercih edebilecekleri bir yol sunması gerektiğini...Mahkeme, zorunlu din dersinden muaf tutulmak isteyen velilerin Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu’nun kararı 09/07/1990 tarihli ve 1 nolu kararı gereğince Hristiyan veya Musevi olduklarının okula açıklamalarının AİHS’nin 9. Maddesinde yer alan din ve vicdan özgürlüğü kapsamında sorun yaratacağını tespit etmiştir...zorunlu din dersi gerçekten de tüm dinleri kapsayan çoğulcu, nesnel ve eleştirel bir ders olsaydı, Hristiyan ve Musevilerin muafiyet tanınmasına, Müslüman çocuklar için ise bu dersi zorunlu kılmak için ortada bir neden olmazdı. Söz konusu muafiyet sistemi din derslerinde öğretilenin çocukların üzerinde okul ile kendi değerleri arasında bağlılık çatışmasına yol açabileceğini haklı olarak düşünebilecek ebeveynlere yeterince koruma sağlamadığını, farklı dini ve felsefi inançlara sahip olan velilerin çocukları için uygun bir seçim yapma imkanının öngörülmediği açıktır. Din dersinden muafiyet işlemi, farklı dini veya felsefi inançlara sahip aileleri ağır bir yük altına sokabilmekte ve onları, çocuklarının din dersinden muaf tutulmaları için dini ya da felsefi inançlarını ifşa etmeye mecbur kılmaktadır.’ denerek Hükümetin AİHS Ek 1 Nolu protokolün 2. Maddesinde yer alan eğitim hakkını ihlal ettiği hükmetmiştir¹⁴⁹.”

Özetle, Mahkeme zorunlu din dersinde öğrencilere ağırlıklı olarak İslam dininin temel öğelerinin, ibadetlerinin öğretildiği, dualarının ezberletildiğini, dersin nesnel, çoğulcu ve eleştirel eğitim modelinden uzak olduğunu; belli bir dine ait eğitim verilebileceğini, ancak uygun bir muafiyet sisteminin öngörülmesi gerektiğini; velilerin söz konusu dersten muaf tutulması için Hristiyan ve Musevi olduklarının belgelendirmesinin, din ve vicdan özgürlüğüne aykırı olduğunu; ayrıca muaf tutulacak çocuklar için velilere uygun bir seçim yapma hakkı tanınmadığını tespit

---

¹⁴⁹ AİHM, Hasan Zengin ve diğerleri v. Türkiye. Başvuru no: 19312/02. Karar Tarihi: 10/04/2001
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81356>

ederek, Türkiye'nin AİHS ek 1 nolu protokolün, 2 maddesinde yer alan 'eğitim hakkının' ihlal ettiğini tespit etmiştir.

Hükümet, Hasan ve Eylem Zengin v. Türkiye kararından sonradın kültürü ve ahlak bilgis dersini müfredatının iki defa değiştirmiştir. Ancak söz konusu, eğitim hakkı ve din ve vicdan özgürlüğü ihlalleri başka boyutları ile devam etmiştir.

Bu nedenle, AİHM'nin önünde Türkiye'deki zorunlu din dersi tekrar gelmiştir. AİHM, Türkiye'deki zorunlu din dersi hakkında benzer bir kararı 16/09/2014 tarihli Mansur Yalçın ve diğerleri v. Türkiye davasında yeniden vermiştir.

Alevi inancına sahip başvuranlar Mansur Yalçın, Yüksel Polat ve Hasan Kılıç, Namık Sofuoğlu, Serap Topçu ve Onat Karataş'ın okul çağında çocukları vardır ve söz konusu zorunlu din dersini almaktadırlar. Başvuranlar 22 Haziran 2005 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığı'ndan zorunlu din dersinin müfredatının Alevi inancını benimseyen din büyükleri ile bilgi alışverişinde bulunularak Alevilere ait bilgilere yer verilmesini talep etmişlerdir. Başvuranlar ayrıca, bu dersleri vermekle görevli öğretmenlerin de zorunlu hizmet içi eğitime tabi tutularak, denetim ve takip sisteminin oluşturulmasını talep etmişlerdir.

Ancak bu talepleri, MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından reddedilmiştir. Genel Müdürlük ilköğretimlerde din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin tüm dinlerin ortak değerlerine yer verdiğini belirtmiştir. Orta öğretim müfredatında ise programda mezhepler üstü bir yaklaşım benimsendiği İslam dinini de diğer yorumlarına yer verildiği, programın yenilendiğini ifade edilmiştir. Genel Müdürlük 12. sınıf ders programında ise Alevi-Bektaşî kültürüne yer verildiğini; ayrıca yeni programın yürürlüğe girdiği tarihten önce başlatılmış olan hizmet içi eğitim kursları yoluyla öğretmenlerin eğitimine başlandığını belirtmiştir. Başvuranlar, işlemin iptali için İdare Mahkemesi'nde dava açmışlardır. Ankara İdare Mahkemesi, 1 Ekim 2009 tarihli kararla başvuranların davasını reddetmiştir. Mahkeme zorunlu din dersinin mezhepler üstü bir modele göre hazırlandığını belirtmiştir. Danıştay ise, söz konusu karar onamıştır. Başvuranlar söz konusu davayı AİHM'e taşımıştır.

Mahkeme söz konusu davayı incelemiş ve şu tespitlerde bulunmuştur:

“-DKAB dersini tüm Devlet okullarında ilköğretim 4. sınıftan lise son sınıfa kadar zorunludur

- 2012 yılında, ilkokul ve ortaokullarda, 30 Mart 2012 tarihinde kabul edilen 6287 sayılı Kanunla “Hz. Muhammed’in hayatı” ve “Kuran” başlıklı dini eğitim ağırlıklı seçmeli iki ders konulmuştur. Daha sonrasında, “Temel Dini Bilgiler, İslam 1-2” başlıklı, yine seçmeli olan üçüncü bir ders eklenmiştir.

- Türkiye’de inanç öğretimi olarak hemen her yerde Kuran kursları mevcuttur. Kuran kursları, Millî Eğitim Bakanlığı’na değil, Türkiye’de İslam inancı alanında üst denetim organı olan Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlıdır.

- Olayların meydana geldiği dönemde üç başvuranın ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında okuyan çocuklarının, devlet ya da özel eğitim kurumlarında öğrenim görecek yaştaki öğrencilerin Anayasa uyarınca ilkokul 4. sınıftan itibaren lise öğrenimlerinin sonuna kadar zorunlu DKAB dersini aldıklarını kaydetmektedir. Yalnızca Hristiyan ve Musevi öğrenciler bu dersten muaf tutulmuşlardır. Türk eğitim sisteminde hâlihazırda tam veya kısmi başka hiçbir muafiyet öngörülmemektedir.

- Mahkeme, DKAB dersi müfredatında [bazı] değişikliklerin yapıldığını kaydetmektedir. Mahkeme ilk olarak, söz konusu değişikliklerin özellikle içinde Alevi inancının da yer aldığı Türkiye’de var olan farklı inançlar hakkında bilgi verilmesi amacıyla yapıldığını, bununla birlikte, Türkiye’de yaşayan halkın çoğunluğu tarafından uygulandığı ve yorumlandığı şekliyle İslami bilgilere üstünlük tanıyan bu dersin ana hatları itibarıyla gerçek anlamda bir değişikliğe uğramadığını gözlemlemektedir.

- Ders kitaplarında “Sünnî” bir bakış açısıyla, İslam’ın müstakil bir mezhebi olarak değil de kültürel ve geleneksel bir olgu olarak sunulduğunu ve bunun eski müfredatta olduğu gibi yeni müfredatta da böyle olduğunu ileri sürdüklerini gözlemlemektedir. İlgililer, bu ders kapsamında Alevi öğrencilere ana ibadetlerin

sadece İslam'ın Sünni yorumuna göre öğretildiğini eklemektedirler. Ayrıca ilgililer, Kuran surelerinin ve namaz ibadetinin öğretilmesinin elde edilmesi gereken kazanımlardan biri olarak değerlendirilmesinin, ebeveynleri tarafından aktarılan inançlarla birlikte çocuklarda bir aidiyet çelişkisinin ortaya çıkmasına sebep olabileceğini ileri sürmektedirler. Başvuranlar bu bağlamda, Alevilerin başlıca dini törenlerinin (yani özellikle cem ve semahın), ibadet töreni değil de kültürel veya folklorik bir faaliyetmiş gibi sunulduğunu ve Alevi inancında olduğu gibi cemevinin ibadet yeri niteliğinin tanınmadığını açıklamaktadırlar.

- Bununla birlikte Mahkeme, İslamiyet'in Sünni anlayışına nazaran Alevilik inancının farklı özellikleri ve başvuranların, ulusal mahkemeler ve Mahkeme önünde gerçekleştirilen birçok inceleme tarafından desteklenen iddiaları dikkate alındığında ilgililerin meşru olarak, söz konusu dersin öğretim şekillerinin, Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi açısından bir sorun oluşturabilecek şekilde, çocuklarında kendi değerleriyle okul arasında bir aidiyet çelişkisine yol açabileceği kanaatine varabilecekleri kanısındadır.

- Eğer Sözleşme'ye taraf bir devlet eğitim müfredatında din öğretimine yer veriyorsa, öğrencilerin, okulun verdiği din eğitimiyle ebeveynlerin dini ya da felsefi inançları arasında doğacak bir çatışmayla karşı karşıya kalmalarını olabildiğince önlemesi gerekmektedir. Durum böyle olunca, Türk eğitim sisteminin ebeveynlerin inançlarına saygı gösterilmesini sağlamak amacıyla uygun yeni yöntemlerle donatılıp donatılmadığının belirlenmesi sorunu ortaya çıkmaktadır.

- Diğer taraftan Mahkeme, Türk [eğitim] sisteminin, T.C. vatandaşı olan öğrencilerin sadece iki kategorisi için DKAB dersinden muaf tutulma imkânı sunduğunu dikkate almaktadır; söz konusu öğrencilerin ebeveynleri Hıristiyan ya da Musevilik dinine mensup olmalıdır. Mahkeme'nin, Hasan ve Eylem Zengin Kararı'nda belirttiği gibi, bu durum din derslerinin içeriğinin, bu iki sınıfa mensup öğrencileri, okulun verdiği din eğitimiyle ebeveynlerin dini ve felsefi inançları arasında çatışmayla karşı karşıya bırakılabileceğini zorunlu olarak akla getirmektedir. Bu kararda Mahkeme, tıpkı ECRI gibi bu durumun eleştiriye açık

olduğu, zira “bu dersin gerçekten farklı din kùltùrleriyle ilgili bir ders [olması] halinde, bunu yalnızca Müslùman ocuklara zorunlu kılmak için ortada bir neden bulunma[dığı] kanısına varmıştır.

- Dolayısıyla 2011-2012 öğretim yılında DKAB dersi müfredatında ve ders kitaplarında meydana gelen önemli değişikliklere rağmen, davalı Devletin eğitim sisteminin halen ebeveynlerin inançlarına saygı gösterilmesi için uygun yöntemlerle donatılmadığı görùlmektedir. Mahkeme özellikle Türk eğitim sisteminde, Sünni İslam anlayışından farklı bir dini ya da felsefi inanca sahip ebeveynlerin çocukları için uygun bir seçim imkânı öngörùlmediđini ve çok kısıtlı olan muafiyet mekanizmasının öğrenci ebeveynlerine ağır bir yük yükleme ihtimalinin bulunduğunu ve çocuklarının din dersinden muaf tutulması için dini ve felsefi inançlarını açığa çıkarma gerekliliği getirebileceğini tespit etmektedir. Dolayısıyla somut olayda, Sözleşme’ye Ek 1 No.lu Protokol’ün 2. maddesi ihlal edilmiřtir¹⁵⁰.”

Mahkeme her ne kadar hükümet DKAB müfredatını değiştirmişse de DKAB dersinin Sünni-İslam inancı çerçevesinde şekillendiği, uygun muafiyetin hala bulunmadığını değerlendirmiştir.

3.5. ZORUNLU DİN DERSİNDEN MUAFİYET HAKKINDA VERİLEN YEREL MAHKEME KARARLARI

1982 tarihli Anayasa yürürlüğe girdiğinden beri, Sünni İslam dini eğitimi verilmesinden en çok Aleviler rahatsız olmuştur. Bu konuda hukuki mücadeleler başlatılmıştır. Konu birden fazla kez AİHM’e de taşınmıştır. Ancak, zorunlu din dersinden muafiyet hususunda gerek İdare Mahkemelerinin gerek Danıştay 8. Dairesi’nin tutarlı bir içtihatının olduğunu söylemenin imkânı yoktur. Tutarlı bir içtihatın olmamasının en önemli sebebi, AİHM tarafından zorunlu din dersi konusunda Türkiye’nin AİHS 1 nolu ek protokolün 2. Maddesinde yer alan eğitim

---

¹⁵⁰AİHM, Mansur Yalçın Ve Diğerleri v. Türkiye. Başvuru no: 21163/11. Karar Tarihi: 16/09/2014. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57932>

hakkı ihlal ettiğine dair Eylem Zengin v. Türkiye ve Mansur Yalçın v. Türkiye kararlarıdır.

AİHM kararlarından önce, Danıştay'ın 8. Dairesi tarafından zorunlu din dersi konusunda verilen kararlar velilerin küçüğün zorunlu din dersinden muafiyetini reddetmesi işleminin haklı olduğu yönündeydi.

Danıştay, 8. Dairesi'nin 1986/518 Esas, 10/02/1987 tarihli ve 1987/54 sayılı kararında, yine Danıştay 8. Dairesi'nin 2002/2939 Esas, 14/04/2003 tarihli ve 2003/1720 sayılı kararında “Anayasa'nın 24. Maddesinde din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin zorunlu olduğu ve velilerin dersten muafiyet taleplerinin kabul edilmesinin imkânı bulunmadığına karar verilmiştir¹⁵¹.”

Danıştay 8. Dairesi yine zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin programının iptali için açılan davayı 1997/6285 Esas sayılı dosyasında incelemiş, 15/05/2000 tarihli ve 2000/3653 sayılı kararı vermiştir. Mahkeme: “Anayasa ve Milli Eğitim Temel Kanunu hükümlerinden bahisle, din ve ahlak bilgisi dersleri ile amaçlananın öğrencilere din eğitimi vermek değil, genel olarak dinler ve toplumumuzun din yapısı göz önüne alınarak daha çok İslam dini hakkında bir kültür kazandırmak olduğunun ortaya çıktığı, bu nedenle, iptali istenilen programda Anayasaya, Milli Eğitim Temel Kanununa, laiklik ilkesine ve hukuka aykırılık görülmediği belirtilerek¹⁵².” dava reddedilmiştir.

Halbuki, daha önce de söz ettiğimiz üzere, Anayasa'nın 24. Maddesi, ikili bir ayrıma gitmiş din kültürü ve ahlak bilgisi eğitimini zorunlu kılarken, belli bir dinin eğitimini velilerin talebine bağlı kılmıştır. Bu nedenle söz konusu karar hukuka aykırıdır.

Danıştay ve AİHM kararlarının temelini de bu nokta oluşturmaktadır. Gerçekten zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde tarafsız, tüm dinlere eşit mesafede

---

¹⁵¹Danıştay, 8. Dairesi'nin 1986/518 Esas, 10/02/1987 tarihli ve 1987/54 sayılı kararı ve Danıştay 8. Dairesi'nin 2002/2939 Esas, 14/04/2003 tarihli ve 2003/1720 sayılı kararı

¹⁵² Danıştay 8. Dairesi'nin 1997/6285 Esas 15/05/2000 tarihli ve 2000/3653 sayılı kararı

yaklaşan bir din kültürü eğitimi mi verilmektedir yoksa Sünni İslam dini eğitimi mi?

Danıştay 8. Dairesi, 09/10/2007 tarihli Eylem Zengin kararından sonra, söz konusu zorunlu din dersinin, Sünni İslam dini eğitimi olduğuna hükmetmiştir.

Danıştay 8. Dairesi'nin 2006/4107 Esas 28/12/2007 tarihli ve 2007/7481 sayılı kararı bu yöndedir. Daire: “söz konusu kararda zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin müfredatını inceleyerek dersin din eğitimi olduğuna ve bu nedenle, velinin muafiyet talebinin kabul edilmesi gerektiğini”¹⁵³ vurgulamıştır.

Danıştay 8. Dairesi söz konusu kararlarında: Anayasa Mahkemesi 1997/62 Esas, 19/09/1998 tarihli ve 1998/52 karar sayılı ilamına atıfta bulunmuştur. Anayasa Mahkemesi: “Anayasa'nın 24. maddesinin ilk fıkrasında herkesin, vicdan, dinî inanç ve kanaat özgürlüğüne sahip olduğu belirtilmiş, ikinci fıkrasında da bu özgürlüğün doğal bir sonucu olarak özgürlüklerin kötüye kullanılmasını yasaklayan 14. madde hükümlerine aykırı olmamak koşuluyla ibadetin dinî ayin ve törenlerin serbest olduğu vurgulanmıştır. Üçüncü fıkrada, kimsenin, ibadete, dinî ayin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacağı; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamayacağı ve suçlanamayacağı ilkesine yer verilmiştir.

Bu kurallarla, anlam ve kapsamı belirlenen din ve vicdan özgürlüğü, yalnız kişilerin diledikleri inanç ve kanaata sahip olmalarını değil, olmamalarını da güvenceye almaktadır. Anayasal sınırlar içinde, herkesin dinini seçme ve inancını açıklama konusundaki özgürlüğü, demokratik, lâik bir hukuk devletinde yasakoyucunun her türlü etkisinin dışındadır. Devlet, her türlü din ve inanca aynı uzaklıktadır. Devletin dinlerden birini seçmesi, ayrı dinlere bağlı yurttaşlar yönünden eşitlik ilkesine de aykırı düşer. Bu nedenle, lâiklik ilkesi din ve vicdan özgürlüğünün en önemli güvencesidir.

---

¹⁵³ Danıştay 8. Dairesi'nin 2006/4107 Esas 28/12/2007 tarihli ve 2007/7481 sayılı kararı

Lâik devletin, doğası gereği resmî bir dininin bulunmaması, belli bir dine üstünlük tanımamasını, onun gereklerini yasalar ve diğer idarî işlemlerle geçerli kılmaya çalışmamasını gerektirir. Bu bağlamda, lâik bir devlette belli bir dinin, eğitim ve öğretimi zorunlu hale getirilemez¹⁵⁴.”

Danıştay 8. Dairesi'nin 2006/4107 Esas 28/12/2007 tarihli ve 2007/7481 sayılı kararında devamla: “Anayasa'nın 24. maddesinin dördüncü fıkrasına göre, din ve ahlâk eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcilerinin isteğine bağlıdır.

Din ve ahlâk eğitim ve öğretiminin devletin gözetim ve denetimi altında yapılmasının nedeni, maddenin gerekçesinde de belirtildiği gibi bu konudaki eğitim ve öğretim özgürlüğünün kötüye kullanılmasını engellemektir. Dinler hakkında yansız ve tanıtıcı bilgiler vermek ve ahlâki değerleri benimsetmek amacıyla din kültürü ve ahlâk öğretimi dersleri ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasına alınmıştır. Din eğitimi yerine "din kültürü" dersinden söz edilmesi de bu amacı açıkça ortaya koymaktadır. Bunun dışındaki din eğitimi ve öğretimi, ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin iznine bağlı tutulmuştur.’ Söz konusu eğitimin, din eğitimi olduğundan bahisle küçüğün dersten muaf tutulmasına, idari işlemin iptaline¹⁵⁵.” karar vermiştir.

Zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin ‘din eğitimi’ olduğu ve velisinin talebi ile küçüğün muaf tutulması gerektiği yönünde verilen bir diğer karar ise İstanbul 5. İdare Mahkemesi'nin 2005/2541 Esas 12/10/2006 tarihli ve 2005/2285 sayılı kararıdır. Bu karar Danıştay 8. Dairesi 2006/679 Esas, 29/02/2008 tarihli ve 2008/1461 sayılı kararı ile onanmıştır.

¹⁵⁴ Anayasa Mahkemesi 1997/62 Esas, 19/09/1998 tarihli ve 1998/52 karar sayılı ilamı için: <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/7f4da3ba-ac36-461f-a109-d289847e444e?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>

¹⁵⁵ Danıştay 8. Dairesi'nin 1997/6285 Esas, 15/05/2000 tarihli ve 2000/3653 sayılı kararı ve Danıştay 8. Dairesi'nin 2006/4107 Esas 28/12/2007 tarihli ve 2007/7481 sayılı kararı

İstanbul 5. İdare Mahkemesi'nin 2005/2541 E. ve 12/10/2006 tarihli ve 2005/2285 sayılı kararında, Mahkeme: "Gerek Anayasa'nın 24. Maddesinin 1. Fıkrası ile, gerekse İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşmenin 9. maddesi hükmü ile herkesin dini inanç özgürlüğü korunmuştur. Anayasa'nın 24. maddesinin beşinci fıkrasında; Millî Eğitim Bakanlığı tarafından İslam dininin öğretimine yönelik olarak zorunlu dersler arasında sayılan din kültürü ve ahlak öğretimi, Din Kültürü Ve Ahlak öğretiminin İslam dinine mensup olanlar için zorunlu ders olarak kabul edildiği, bunun aksi düşüncenin aynı maddenin 1. Fıkrasında yer alan dini inanç hürriyetinin korunması amacıyla bağdaşmayacağı kabul edilmelidir." Yönündeki gerekçesinden sonra, "...zorunlu olarak okutulan din kültürü ve ahlak öğretimi dersinin dava dilekçesinde dini ve felsefi inancına uygun olmadığını belirten davacının herhangi bir din mensubu olduğuna bakılmaksızın, temel hak ve hürriyetlerden olan dini inanç özgürlüğünün uygulanması kapsamında çocuğunun zorunlu sayılan din kültürü ve ahlak öğrenimi dersinden muaf tutulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır." Gerekçesi ile nihai karar kurulmuştur¹⁵⁶. Bu karar hem Anayasanın 24. maddesinin 1., 2. ve 3. Fıkralarını ve aynı zamanda AİHS'nin 9. maddesi ile Ek 1 Nolu Protokolün 2. Maddesi ile aynı doğrultudadır.

İstanbul 5. İdare Mahkemesinin yukarıda sunulan kararı davalı idare tarafından temyiz edilmiştir. Danıştay 8. Dairesi 2006/679 Esas, 29/02/2008 tarihli ve 2008/1461 sayılı kararı ile Yerel Mahkeme kararı onanmıştır.

Danıştay 8. Dairesi: "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararında özetle; Türkiye'de ilk ve ortaöğretim kurumlarında verilen din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminin rehber ülkelerinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine aykırı bir yönünün olmadığı, ancak eğitim sisteminde din dersleriyle ilgili tarafsızlık ve çoğulculuk koşullarının yerine getirilmemesi ve ebeveynlerin inançlarına saygı gösterilmemesini sağlayacak uygun bir yöntem sunulmaması nedeniyle, sistemin

---

¹⁵⁶ İstanbul 5. İdare Mahkemesi'nin 2005/2541 E. ve 12/10/2006 tarihli ve 2005/2285 sayılı kararı

yetersiz olmasından ötürü Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin ihlal edildiği belirtilmiştir.

Devletin eğitim ve öğretimle ilgili olarak üzerine düşen görevleri yerine getirirken müfredatta yer alan bilgilerin nesnel ve çoğulcu bir şekilde aktarılmasına dikkat etmesi ve ebeveynlerin dini ve felsefi kanaatlerine saygı göstermesi gerekmektedir.

Anayasamızın 24. maddesine göre din kültürü ve ahlak öğretiminin ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında olduğu kuşkusuzdur. Ancak bu öğretimin Anayasanın öngörmüş olduğu amaca uygun bir müfredat ile verilmesi gerekmektedir. Müfredatın içeriğinin ise nesnel ve çoğulcu bir niteliğe sahip olması, kişinin dininin bir ayırım ve eşitsizlik unsuru olarak kullanılmaması ve devletin dinler ve inanç sistemleri karşısında tarafsız kalarak bütün dinsel inançları eşdeğer görmesi gerekmektedir. Öğretimde uygulanan müfredatın belirli bir din anlayışını esas alması durumunda, bunun Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi olarak kabul edilemeyeceği ve din eğitimi halini alacağı açıktır. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince öğretime ilişkin müfredatta yapılan ve sunulan kararda hüküm kurmaya yeterli olarak görülen tespitler uyarınca, ülkemizde çoğulculuk anlayışı içerisinde, nesnel ve rasyonel bir şekilde din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminin verilmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu durumda, Anayasanın 24. maddesinde, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminin zorunlu olduğunun belirtilmesi, ilk ve ortaöğretim kurumlarında verilen öğretimin adının din kültürü ve ahlak bilgisi olmasına rağmen içerik olarak din kültürü ve ahlak bilgisi öğretimi olarak kabul edilemeyeceği açık olduğundan ve din eğitiminde de ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlı olması karşısında, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin bu içeriği ile zorunlu tutulmasında hukuka aykırılık bulunmamaktadır¹⁵⁷.” Gerekçesi ile yerel mahkemenin vermiş olduğu kararı onamıştır.

---

¹⁵⁷ Danıştay 8. Dairesi 2006/679 Esas, 29/02/2008 tarihli ve 2008/1461 sayılı kararı için bkz: <http://www.aihmiz.org.tr/aktarimlar/dosyalar/1352450994.pdf>

İzmir 1. İdare Mahkemesi de 2007/137 Esas, 17/05/2007 tarihli ve 2017/577 sayılı kararı ile, velinin hangi dini benimsediğine bakılmaksızın, talepleri doğrultusunda söz konusu dersten muaf tutulması gerektiği yönünde karar verilmiştir. Ancak Mahkeme diğer davalardan farklı olarak Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın 09/07/1990 tarihli ve 1 sayılı kararının da zorunlu din dersi hususunda nasıl yorumlanması gerektiğine dair bir yol göstermektedir.

İzmir 1. İdare Mahkemesi: “Anayasa'nın 24. Maddesinin 5. Fıkrasında; Millî Eğitim Bakanlığı tarafından İslam dini öğretimine yönelik olarak zorunlu ders olarak kabul edildiği, bunun aksi düşüncenin aynı maddenin 1. Fıkrasında yer alan dini inanç hürriyetinin korunması amacıyla bağdaşmayacağı kabul edilmelidir.

Nitekim, Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın 09/07/1990 tarihli ve 1 sayılı kararda TC. Uyruklu Hristiyanlık Musevi dinlerine mensup öğrencilerin zorunlu olan din kültürü ve ahlak öğretimi dersinden muaf tutulacakları belirtilmiştir. Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu'nun aldığı bu kararlar, ilk ve orta öğretim okullarında İslam dini öğretimine yönelik olarak okutulan din kültürü ve ahlak öğretimi dersinden İslam dinine mensup olmayanların muaf tutulmasının amaçlandığı anlaşıldığından, herhangi bir dine mensup olmayanlar kişilerin velisi çocukların da yukarıda yazılı yasal düzenlemelere ve bu düzenlemelerin amacına uygun olacağı açıktır. Bu durumda, davalı idareye yaptıkları başvuruda ve dava dilekçesinde, okulda zorunlu olarak okutulan din kültürü ve ahlak öğretimi dersinin dini ve felsefi inançlarına uygun olmadığını belirten davacıların herhangi bir din mensubu olduğuna bakılmaksızın, temel hak ve hürriyetlerden olan dini inanç özgürlüğünün uygulanması kapsamında çocuğun zorunlu sayılan din kültürü ve ahlak öğretimi dersinden muaf tutulması gerektiği sonucuna varıldığından bu istemin reddine ilişkin dava konusu işlemde hukuka uyarlılık bulunmamaktadır¹⁵⁸.” denmiştir.

---

¹⁵⁸ İzmir 1. İdare Mahkemesi de 2007/137 Esas, 17/05/2007 tarihli ve 2017/577 sayılı kararı için bkz: <http://www.aihmiz.org.tr/aktarimlar/dosyalar/1352453529.pdf>

Yerel Mahkeme kararı, Danıştay 8. Dairesi'nin 2007/8365 Esas, 15/05/2009 tarihli 2009/3238 sayılı kararı ile onanmıştır.

Görüldüğü üzere, sadece Hristiyan ve Musevi velilerin çocuklarının zorunlu din dersinden muaf tutulması yönündeki Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın 09/07/1990 tarihli ve 1 sayılı kararı amaca uygun yorumlanması gerektiği; zorunlu olarak okutulan din kültürü ve ahlak öğretimi dersinden, söz konusu dersin dini ve felsefi inançlarına uygun olmadığını belirten velilerin çocuklarının hangi dine mensubu olduğuna bakılmaksızın dersten muaf tutulması gerekir demiştir Mahkeme. Böylelikle, velilerin inançlarını belgelendirmeden söz konusu dersten muaf tutulmalarının önü açılmıştır. Kuşkusuz bu karar AİHS'nin 9. Maddesinde yer alan din ve vicdan özgürlüğüne de uygundur. Velinin sadece talebi doğrultusunda, dinini açıklamaya gerek duyulmaksızın belli bir dine ait olan eğitiminden çocuğunu muaf tutma hakkı bulunmalıdır.

Sivas İdare Mahkemesi 2009/1259 Esas, 22/07/2010 tarihli ve 2010/870 sayılı kararında ise somut olarak çocuğun almış olduğu din kültürü ve ahlak bilgisi kitapları incelenmiş 'İslam dini' dışındaki inançlara müfredatta yer verilmediğini tespit etmiştir. Bu haliyle, Mahkeme müfredat ile, Anayasa'nın 24. Maddesinde yer alan zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin amacının uyuşmadığına karar vermiştir.

Mahkeme kararında:

“Devletin, eğitim ve öğretimle ilgili olarak üzerine düşen görevleri yerine getirirken, müfredatta yer alan bilgilerin nesnel ve çoğulcu bir şekilde aktarılmasına dikkat etmesi gerekmektedir. Öğretimde uygulanan müfredatın belirli bir din anlayışını esas alması durumunda, bunun Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi olarak kabul edilemeyeceği ve din eğitimi alacağı açıktır...Bu açıdan, uyuşmazlık incelendiğinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı ve Kılavuzu ile İlköğretim 7. ve 8. Sınıf din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitaplarının incelenmesinden; ilköğretim 7. ve 8. Sınıf kitaplarında okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi içeriğinde İslam dinine yönelik öğretinin ağırlıklı olarak

işlendiği, Kur-an'ı Kerim'de yer alan sure ve ayetlerin ile Hz. Muhammedin hadislerine yer verilmek suretiyle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin işlenmesi yoluna gidildiği bu durumun ise belli bir dinin öğretisinin öğretilmesine yönelik olduğu, nesnel ve çoğulcu olmadığı, devletin dinler karşısında tarafsız kalarak bütün dinsel inançları eşdeğer görmesi gerektiği gerçeği ile bağdaşmadığı, bu haliyle ülkemizde ilköğretim 7. ve 8. Sınıflarda çoğulculuk anlayışı içerisinde nesnel ve rasyonel bir şekilde din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminin verilmediği sonucuna ulaşılmıştır...Dersinin teorik ve pratik uygulamasının farklı olduğu ve derste verilen eğitimin ailenin felsefi ve dini görüşlerine aykırı olduğu gerekçesiyle, çocuklarının din dersinden muaf tutulmasını isteyen aileyi haklı buldu. 'Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin Anayasanın öngördüğü amaca uygun bir müfredatla verilmemesi, içeriğinin nesnel ve çoğulcu olmaması ve devletin dinler karşısında tarafsız kalarak bütün dinsel inançları eşdeğer görme gerçeğiyle bağdaşmadığı' sonucuna varıldığından yürürlükte olan öğretim programı esas alınarak okutulan din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin bu haliyle hukuka uygun olmadığını belirtti¹⁵⁹.”

Danıştay 8. Dairesi'nin 2008/3682 Esas sayılı dosyasında vermiş olduğu 07/03/2011 tarihli ve 2011/1323 sayılı kararı da AİHM kararlarına uygun olarak verilmiştir. Danıştay 8. Dairesi kararında:

“Muafiyet usulünün uygun bir yöntem olmadığı ve din derslerinde öğretilenin, çocukların üzerinde okul ile kendi değerleri arasında bağlılık çatışmasına yol açabileceğini haklı olarak düşünecek ebeveynlere yeterince koruma sağlayamadığı, bu durumun Sünni İslam'dan farklı dine veya felsefi inançlara sahip ebeveynlerin çocukları için uygun bir seçim yapma imkanının öngörülmediği koşullarda geçerli olduğu ve din veya inançlara sahip aileleri ağır bir yük altına sokabileceği ve onları, çocuklarının din dersinden muaf tutulmaları için dini ya da felsefi inançlarını ifşa etmeye mecbur kılmaktadır.

---

¹⁵⁹ Sivas İdare Mahkemesi 2009/1259 Esas, 22/07/2010 tarihli ve 2010/870 sayılı kararında: <http://www.aihmiz.org.tr/aktarımlar/dosyalar/1352454329.pdf>

Devletin, eğitim ve öğretimle ilgili olarak üzerine düşen görevleri yerine getirirken, müfredatta yer alan bilgilerin nesnel ve çoğulcu bir şekilde aktarılmasına dikkat etmesi ebeveynlerin dini ve felsefi kanaatlerine saygı göstermesi gerekmektedir.

Anayasa madde 24. Maddesine göre din kültürü ve ahlak öğretiminin ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında olduğu kuşkusuzdur. Ancak bu, öğretimin çoğulcu olması, kişinin dininin bir ayırım ve eşitsizlik unsuru olarak kullanılmaması ve devletin dinler karşısında tarafsız kalarak, bütün dinsel inançları eşdeğer görmesi gerekmektedir. Öğretimde uygulanan müfredatın belirli bir dini esas alması durumunda, bunun din kültürü ve ahlak dersi olarak kabul edilemeyeceği ve din eğitimi halini alacağı açıktır.

Bu durumda, Anayasa'nın 24. Maddesinde, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminin zorunlu olduğunun belirtilmesi, ilk ve orta öğretim kurumlarında verilen öğretim adının din kültürü ve ahlak bilgisi olmasına rağmen, içerik olarak din kültürü ve ahlak bilgisi öğretimi olarak kabul edilemeyeceği açık olduğundan ve din eğitiminin de ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlı olması karşısında, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin bu içeriği ile zorunlu tutulmasında hukuka uyarlık bulunmamaktadır¹⁶⁰." denmektedir.

Danıştay 8. Dairesi'nin bu kararında belirtmiş olduğu hususlar oldukça önemlidir. Danıştay 8. Dairesi yine din kültürü ve ahlak bilgisi eğitiminin Sünni İslam dini eğitimi olduğu; ancak çocuğun Sünni İslam dini eğitimi almasıyla, okul ile velilerin değerleri arasında bağlılık çatışmasına yol açılacağı, bundan küçüğün korunması için uygun bir muafiyet usulünün öngörülmesi gerektiği vurgulamıştır.

Danıştay 8. Dairesi en son 2014/8515 Esas, 11/11/2014 tarihli ve 2014/8417 sayılı kararında, Daire: AİHM'in Hasan ve Eylem Zengin, Mansur Yalçın kararlarına atıfta bulunarak, "4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf ders kitaplarının dinsel çeşitlilikten uzak

---

¹⁶⁰ Danıştay 8. Dairesi'nin 2008/3682 Esas sayılı dosyasında vermiş olduğu 07/03/2011 tarihli ve 2011/1323 sayılı kararı

olduğuna, din kültürü ve ahlak bilgisi dersi değil de din eğitimi olduğunu, belli bir dine ait olan eğitimin de ancak velilerin talebine bağlı olduğunu belirtmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince Mansur YALÇIN kararında ve bu kararda atıfta bulunulan Hasan ve Eylem ZENGİN kararında, müfredata ilişkin olarak yapılan tespitlerin bu davada da karara dayanak alınabileceği ve hüküm kurmaya yeterli olduğu kabul edilerek; ülkemizde çoğulculuk anlayışı içerisinde, nesnel ve rasyonel bir şekilde ‘din kültürü ve ahlak bilgisi’ öğretiminin verilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda, Anayasanın 24. maddesinde, "din kültürü ve ahlak bilgisi" ğretiminin zorunlu olduğunun belirtilmesi, ilk ve ortaöğretim kurumlarında verilen öğretimin adının ‘din kültürü ve ahlak bilgisi’ olmasına rağmen, içerik olarak ‘din kültürü ve ahlak bilgisi’ ğretimi olarak kabul edilemeyeceği açık olduğundan ve din eğitiminin de ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlı olması karşısında, ailesinin dini inanç (ya da inançsızlıklarına) ve felsefi düşüncelerine uygun olmadığını iddia eden davacıların, çocuklarının müfredatın bu içeriği ile okulda zorunlu olarak okutulan ‘din kültürü ve ahlak bilgisi’ dersinden muaf tutulmamasında hukuka uyarlık bulunmamaktadır. Açıklanan nedenlerle; Antalya 3. İdare Mahkemesi'nin 31.01.2013 tarih E:2013/48, K:2013/105 sayılı kararının bozulmasına¹⁶¹." karar vermiştir.

Yine, İstanbul 9. İdare Mahkemesi'nin 2016/95 Esas, 26/10/2017 tarihli ve 2016/1521 sayılı ilamında “Anayasa'nın 24. Maddesinde zorunlu olarak müfredatta yer alacağı belirtilen dersin din kültürü ve ahlak bilgisi dersi olduğunu, ancak verilen eğitimin ‘din eğitimi’ olduğu, velilerin belirli bir dinin çocukları tarafından alınması yönünde talepleri bulunmadığı, söz konusu eğitimin bu haliyle laiklik ilkesine aykırı olduğu, çocuğun dersten muaf tutulması gerektiğine” karar verilmiştir.

Söz konusu Mahkeme kararında:

---

¹⁶¹ Danıştay 8. Dairesi'nin 2014/8515 Esas, 11/11/2014 tarihli ve 2014/8417 sayılı kararı

“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 1 No'lu Protokolünün 11 No'lu Protokol ile değiştirilen "Eğitim Hakkı" başlıklı 2. maddesine, Türkiye tarafından 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu gerekçe gösterilerek çekince konulmuş ise de 1 No'lu Protokolün ‘Eğitim Hakkı’ başlıklı 2. maddesinde; ‘Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.’ düzenlemesine yer verilmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin 16/09/1998 gün ve E:1997/62, K:1998/52 sayılı kararında; "Laik devletin, doğası gereği resmi bir dininin bulunmaması, belli bir dine üstünlük tanımamasını, onun gereklerini yasalar ve diğer idari işlemlerle geçerli kılmaya çalışmamasını gerektirir. Bu bağlamda, laik bir devlette belli bir dinin, eğitim ve öğretimi zorunlu hale getirilemez.... Dinler hakkında yansız ve tanıtıcı bilgiler vermek ve ahlaki değerleri benimsetmek amacıyla din kültürü ve ahlak öğretimi dersleri ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasına alınmıştır. Din eğitimi yerine ‘din kültürü’ dersinden söz edilmesi de bu amacı açıkça ortaya koymaktadır. Bunun dışındaki din eğitimi ve öğretimi, ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin iznine bağlı tutulmuştur.’ değerlendirmeleri yer almıştır...Öte yandan, ebeveynlerin, çocuklarını kendi dini ve felsefi kanaatleri doğrultusunda yönlendirebileceğinden; din derslerine katılmalarının tamamen isteğe bağlı hale getirilerek, din derslerine katılmamayı tercih edebilecekleri en tabii haklarıdır. Bu durumda, Anayasa'nın 24. maddesinde, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminin zorunlu olduğunun belirtilmesi, ilk ve ortaöğretim kurumlarında verilen öğretimin adının din kültürü ve ahlak bilgisi olmasına rağmen, din eğitiminin, ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlı olarak verilmesi, küçüklerin kanuni temsilcilerinin, çocuklarına okulda din kültürü dersinin verilmesini istemedikleri takdirde, din kültürü ve ahlak bilgisi dersini almaya zorlanamayacakları en temel hakları olduğundan, dava konusu işlemde hukuka uyarlık bulunmadığı¹⁶²” sonucuna varılmıştır.

---

¹⁶² İstanbul 9. İdare Mahkemesi'nin 2016/95 Esas, 26/10/2017 tarihli ve 2016/1521 sayılı kararı

İstanbul 2. İdare Mahkemesi 2016/1587 Esas sayılı dosyasında vermiş olduğu 20/04/2017 tarihli ve 2017/974 sayılı kararında okulda verilen din dersinin, kendi dini ve felsefi inançları ile uyumlu olmadığını belirtilen velinin çocuğunun dersten muaf tutulması gerektiğini belirtmiştir.

Kararda:

“Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu, 9 Temmuz 1990 tarihli ve 1 sayılı kararıyla ilk ve orta öğretim okullarında İslam dini öğretimine yönelik olarak okutulan din dersinden bu dine mensup olmayanların muaf tutulmasını amaçlamıştır. Herhangi bir dine mensup olmayan velilerin çocuklarının da bu muafiyet kapsamında değerlendirilmesinin, bu düzenlemelerin amacına uygun olacağı açıktır. Bu durumda din eğitim ve öğretiminin ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlı olduğu anlaşılmalı olarak birlikte, okulda zorunlu olarak okutulan din dersinin, kendi dinsel ve felsefi inançlarına uygun olmadığını belirten davacının herhangi bir din mensubu ya da ateist olup olmadıklarına bakılmaksızın, temel hak ve hürriyetlerden olan dini inanç özgürlüğünün uygulanması kapsamında davacının zorunlu sayılan din dersinden muaf tutulması gerektiği sonucuna varıldığından, bu talebin reddine ilişkin işlem hukuka uygun değildir. Nitekim Danıştay 8. Dairesi'nin 2013/4877 Esas Sayılı, 21/11/2014 tarihli ve 2014/9019 sayılı kararı da bu yöndedir. Açıklanan nedenlerle dava konusu işlemin (Kadıköy Milli Eğitim Müdürlüğünün ret işleminin) iptaline oybirliğiyle karar verilmiştir¹⁶³.” İfadeleri kullanılmıştır.

İstanbul 4. İdare Mahkemesi 2017/57 Esas, 31/05/2017 tarihli ve 2017/1233 sayılı kararında yine çocuğa zorunlu din dersi verilmesinin hukuka aykırı olduğuna hükmetti. Söz konusu kararda: “zorunlu din dersi konusunda verilen önceki kararlarla uyumlu bir şekilde okulun verdiği din eğitimi ile, ebeveynlerin dini ve felsefi inançlarının çatışabileceği, eğer dersin gerçekten de din kültürü ve ahlak bilgisi eğitimi verdiği kabul edilirse, hiçbir dine mensup öğrencinin söz konusu

---

¹⁶³İstanbul 2. İdare Mahkemesi 2016/1587 Esas sayılı dosyasında vermiş olduğu 20/04/2017 tarihli ve 2017/974

dersten muaf tutulmasına gerek olmayacağı, ancak söz konusu dersin ‘İslam dini’ eğitimi olduğunu bu halde, velilerin talebi doğrultusunda çocuğun dersten muaf tutulması gerektiği sonucuna varılmıştır. Ancak söz konusu kararın, zorunlu din dersi konusunda verilen önceki kararlardan önemli bir farklılığı bulunmaktadır. Kararda Hristiyan ve Musevi velilerin çocuklarının söz konusu dersten muaf tutulması mümkünken, tanrı tanımaz (Ateist) velilerin çocuklarına bu hakkın tanınmamasının eşitlik ilkesine aykırı bulmuştur...Ebeveynlerin çocuklarının söz konusu dersten muaf tutulabilmeleri için Hristiyan ve Musevi dinlerine mensup olduklarını okula önceden bildirmeleri zorunluluğunun Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. maddesi çerçevesinde sorun yaratabileceği, ayrıca din derslerinin içeriğinin, bu iki sınıfa mensup öğrencileri, okulun verdiği din eğitimiyle ebeveynlerin dini ve felsefi inançları arasında çatışmayla karşı karşıya bırakılabileceğini zorunlu olarak akla getirdiği; ....söz konusu dersin amacı özellikle İslam dinini öğretmek ise, bu ders çocukların ve ebeveyninin din özgürlüğünü korumak adına zorunlu olmaması gerektiği; Ayrıca, sadece T.C. uyruklu Hristiyanlık ve Musevilik dinlerine mensup olan öğrencilere muafiyet tanınmasının, bu iki din dışında başka dinlere inanan, hiçbir dine inanmayan ya da tanrı tanımaz kişiler ile Hristiyanlık ve Musevilik dinlerine inanan kişiler arasında din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden muaf tutulma noktasında eşitsizlik yaratacağı da açıktır. Bu durumda, yukarıda atıf yapılan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin vermiş olduğu ihlal kararları ve sadece Hristiyanlık ve Musevilik dinlerine inanan öğrencilere din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden muafiyet imkanının tanınmasının, diğer dinlere inanan, hiç bir dine inanmayan ya da tanrı tanımaz kişiler açısından eşitsizlik yaratacak olması karşısında, davacının çocuğunun Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muaf tutulması talebiyle yaptığı başvurunun reddine ilişkin dava konusu işlemde hukuka uyarlık bulunmamaktadır¹⁶⁴.” ifadelerini kullanmıştır.

Antalya 4. İdare Mahkemesi'nin 2015/804 Esas sayılı dosyasında vermiş olduğu 18/11/2016 tarihli ve 2016/1133 sayılı kararında:

---

¹⁶⁴ İstanbul 4. İdare Mahkemesi 2017/57 Esas, 31/05/2017 tarihli ve 2017/1233 sayılı karar

“Anayasanın 24. maddesine göre din kültürü ve ahlak öğretiminin ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında olduğu kuşkusuzdur. Ancak, bu öğretimin Anayasanın öngördüğü amaca uygun bir müfredatla verilmesi gerektiği, içeriğinin nesnel ve çoğulcu olması, kişinin dininin bir ayırım ve eşitsizlik unsuru olarak kullanılmaması ve devletin dinler karşısında tarafsız kalarak, bütün dinsel inançları eşdeğer görmesi gerekmektedir. Öğretimde uygulanan müfredatın belirli bir din anlayışını esas alması durumunda, bunun "din kültürü ve ahlak bilgisi" dersi olarak kabul edilemeyeceği ve ‘din eğitimi’ halini alacağı açıktır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine 16.09.2014 gün ve Başvuru No:21163/11 sayılı başvuru ile açılan ‘Masur Yalçın ve Diğerleri’ kararında özetle Türkiye’de ilk ve ortaöğretim kurumlarında verilen ‘din kültürü ve ahlak bilgisi’ öğretiminin rehber ilkelerinin (din kültürü, ahlak bilgisi ve manevi değerler) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine aykırı bir yönünün olmadığı, ancak eğitim sisteminde (Hasan ve Eylem ZENGİN kararından sonra her ne kadar Alevi inancına ilişkin olarak değişiklik yapılmış ise de), din dersleriyle ilgili tarafsızlık ve çoğulculuk koşullarının yerine getirilmemesi ve ebeveynlerin inançlarına saygı gösterilmesini sağlayacak uygun bir yöntem sunulmaması nedenleriyle, sistemin yetersiz olmasından ötürü Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin ihlal edildiği belirtilmiştir....Bu durumda, T.C. Anayasasının 24. maddesinde hiç bir ayırım yapılamadan tüm vatandaşlar için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu olduğunun belirtilmesine ve ilk ve ortaöğretim kurumlarında verilen öğretimin adının "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" olmasına rağmen, bu dersin içerik olarak "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" öğretimi olarak kabul edilemeyeceği açık olduğundan ve din eğitiminin de ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcilerinin talebine bağlı olması karşısında ailesinin dini inanç (ya da inançsızlıklarına) ve felsefi düşüncelerine uygun olmadığını iddia eden davacının çocuğunun din eğitiminden muaf tutulması yolunda yaptığı başvurunun reddi yönünde tesis edilen işlemde hukuka uygunluk bulunmamaktadır¹⁶⁵.” denmiştir.

---

¹⁶⁵ Antalya 4. İdare Mahkemesi'nin 2015/804 Esas sayılı dosyasında vermiş olduğu 18/11/2016 tarihli ve 2016/1133 sayılı kararı

Söz konusu karara karşı, Elmalı Kaymakamlığı istinaf yoluna başvurmuş, Konya Bölge İdare Mahkemesi Başkanlığı Konya 3. İdari Dava Dairesi tarafından karar 2017/210 esas sayılı dosyasında yeniden incelenmiştir. Daire 20/06/2017 tarihinde 2017/622 sayılı kararında: "İstinaf yoluna gidilen mahkeme kararında, 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanununun 49. maddesinin 1. fıkrasında sayılan bozma nedenlerinin bulunmadığı anlaşıldığından, istinaf isteminin REDDİNE¹⁶⁶" karar vermiştir.

Söz konusu zorunlu din dersinin içeriğinden pek çok kişi rahatsız olmakta, çocuklarını bu dersten muaf tutmak isteyen veli sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Basında da ebeveynlerin çocuğunu zorunlu din dersinden muaf tutmak için dava açtıklarına dair haberler basında yer almıştır.

Haberde: "Kumluca'da 4'üncü sınıf öğrencisi E.Z.S.'nin annesi ve babası, tanrıtanımaz olduklarından bahisle çocuklarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muaf tutulması istemiyle Kumluca Kaymakamlığı'na başvurdu. Kaymakamlık, 6 Aralık 2014 tarihli kararında, anne ve babanın bu talebini reddetti. Bu karara karşın E.Z.S.'ye velayetten anne ve babası, Millî Eğitim Bakanlığı ve Kumluca Kaymakamlığı aleyhine Antalya 1'inci İdare Mahkemesi'nde dava açtı.

Açılan davada, iradelerine ve felsefi görüşlerine aykırı bir biçimde dinsel eğitim verildiği, tanrıtanımaz oldukları, nüfus cüzdanlarında yer alan din hanesinin boş olduğu; ...çocukların Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini alırken psikolojik travma yaşadığı, içsel çatışmalar nedeniyle dersi algılamakta zorlandığı ileri sürülerek kaymakamlık işleminin iptali istendi.

Türkiye'de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin Anayasal zorunluluk olduğu, ders programları ve kitaplarının idarelerce hazırlandığı belirtilen Millî Eğitim Bakanlığı'nın savunmasında, herhangi bir din veya felsefi doktrin merkezli olmadığı, bilimsel araştırmaya dayalı bilginin ön planda tutulduğu, batıl ve hurafeye dayalı yanlış bilgilerden arındırıldığı dile getirildi. Ders programının

---

¹⁶⁶ Konya 3. İdari Dava Dairesi'nin 2017/210 Esas, 20/06/2017 tarihli, 2017/622 sayılı kararı:

hedefinin sadece İslam dinine mensup çocuklara değil hangi mezhebi veya felsefi düşünceden olursa olsun tüm çocuklara ve tanrıtanımazlara hitap ettiği de belirtilerek davanın reddi istendi.

Antalya 1'inci İdare Mahkemesi ise kararında, devletin, eğitim ve öğretimle ilgili olarak üzerine düşen görevleri yerine getirirken müfredatta yer alan bilgilerin nesnel ve çoğulcu bir şekilde aktarılmasına dikkat etmesi, ebeveynlerin dini ve felsefi kanaatlerine saygı göstermesi gerektiği belirtildi. Ancak bu öğretimin Anayasa'nın öngördüğü amaca uygun bir müfredatla verilmesi gerektiği, içeriğinin nesnel ve çoğulcu olması, kişinin dininin bir ayırım ve eşitsizlik unsuru olarak kullanılmaması ve devletin dinler karşısında tarafsız kalarak, bütün dinsel inançları eşdeğer görmesi gerekmektedir. Öğretimde uygulanan müfredatın belirli bir din anlayışını esas alması durumunda, bunun din kültürü ve ahlak bilgisi dersi olarak kabul edilemeyeceği ve din eğitimi halini alacağı açıktır¹⁶⁷ ifadelerini kullanmıştır.

Antalya 3. İdare Mahkemesi 2016/1434 Esas sayılı dosyasında verilen 12/07/2017 tarihli 2017/1004 sayılı kararında:

Mahkeme: “Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulunun 09/07/1990 tarih ve 1 sayılı kararında ‘azınlık okulları dışında kalan ilk ve ortaöğretim okullarında öğrenim gören T.C. Uyruklu Hristiyanlık ve Musevilik dinlerine mensup öğrencilerin, bu dinlerden birine mensup olduklarını belgelendirmeleri kaydıyla Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine girmelerinin zorunlu olmadığına’ ilişkin kararı dikkate alındığından söz konusu dersin temel dinlerin tümüyle ilgili bilgi verilmesi, dinlerin nesnel ölçütler kullanılarak değerlendirilmesiyle sınırlı olduğu iddialarıyla çelişki oluşturduğu anlaşılmaktadır...bu dersin içerik olarak ‘Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi’ öğretimi olarak kabul edilemeyeceği açık olduğundan ve din eğitiminin de ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcilerinin talebine bağlı olması karşısında ailesinin dini inanç (ya da inançsızlıklarına) ve felsefi düşüncelerine uygun olmadığını iddia eden davacının çocuğunun din eğitiminden

---

¹⁶⁷ ‘Mahkemeden flaş zorunlu din dersi kararı’ Erişim Tarihi: 16/03/2016
<http://www.hurriyet.com.tr/mahkemeden-flas-zorunlu-din-dersi-karari-40070601>

muaf tutulması yolunda yaptığı başvurunun reddi yönünde tesis edilen işlemlerde hukuka uygunluk bulunmamaktadır¹⁶⁸” denmiştir.

Buraya kadar aktarmış olduğumuz Danıştay ve AİHM kararları, zorunlu din dersinin ‘Sünni-İslam dini’ eğitimi olduğunu, söz konusu dersin içeriğinin ve uygulamasının sistematik telkin boyutuna taşındığını tespit etmiştir. Bu tespiten sonra Danıştay ve AİHM, belli bir dine ait olan eğitimin, velilerin düşünce ve kanaatleri ile uyuşmadığı takdirde, ebeveynin çocuğunu eğitime hakkına saygı göstererek söz konusu zorunlu din dersinden çocuklarını muaf tutma haklarına devletin saygı gösterme yükümlülüğünden bahsedilmiştir. Yine aynı kararlarda, devletin çocuğu din dersinden muaf tutmaması halinde, söz konusu zorunlu din dersinin içeriğini ve uygulamasının çoğulcu anlayışa göre nesnellik ve eleştirel hazırlaması gerektiğini ifade etmiştir.

---

¹⁶⁸ Antalya 3. İdare Mahkemesi 2016/1434 Esas sayılı dosyasında verilen 12/07/2017 tarihli 2017/1004 sayılı karar

SONUÇ

1982 tarihli Anayasa'nın 24. Maddesine göre, ilk ve ortaöğretim kurumlarında din kültürü ve ahlak bilgisi dersi müfredatta zorunlu hale gelmiştir. Ancak, zorunlu din dersi Türkiye Cumhuriyeti' nin kuruluşundan beri 'laiklik' ilkesi ile bağlantılı olarak en çok tartışılan konulardan birdir. Tezin odaklandığı konu söz konusu dersin içeriğinin ve uygulamasının laiklik ilkesi ile çelişmesi ve bu çelişkin muafiyet sistemi ile nasıl çözüleceğine yöneliktir.

Laiklik ilkesinin yorumlanmasındaki farklılığa göre, din dersinin zorunlu veya seçmeli olması hali ile içeriği değişmiştir. Ancak zorunlu din dersi, Türkiye'nin kurulduğu ilk günlerden bugüne devletin toplumun dinine şekil verme aracı olarak kullanılmıştır. Devlet toplumu laikleştirmek için değil, toplumun dini inançlarına şekil vermek amacıyla zorunlu din dersini kullanmıştır. Bu haliyle hem laiklik ilkesine aykırıdır hem de din ve vicdan özgürlüğünü ihlal etmektedir. Vel hasıl bu ders çok kısa bir dönem dışında, Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan bugüne hep öğrencilere verilmiştir.

Örneğin, 1930'lara gelindiğinde imam-hatip mektepleri ile ilahiyat fakültesi kapatılmış, okullarda din derslerinin okutulmasına ise son verilmiştir¹⁶⁹. Ancak, 1948 yılında ilkokul 4. ve 5. Sınıf derslerinde isteğe bağlı olarak, program dışında 1 saatlik din dersi programa dahil edilmiştir. 1967'de ise, liselerde seçmeli din dersi okutulmaya başlanmıştır. 1976'da seçmeli dersler arasına ahlak bilgisi dersi de dahil edilmiştir.

1982 Anayasası ile birlikte din dersi ve ahlak bilgisi dersi birleştirilmiş, ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu dersler arasında yer almıştır. Bu tarihten itibaren ise zorunlu din dersinin varlığı bütünüyle tartışmalı hale gelmiştir. Tartışma zorunlu din dersi müfredatında ve eğitim sisteminde yapılan değişiklikler ile gittikçe artmaktadır. Zira, 2005, 2012 ve 2017 değişiklikleri aşamalı olarak zorunlu din

---

¹⁶⁹ Yüksel Günarslan. Din Ve Vicdan Özgürlüğü ile Laiklik Bağlamında Din Eğitimi ve Öğretimi. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Yıl:5, Sayı:19 2014 s. 1161

dersi eğitimini bütünüyle ‘Sünni İslam’ eğitimi haline getirirken, devlet okulları da imam hatip okullarına dönüşmüştür.

Bu süreçte, zorunlu din dersi de siyasi bir mücadele alanı haline gelmiştir. Tezin odaklandığı konu söz konusu dersin içeriğinin ve uygulamasının laiklik ilkesini, din ve vicdan özgürlüğünü ihlal etmesi ve bu çelişkin muafiyet sistemi ile nasıl çözüleceğine yöneliktir.

Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’nin laik bir hukuk devleti olduğunu, laiklik anlayışı gereği de tüm dinlere eşit mesafede olduğunu not etmek gerekmektedir. Kuşkusuz zorunlu din dersine yaklaşım da Anayasa’da yer alan laiklik ilkesi çerçevesinde okunmalıdır.

Nitekim, Yasa koyucu Anayasa’nın 24. Maddesinde yer alan din dersi konusunda ikili bir ayrıma gitmiştir. ‘Din kültürü ve ahlak bilgisi’ dersinin zorunlu olacağını ‘bunun dışında’ din eğitimi ve öğretiminin ise isteğe bağlı olacağını kaydetmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersi müfredatının genel kültür sahibi bir insanın dinler ve ahlak kuralları/ öğretileri hakkında bilmesi gereken bilgilerden oluşması gerektiği sonucuna varmak mümkündür¹⁷⁰. Ancak zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersi müfredatı, AİHM kararlarında da belirtildiği üzere Sünni İslam inancını öğretmeye ve benimsetmeye yönelik şekillenmiştir. Çocuklar 4. Sınıftan 12. Sınıfa kadar aldıkları zorunlu ve seçmeli dersler yoluyla Sünni İslam dinine yönelik tüm temel bilgileri, ibadetlerini öğrenmekte, dualarını ezberlemekte ve sınava tabi tutulmaktadır. Üstelik zorunlu din dersinin yanında, temel dini bilgiler, Kur’an-ı Kerim ve Peygamberimizi Tanıyalım gibi seçmeye zorunlu bırakılan dersler ile çocuklar adeta imam hatip ortaokulu, lisesinde okuyormuş gibi eğitim görmektedir.

Dersin tüm dinlere eşit mesafede yaklaşan, eleştirel, nesnel ve çoğulcu bir içeriğe sahip olduğundan bahsedebilmenin imkânı bulunmamaktadır. Laiklik ilkesine

---

¹⁷⁰ Kemal Gözler. 1982 Anayasasına Göre Din Eğitim ve Öğretimi. Prof. Dr. Tunçer Karamustafaoğlu’na Armağan, Adalet Yayınevi, ss.317-334, Ankara 2010

aykırı olarak verilen böyle bir din eğitimi, Anayasa'nın 24. Maddesine göre sadece velilerin talebine bağlı olarak çocuklara öğretilenilecektir.

Kaldı ki, Anayasa'nın 24. Maddesi de lafzı gereğince din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin müfredatta zorunlu olarak yer alacağını belirtmiştir. Söz konusu dersten muafiyetin olmayacağından bahsedilmemiştir. Bu halde, muafiyetin sistem içerisinde mümkün olduğunun kabulü gerekir.

AİHM, devlet belli bir dine sahip olsun, olmasın zorunlu din dersinin müfredatta bulunmasında sakınca görmemektedir. Ancak, velilerin kendi çocuklarının nasıl yetiştireceğini, hangi değerleri alacağı konusunda 'eğitim hakkı' bulunmaktadır. Bu halde, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde belli bir dine ait eğitim verilecekse, Mahkeme velilerin kendi çocuklarını düşünce ve kanaatlerine göre yetiştirme hakkına saygı duyularak, söz konusu eğitimden tam ve uygun bir muafiyet sisteminin sağlanması gerektiği kanısındadır. Aynı kanı, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi de paylaşmaktadır.

Türk eğitim sisteminde zorunlu din dersinden muafiyet mümkün olsa da hem muafiyet sistemi hukuken sorunludur hem de muafiyet sistemi çocukları bir değerler çatışmasından korumak üzere şekillenmemiştir. Çocuklar zorunlu din dersinden muaf tutulsalar bile, zorunlu din dersine girmedikleri saatler içerisinde alabilecekleri alternatif dersler veya etkinlikler bulunmamaktadır. Muaf olmaları halinde, bu muafiyetin sadece talebi yönlendirdirildiği okulda mı yoksa, her yerde mi geçerli olacağı konusunda bir açıklama bulunmamaktadır. Kaldı ki, muaf olan çocuğun, herhangi bir ayrımcılığa uğramaması, devletin çocuğa yönelik özel bir koruması da bulunmamaktadır.

Söz konusu muafiyet sistemi nokсандır: Çünkü Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın 09/07/1990 gün ve 1 sayılı kararına göre belgelendirmeleri kaydıyla Hristiyan ve Musevi velilere sağlanmıştır. Velilerin inançlarını açıklamaya mecbur bırakılması ise, düşünce ve vicdan özgürlüğüne aykırıdır. Üstelik söz konusu karar Hristiyanlık ve Musevilik dışında inançları ve tanrıtanımları da dışlamaktadır. Kaldı ki, Türkiye'de toplumsal baskı oldukça yüksektir. Ayrımcılığa uğramamak

adına Hristiyan ve Musevi ebeveynler kimliklerindeki din hanesine çoğunlukla ‘İslam’ yazdırmaktadır. Gerçekte başka dini benimseyen veya atesit olan ebeveynlerin çocuklarına, zorunlu olarak ‘Sünni İslam dini eğitimi’ verilerek aslında, veliler ve çocuklar ikinci kez mağdur edilmektedir.

AİHM’in, Hasan ve Eylem Zengin, Mansur Yalçın ve diğerleri Kararı’nda belirttiği gibi; bu durum, din derslerinin içeriğinin, bu iki sınıfa mensup öğrencileri, okulun verdiği din eğitimiyle ebeveynlerin dini ve felsefi inançları arasında çatışmayla karşı karşıya bırakılabileceğini zorunlu olarak akla getirmektedir. Bu dersin gerçekten farklı din kültürleriyle ilgili bir ders olması halinde, bunu yalnızca Müslüman çocuklara zorunlu kılmak için ortada bir neden bulunmamaktadır.

Hangi dine sahip olursa olsun çocuklarını kendi kanaat ve düşüncelerine göre yetiştirme hakkı bulunan velilere, bu haklarına saygı gösteren devletin ‘tam’ muafiyet sağlaması gerekmektedir.

Her şeyden öte, Müslüman çocukların da küçük yaşta ‘şeytan, melek, cin, cennet, cehennem, sırat köprüsü, ahiret’ gibi soyut ve dogmatik kavramlarla tanışması eleştirel düşünmesini de sınırlamaktadır.

Tezimizde bu düşünceyi destekleyen pek çok Yerel Mahkeme, AİHM ve İnsan Hakları Komitesi kararına yer verilmiştir.

Son tahlilde, halihazırda laiklik ilkesine aykırı olarak verilen ve insan haklarını ihlal eden zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin derhal müfredattan kaldırılması ve söz konusu ders müfredattan kaldırılıncaya kadar, velilerin dinlerini açıklamaya mecbur kalmadan ve hangi inanca sahip olursa olsun, sadece talepleri doğrultusunda küçüğün tamamen ve uygun bir şekilde muaf tutulması, muaf tutulması halinde ayrımcılığa uğramaması konusunda devletin gerekli önlemleri alması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. KİTAPLAR VE MAKALELER

- ACAR, Ayşe İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Dersi Müfredatlarının Mukayesesi (1949-2000), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 2006
- AĞIRBAŞLI, Şennur Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Din Ve Vicdan Özgürlüğü. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, sayı:101. TBB Yayınları, Ankara 2012
- AKYÜZ, Yahya Türk Eğitim Tarihi MÖ. 1000 – MS. 2016. Pegem Akademi 2016
- AKYÜZ, Yahya Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a). 7. Baskı Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1999
- ALTAŞ, Nurullah Türkiye'de Örgün Öğretimde Dinin Yeri (1924-1980 Arası Din Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme), Marife, Sayı 1, ss. 219-229. Bahar 2002
- ARI, Asım Tevhidi Tedrisat ve Laik Eğitim. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 22 (2), 2014
<http://www.gefad.gazi.edu.tr/issue/6765/91026>
- AYHAN, Halis Türkiye'de Din Eğitimi, Dem Yayınları Ankara, 2014
- BAUBÉROUT, Jean Laiklik, Tutku İle Akıl Arasında, Alev Er (çev.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul 2009
- BELORGEY, Jean Michel Laiklik ve Demokrasi Açık Bir Toplumda Laiklik, içinde, (Der.) İbrahim Ö. Kaboğlu, Laiklik ve Demokrasi, (35-47), İmge Kitabevi. Ankara 2001

- BİLGİN, Ahmet Burak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin İç hukuktaki Yeri, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C.22, S.1 2016
- ÇELİK, Edip Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türk Hukukundaki Yeri ve Uygulaması. İdare Hukuku ve İlimler Dergisi, Sayı:1-3, 1988
- ÇELİK, Abdullah. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Eğitim Hakkı. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Yıl:6, Sayı:20 Ocak 2015
- BORATAV, Korkut Aydınlanma, Laiklik ve Bilim. Yeni Bir Aydınlanma İçin Gericiliğe Karşı Aydınlanma Mücadelemiz. Yazılama Yayınevi. İstanbul 2016
- DOĞAN, Recai Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitimi Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar. Cumhuriyetin 75. yılında Türkiye'de Din Eğitimi Öğretimi. Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1999
- ERDOĞAN, Mustafa Sivil Özgürlük Olarak Din ve Vicdan Özgürlüğü. Demokratik Hukuk Devletinde Din ve Vicdan Özgürlüğü, Ensar Neşriyat, ss. 63-80, İstanbul 2002
- GÖZLER, Kemal 1982 Anayasasına Göre Din Eğitim ve Öğretimi. Prof. Dr. Tunçer Karamustafaoğlu'na Armağan, Adalet Yayınevi, ss.317-334, Ankara 2010
- <http://www.anayasa.gen.tr/din-egitimi.htm> Erişim Tarihi: 13/11/2010
- GÖZAYDIN, İftar Türkiye'de Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarına İnsan Hakları Merceğiyle Bir Bakış, Ders

- Kitaplarında insan Hakları II, (Edit. Gürel Tüzün)
Tarih Vakfı Yayınları İstanbul, 2009
- GÜNARSLAN, Yüksel Din Ve Vicdan Özgürlüğü İle Laiklik Bağlamında
Din Eğitimi Ve Öğretimi. Türkiye Adalet Akademisi
Dergisi, Yıl:5, Sayı:19 s.1143-1175. 2014
- GÜNDÜZ, Mustafa Zorunlu Ve Kesintisiz Eğitimin Kısa Tarihi. Eğitime
bakış. Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırmalar
Dergisi. Yıl: 7 Sayı: 21 ss. 3-10
http://www.ebs.org.tr/ebs_files/files/yayinlarimiz/149-egitimbersen.org.tr-149.pdf
- GÜRTAŞ, Ahmet Din Bilgisi I-II. İrfan Yayınevi, İstanbul 1968
- UZUNPOSTALCI, Mustafa
- GÜRTAŞ, Ahmet Atatürk ve Din Eğitimi. Diyanet İşleri Başkanlığı
Yayınları. 2. Basım. Ankara, 1983
- KABAOĞLU, İbrahim.Ö. Anayasa Hukuku Dersleri, Legal Yayıncılık.
İstanbul: 2005
- KARAASLAN, Erol. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yapısı ve
Yargılama Yöntemi. Ankara Barosu Dergisi. Sayı:3
Ankara 2004
- KARAHANOGULLARI, Onur III. Cumhuriyet'te Din Kamu Hizmetinin
Kaldırılması, Laiklik. Ankara Üniversitesi Sosyal
Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt: 72. No: 4. 2017. s.
849-913
- KARATAŞ, Süleyman İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim ve
TABAK, Necla Programına İlişkin Öğretmen Görüşleri. Kuramsal
Eğitimbilim Dergisi, 3 (1), 2010

- KAYMAKCAN, Recai Yeni Ortaöğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı İnceleme ve Değerlendirme Raporu. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi. Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul 2007
- KESKİNER, Emine. Bir İnsan Hakları Meselesi Olarak Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersleri. M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 38 s.5-24 İstanbul: 2010/1
- KOÇAL, AhmetVedat Bir Hegemonya Aracı Olarak Sekülerleş (Tir)Me: Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Laikliğin Politik Ekonomisi. Akademik İncelemeler Dergisi Cilt: 7, Sayı: 2, Sakarya 2012
- KONGAR, Emre 21. Yüzyılda Türkiye, 2000’li Yıllarda, Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, 38. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006
- KURU, Ahmet Reinterpretation of Secularism in Turkey: The Case of the Justice and Development Party’ der. Hakan Yavuz, The Emergence Of A New Turkey: Democracy And The AK Parti. University of Utah Press ss. 136-159. State Lake City: 2006
- LEWİS, Bernard The Emergence Of Modern Turkey, Oxford University Press. London 1962
- MERTER, Feridun 1967’den Günümüze Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Öğretim Programlarında
- KARTAL, Şefik Atatürkçülük ve Türk Kültürü Konuları, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. Sayı: 28. ss 1-26
- Milli Eğitim Bakanlığı 2212 Sayılı Tebliğler Dergisi. Cilt: 49. S. 239. Ankara 1986

- Milli Eğitim Bakanlığı
MORTAŞ, Süleyman
- 2317 Sayılı Tebliğler Dergisi. Cilt: 53. S. 553.
Ankara 1986
Lâiklik, Din-Vicdan Özgürlüğü Ve Eğitim Hakkı Açısından Türkiye’ de Zorunlu Din Eğitimi, Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, Sayı: 108, Şubat 2011
- OKUTAN, Ömer
- Din Eğitimi. Cumhuriyet Döneminde Eğitim. Millî Eğitim Basımevi. İstanbul 1983
- ÖCAL, Mustafa.
- Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi. Dergâh Yayınları. İstanbul, 2017
- ÖCAL, Mustafa
- Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat. Ensar Neşriyat, Ankara, 2008
- ÖCAL, Mustafa
- Kuruluştan Günümüze İmam Hatip Liseleri, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı 6, 1999 ss.201-256
- ÖCAL, Mustafa.
- Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi Ve Öğretimi (1923-1998). Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 1998, Cilt:7 Sayı:7, ss:241-269 Bursa. 1998
- ÖZBUDUN, Ergun
- Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları Ankara 2011
- ÖZENÇ, Berke
- Aihm ve Danıştay Kararlarının Ardından Zorunlu Din Dersleri Sorunu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası Cilt: 66, Sayı: 2, ss:191-226 İstanbul 2008
- ÖZKUL, Fatih.
- Anayasalarımızda Laiklik İlkesi. Ankara Barosu Dergisi. Sayı: 4 Ankara 2014

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/398211>

- SÂRI, Özgür.
ÖNKAL Güncel
Dönüşen Kimlikler Ve Vatandaşlık Bağlamında Laik
Düşünce, seküler Eylem. Avrasya Uluslararası
Araştırmalar Dergisi Cilt:4, Sayı:7 ss. 101-117
Ankara 2015
- SCOTT, Joan Wallach
Örtünmenin Siyaseti. M. Tabur (Çev.) Boğaziçi
Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012
- SOLAK, Mustafa.
Laikliği Doğru Anlamak. Kaynak Yayınları Ankara
2017
- SWINGWOOD, Alan
Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, Çev., O.
Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları. Ankara 1998
- ŞAHİN, Mehmet Can.
Demokrat Parti Dönemi Türkiye’inde Din, Siyaset
ve Eğitim İlişkileri. Toplum Bilimleri Dergisi.
Temmuz- Aralık 2012, Sayı:6 ss. 31-54
- ŞİMŞEK, Eyüp
Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi ve
Öğretimine Dönüş Süreci (1946-1960). Atatürk
Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Dergisi. Sayı 49. ss. 391-414. Erzurum 2013
- ŞİRİN, Tolga
DUYMAZ Erkan
YILDIZ, Deniz
Türkiye’de Din Ve Vicdan Özgürlüğü: Sorunlar,
Tespitler ve Çözüm Önerileri. Türkiye Barolar Birliği
Yayınları. Ankara 2016
[http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/546.p
df](http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/546.pdf)
- ŞEN, Özgür
Türkiye’de Laiklik ve Sol. Yazılama Yayınevi. 2016
- ŞİRİN, Tolga.
Zorunlu Din Dersi Tartışmasının Görünmeyenleri.
Güncel Hukuk Dergisi, İstanbul Mart 2015.

- TANÖR, Bülent Laiklik, Cumhuriyet, Demokrasi”, Laiklik ve Demokrasi, Editör: İ. Ö. Kaboğlu, İmge Yayınları, Ankara, 2001
- TANÖR, Bülent 1982 Anayasası’na Göre Türk Anayasa Hukuku.
YÜZBAŞIOĞLU, Necmi Beta Basımevi. İstanbul 2018
- TURAN, İbrahim Ulusal ve Uluslararası Hukuk Açısından Türkiye’de Din Eğitiminin Yasal Dayanakları. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi sayı: 32 s.77-109. Samsun 2012
<http://dergipark.gov.tr/omuifd/issue/20289/215346>
- TÜZÜN, Işık (Der.) Eğitim Hakkı Ve Eğitimde Haklar Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri Işında Ulusal Mevzuatın Değerlendirilmesi. Yelken Basım İstanbul 2009
- UYAR, Lema İnsan Hakları Yorumları, İnsan Hakları Komitesi Ve Ekonomik, Sosyal Ve Kültürel Haklar Komitesi 1981-2006. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006
- VAHAPOĞU, Hidayet Osmanlı’dan Günümüze Azınlık Ve Yabancı Okullar (Yönetimleri Açısından) Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990
- YILDIZ, İbrahim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi: Zorunlu mu Kalmalı, Yoksa Seçmeli mi Olmalı? Tübav Bilim Dergisi. Cilt:2, Sayı:2. ss. 243-256, Ankara 2009

2. E-KAYNAKLAR

2017-2018 dönemine ait 4. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabı:
<http://img.eba.gov.tr/629/467/45d/618/db1/344/395/b0b/564/1fd/33f/dfa/cc7/9a0/002/62946745d618db1344395b0b5641fd33fdface79a0002.pdf>

2017-2018 dönemine ait 5. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabı:
<http://img.eba.gov.tr/574/26a/8ba/ce5/864/af4/6bb/947/298/bec/c31/c6e/4c7/9a0/02/57426a8bace5864af46bb947298becc31c6e4c79a0002.pdf>

2017-2018 dönemine ait 6. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabı:
<http://img.eba.gov.tr/275/56a/517/7bb/af7/f64/c2d/a74/de6/085/8f7/398/cc7/9a0/01/27556a5177bbaf7f64c2da74de60858f7398cc79a0001.pdf>

2017-2018 dönemine ait 7. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabı:
<http://img.eba.gov.tr/223/369/871/650/056/154/9e9/b66/f92/05f/439/2d6/1c7/9a0/001/2233698716500561549e9b66f9205f4392d61c79a0001.pdf>

2017-2018 dönemine ait 8. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabı:
<http://img.eba.gov.tr/153/26c/c76/dfb/ea7/204/b43/906/20b/2b4/1aa/8d0/ec7/9a0/002/15326cc76dfbea7204b4390620b2b41aa8d0ec79a0002.pdf>

2017-2018 dönemine ait 9. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabı:
<http://img.eba.gov.tr/569/767/45d/618/db1/344/395/b0b/564/1fd/33f/dfa/cc7/9a0/004/56976745d618db1344395b0b5641fd33fdacc79a0004.pdf>

2017-2018 dönemine ait 10. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabı:
<http://img.eba.gov.tr/386/245/cb9/9de/42c/fe4/b86/9b9/323/b76/9d1/8da/4ba/53a/002/386245cb99de42cfe4b869b9323b769d18da4ba53a002.pdf>

2017-2018 dönemine ait 11. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabı:
<http://img.eba.gov.tr/511/645/cb9/9de/42c/fe4/b86/9b9/323/b76/9d1/8da/4ba/53a/002/511645cb99de42cfe4b869b9323b769d18da4ba53a002.pdf>

2017-2018 dönemine ait 12. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabı:
<http://img.eba.gov.tr/928/26a/9f0/6b3/d76/914/1e4/ae5/536/5ce/f83/8e6/3c7/9a0/01/92826a9f06b3d769141e4ae55365cef838e63c79a0001.pdf>

‘32 Kısım Tekmili birden laiklik nedir, ne değildir?’ Erişim Tarihi: 06/09/2016

<https://odatv.com/32-kisim-tekmili-birden-laiklik-nedir-ne-degildir--0609161200.html>

‘AKP’nin Seçmeli Din Dersi Yalanı.’ Erişim Tarihi:18/09/2012
<http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/iste-akpnin-secmeli-din-dersi-yalani-haberi-59767>

‘AKP’den seçmeli din dersi baskısı kimse seçmeyince ne yapacaklarını şaşdırdılar’.
Erişim Tarihi:24/02/2017

<http://haber.sol.org.tr/toplum/akpden-secmeli-din-dersi-baskisi-kimse-secmeyince-ne-yapacaklarini-sasirdilar-186767>

‘Alevilik sapkınlıktır diye yazan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni’. Erişim Tarihi: 28/02/2013 <https://odatv.com/aleviler-sapkindir-2802131200.html>

‘Anayasa Mahkemesi ve geleceğin karanlığı!’ Erişim Tarihi: 26/04/2013

<http://haber.sol.org.tr/yazarlar/rifat-okcabol/anayasa-mahkemesi-ve-gelecegin-karanligi-72026>

Bekir Gür, R, Murat Özoğlu, İpek Coşkun, Müberra Görmez, ‘2012'de Eğitim’ Seta Analiz

http://file.setav.org/Files/Pdf/20130104114533_seta_analiz_2012egitim.pdf

‘Bakan Yılmaz, yeni müfredatı açıkladı’ Erişim Tarihi: 18/07/2017

<http://www.meb.gov.tr/bakan-yilmaz-yeni-mufredati-acikladi/haber/14112/tr>

‘Derste türban dağıtıldı’ Erişim Tarihi: 19/10/2016

<https://odatv.com/derste-turban-dagitildi-1910161200.html>

‘Eğitim İş gerici müfredata pek çok ilde tepki gösterdi.’ Erişim Tarihi: 15/09/2017

<https://www.evrensel.net/haber/332517/egitim-is-gerici-mufredata-pek-cok-ilde-tepki-gosterdi>

Eğitim Sen’in 2015-2016 eğitim öğretim istatistikleri:

<http://egitimsen.org.tr/2015-2016-egitim-ogretim-istatistikleri/>

Eğitim Sen'in 2015 tarihli 'Eğitimin Dinselleştirilmesi Ve Şura Kararları' başlıklı raporuna bkz:

<http://egitimsen.org.tr/wp-content/uploads/2015/12/E%C4%9Fitimin-Dinselle%C5%9Ftirilmesi-ve-%C5%9Eura-Kararlar%C4%B1.pdf>

'Eğitimin Hali (ii)' Erişim Tarihi: 16/03/2013

<https://haber.sol.org.tr/yazarlar/rifat-okcabol/egitimin-hali-ii-76439>

Gericiliğe Karşı Aydınlanma Hareketi tarafından hazırlanan müfredata dair inceleme raporu: [https://odatv.com/images/resimler/rapor\(1\).pdf](https://odatv.com/images/resimler/rapor(1).pdf)

'Hristiyan Öğrenciye Seçmeli Din Dersi Dayatması' Erişim Tarihi: 16/01/2013

<http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/hristiyan-ogrenciye-secmeli-din-dersi-dayatmasi-haberi-66264>

'İlkokul öğrencilerine eğitim adı altında namaz dayatması'. Erişim Tarihi: 18/12/2017

<http://haber.sol.org.tr/toplum/ilkokul-ogrencilerine-egitim-adi-altinda-namaz-dayatmasi-221390>

'İstanbul'da ilkokul öğrencilere intihar videosu' Erişim Tarihi: 26/03/2018

<http://haber.sol.org.tr/toplum/istanbulda-ilkokul-ogrencilerine-intihar-videosu-232903>

Kur'an-ı Kerim adlı dersin 5. sınıf ders kitabı:
<http://img.eba.gov.tr/878/946/819/b61/dd3/a14/1b2/be9/dbc/67a/e79/345/fba/53a/012/878946819b61dd3a141b2be9dbc67ae79345fba53a012.pdf>

Mahkemeden flaş zorunlu din dersi kararı' Erişim Tarihi: 16/03/2016

<http://www.hurriyet.com.tr/mahkemeden-flas-zorunlu-din-dersi-karari-40070601>

‘MEB’den Seçmeli Ders İçin Camilerde Hutbelerde Hatırlatılsın Talimatı’ Erişim

Tarihi: 31/01/2018

<https://www.birgun.net/haber-detay/meb-den-secmeli-din-dersi-icin-camilerde-hutbelerde-hatirlatilsin-talimati-202415.html>

Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Tarafından Hazırlanan İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı Ve Kılavuzu:

https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_08/17174424_DinKulturu_4-8.siniflar_2010.pdf

Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 10.07.2012 tarihli ve 98 sayılı kararı ile: Din Öğretimi Genel Müdürlüğünün 04.07.2012 tarihli ve 1408 sayılı yazısı:

<https://www.memurlar.net/common/news/documents/278182/10072012-98.pdf>

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan basın toplantısı: http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_07/18160003_basin_aciklamasi-program.pdf

Müfredat güncellendi (Cihat Kavramı çıkarıldı) Erişim Tarihi: 22/01/2018 <https://www.ntv.com.tr/egitim/mufredat-guncellendi-cihat-kavrami-cikarildi,w767gbVZYkGUT2hdCeu3UA>

‘Okulda oğluna dayatılan namaz eğitimine itiraz eden doktor işten atıldı’ Erişim tarihi: 05/12/2016

<http://haber.sol.org.tr/toplum/okulda-ogluna-dayatilan-namaz-egitimine-itiraz-eden-doktor-isten-atildi-177968>

‘Öğretmen Yerine İmamlar Derse Girecek’ Erişim Tarihi:08/08/2012 <http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/ogretmen-yerine-imamlar-derse-girecek-haberi-58136>

Peygamberimizin Hayatı adlı dersin 5. sınıf ders kitabı:
<http://img.eba.gov.tr/143/067/823/ec0/9db/b64/5c9/ac4/66f/452/e7b/308/9c7/9a0/001/143067823ec09dbb645c9ac466f452e7b3089c79a0001.pdf>

Sabancı Üniversitesi Eğitim Reform Girişimi tarafından hazırlanan “Türkiye’de Din ve Eğitimi: Değişim İhtiyacı” başlıklı rapor, İstanbul, 2005

http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/ERG_T%C3%BCrkiyede-Din-ve-Egitim-Son-D%C3%B6nemdeki-Geli%C5%9Fmeler-ve-De%C4%9Fi%C5%9Fim-S%C3%BCreci.pdf

‘Seçmeli değil zorunlu: Dini içerikli olmayan dersleri seçmek isteyen öğrencilere öğretmen yok yanıtı.’ Erişim Tarihi: 07/02/2018

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/egitim/922000/Secmeli_degil_zorunlu_Din_i_icerikli_olmayan_dersleri_secmek_isteyen_ogrencilere_Ogretmen_yok_yaniti.html

‘Sınıfta öğrencilerine kapanma partisi yapan öğretmene tepki yağdı’ Erişim tarihi: 29/12/2017

<http://haber.sol.org.tr/toplum/sinifta-ogrencilerine-kapanma-partisi-yapan-ogretmene-tepki-yagdi-222996>

Temel Dini Bilgiler adlı 5. Sınıf Ders Kitabı:

<http://www.eba.gov.tr/ekitap?icerik-id=5176>

‘TGB’den müfredata karşı iptal başvurusu’ Erişim Tarihi: 13/09/2017

<https://www.ulusal.com.tr/gundem/tgb-den-mufredata-karsi-iptal-basvurusu-h175530.html>

‘Zorunlu seçmeli din dersi meclis gündeminde’ Erişim Tarihi: 09/02/2018
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/egitim/922924/_Zorunlu_secmeli_din_dersi_Meclis_gundeminde.html

Yeliz'den al haberi: Cihat bilmeyen çocuğa matematik öğretmenin faysası yok.'

Erişim

Tarihi:22/07/2017

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/787097//_Yeliz_den_al_haberi..._Cihat_bilmeyen_cocuga_matematik_ogretmenin_faydasi_yok_.html

'Yeni müfredat Programi (iii)' Erişim Tarihi:10/02/2017

<http://haber.sol.org.tr/yazarlar/rifat-okcabol/yeni-mufredat-programi-iii-185157>

'Yeni müfredata aydınlanma hareketi dava açtı.' Erişim Tarihi: 11/10/2017

<http://www.yurtgazetesi.com.tr/egitim/yeni-mufredata-aydinlanma-hareketi-dava-acti-h53174.html>

'Yeni müfredat mahkemelik oldu' Erişim Tarihi: 18/09/2017

<https://odatv.com/yeni-mufredat-mahkemelik-oldu-1809171200.html>

'Zorunlu din dersi dayatması okul dışına taşı. Din öğretmenleri eve gidip anlatacak' Erişim tarihi:11/12/2017

<http://haber.sol.org.tr/toplum/zorunlu-din-dersi-dayatmasi-okul-disina-tasti-din-ogretmenleri-avlere-gidip-ders-anlatacak>

"Zorunlu din dersi gerçekten zorunlu mu?", Radikal İki, 13/02/2005.

<http://www.radikal.com.tr/radikal2/zorunlu-din-dersi-gercekten-zorunlu-mu-872303/>

'Zorunlu seçmeli ders'. Erişim Tarihi: 28/09/2012

<https://m.bianet.org/bianet/cocuk/141142-zorunlu-secmeli-ders>

3. ANAYASA MAHKEMESİ'NİN ZORUNLU DİN DERSİ VE LAİKLİK İLKESİ HAKKINDAKİ KARARLARININ LİSTESİ

Anayasa Mahkemesi'nin 20/05/1971 gün, 1971/1 Esas ve 1971/1 sayılı Milli Nizam Partisi'nin kapatılması kararı

http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/kararlar_dergisi/kd_09.pdf

Anayasa Mahkemesi 25/10/1983 gün, 1983/2 Esas, 1983/2 sayılı Huzur Partisi'nin kapatılması kararı:

<http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/034016a8-00eb-4288-910a-d4cfce5ac17a?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>

Anayasa Mahkemesi 19/09/1998 gün 1997/62 Esas, ve 1998/52 sayılı, 16.8.1997 günlü, 4306 sayılı "İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Milli Eğitim Temel Kanunu, Çıracılık ve Meslek Eğitimi Kanunu, Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun ile 24.3.1988 tarihli ve 3418 sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Bazı Kağıt ve İşlemlerden Eğitime Katkı Payı Alınması Hakkında Kanun"un Anayasa'nın Başlangıcı ile 2., 5., 10., 11., 12., 13., 17., 24., 27., 42., 65., 73., 88., 95., 160., 161., 166. ve 174. maddelerine, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 9. ve 10. maddeleri ile Ek: 1. Protokol'ün 2. maddesine aykırılığı savıyla biçim ve esas yönünden iptali hakkında karar:

<http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/7f4da3ba-ac36-461f-a109-d289847e444e?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>

Anayasa Mahkemesi'nin 16/01/1998 gün, 1997/1 Esas ve 1998/1 sayılı Refah Partisi'nin kapatılma kararı: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23266.pdf>

Anayasa Mahkemesi laiklik konusundaki yaklaşımını 22/06/2001 gün, 1999/2 Esas, 2001/2 sayılı Fazilet Partisi'nin kapatılması kararı: <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0a6f1734-1ab5-49f7-aea8-77764a0fb3b7?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>

Anayasa Mahkemesi'nin 08/10/2009 gün, 2005/16 Esas ve 2009/139 sayılı kararı: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/03/20100319-17.htm>

Anayasa Mahkemesi'nin 30/07/2008 gün, 2008/1 Esasa ve 2008/2 sayılı AK Parti'nin kapatılmaması kararı: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/10/20081024-10.htm>

Anayasa Mahkemesi'nin 05/06/2008 gün, 2008/16 Esas, 2008/116 sayılı Türban kararı için bkz: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/10/20081022-15.htm>

Laikliğin tanımı ile ilgili Anayasa Mahkemesi'nin 08/10/2009 gün, 2005/16 Esas ve 2009/139 sayılı kararı:
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/03/20100319-17.htm>

Laiklikten sekülerizm anlayışına geçildiğine dair Anayasa Mahkemesi'nin 20/09/2012 gün, 2012/65 Esas ve 2012/128 sayılı kararı:
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130418-10.htm>

Laiklikten sekülerizm anlayışına geçildiğine Anayasa Mahkemesi'nin 13/12/2017 gün, 2016/7 Esas ve 2017/171 sayılı kararı:
<http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/b629eda8-312b-46b6-9858-af85bd9d96ee?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>

4. İDARE MAHKEMESİ VE DANIŞTAY'IN ZORUNLU DİN DERSİ HAKKINDAKİ KARARLARININ LİSTESİ

Danıştay, 8. Dairesi'nin 1986/518 Esas, 10/02/1987 tarihli ve 1987/54 sayılı kararı

Danıştay 8. Dairesi'nin 1997/6285 Esas, 15/05/2000 tarihli ve 2000/3653 sayılı kararı

Danıştay 8. Dairesi'nin 2002/2939 Esas, 14/04/2003 tarihli ve 2003/1720 sayılı kararı

İstanbul 5. İdare Mahkemesi'nin 2005/2541 Esas 12/10/2006 tarihli ve 2005/2285 sayılı kararı

Danıştay 8. Dairesi'nin 2006/4107 Esas 2007/7481. 28/12/2007 tarihli ve 2007/7481 sayılı kararı

İzmir 1. İdare Mahkemesi de 2007/137 Esas, 17/05/2007 tarihli ve 2017/577 sayılı

Danıştay, 8. Dairesi'nin 2007/679 Esas, 29/02/2008 tarihli ve 2008/146 sayılı kararı

Danıştay 8. Dairesinin 2007/8365 Esas, 15/05/2009 tarihli 2009/3238 sayılı kararı

Danıştay 8. Dairesi'nin 2008/3682 Esas, 07/03/2011 tarihli ve 2011/1323 sayılı kararı

Sivas İdare Mahkemesi 2009/1259 Esas, 22/07/2010 tarihli ve 2010/870 sayılı kararı

Antalya 3. İdare Mahkemesi'nin 2013/48 Esas, 31.01.2013 tarihli, 2013/105 sayılı kararı

Danıştay 8. Dairesi'nin 2013/4877 Esas Sayılı, 21/11/2014 tarihli ve 2014/9019 sayılı kararı

Danıştay 8. Dairesi'nin 2014/8515 Esas, 11/11/2014 tarihli ve 2014/8417 sayılı kararı

Antalya 4. İdare Mahkemesi'nin 2015/804 Esas sayılı, 18/11/2016 tarihli ve 2016/1133

İstanbul 2. İdare Mahkemesi'nin 2016/1587 Esas, 20/04/2017 tarihli ve 2017/974 sayılı kararı

İstanbul 9. İdare Mahkemesi'nin 2016/95 Esas, 26/10/2017 tarihli ve 2016/1521 sayılı kararı

İstanbul 4. İdare Mahkemesi 2017/57 Esas, 31/05/2017 tarihli ve 2017/1233 sayılı kararı

Konya 3. İdari Dava Dairesi'nin 2017/210 Esas, 20/06/2017 tarihli, 2017/622 sayılı kararı

Antalya 3. İdare Mahkemesi 2016/1434 Esas sayılı dosyasında verilen 12/07/2017 tarihli 2017/1004 sayılı kararı

5. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ'NİN ZORUNLU DİN DERSİ HAKKINDAKİ KARARLARININ LİSTESİ

Buscarini ve Diğerleri v. San Mariona, Başvuru No: 24645/94, 18/02/1999.

[http://www.ceceurope.org/wpcontent/uploads/2015/08/CASE_OF_BUSCARINI
AND_OTHERS_v._SAN_MARINO.pdf](http://www.ceceurope.org/wpcontent/uploads/2015/08/CASE_OF_BUSCARINI_AND_OTHERS_v._SAN_MARINO.pdf)

Campbell v. Birleşik Krallık davası. Başvuru No: 13590/88 Karar Tarihi:
25/03/1992

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57771>

Darby v. İsveç Başvuru no. 11581/85, 09 Mayıs 1989

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57642>

Folgero ve Diğerleri v. Norveç. Başvuru no: 15472/02. Karar Tarihi: 29/06/2007

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81356>

Hasan Zengin ve diğerleri v. Türkiye. Başvuru no: 19312/02. Karar Tarihi:
10/04/2001

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81356>

Lee v. Birleşik Krallık davası. Başvuru No: 25289/24. Karar Tarihi: 18/01/2001

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59157>

Lena ve Anna Nina- Angelini v. İsveç. Başvuru no: 10491/83 Karar Tarihi:
03/12/1986

[https://www.religlaw.org/docs/Angeleni_v._Sweden -
_Admissibility_Decision.pdf](https://www.religlaw.org/docs/Angeleni_v._Sweden_-_Admissibility_Decision.pdf)

Mansur Yalçın Ve Diğerleri v. Türkiye. Başvuru no: 21163/11. Karar Tarihi:
16/09/2014.

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57932>

Saniewski v. Polonya. Başvuru no: 40319/98. Karar Tarihi: 26/03/2001

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-5956>

Sinan Işık v. Türkiye kararı. Başvuru No: 21924/05. Karar: 02/02/2010

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119501>

Valsamis v. Yunanistan davası. Başvuru No: 21787/93 Karar Tarihi: 18/12/1996

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58011>

6. BİRLEMİŞ MİLLETLER İNSAN HAKLARI KOMİTESİ'NİN ZORUNLU DİN DERSİ HAKKINDAKİ KARARLARININ LİSTESİ

BM İnsan Hakları Komitesi'nin Erkki Hartikainen v. Finlandiya kararı. Karar Tarihi: 09/04/1981 Başvuru no: 40/1978

<https://www.religlaw.org/common/document.view.php?DocumentID=2198>

BM İnsan Hakları Komitesi'nin, Unn ve Leirvåg v. Norveç kararı. Karar Tarihi: 23/11/2004, Başvuru no: 1155/2003.

http://www.worldcourts.com/hrc/eng/decisions/2004.11.03_Leirvag_v_Norway.htm